કુલ પ્રત ૮૨,૦૦૦.　　　　　　　　　　　　　　　　　　કિંમત રૂા. ૦-

ગોંડળ, જુનાગઢ, ભાવનગર, અને કચ્છ સ્ટેટમાં ટેક્સ્ટ
તરીકે, મુંબઇ ઈલાકાના તથા ગાયકવાડ સરકારના કેળવ
ખાતામાં લાયબ્રેરી બુક તરિકે, ને ઘણી મિડલ સ્કૂલો
ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર.

સરલ

ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ

(આવૃત્તિ ૨૯ મી-પ્રત ૫,૦૦૦.)

પ્રેમચંદ કરમં

ગોંડળ, જુનાગઢ, ભાવનગર અને કચ્છ સ્ટેટમાં
ટેક્સ્ટ બુક તરીકે, મુંબઈઇલાકાના તથા ગાયકવાડ
સરકારના કેળવણી ખાતામાં લાઈબ્રેરિ બુક તરીકે, ને ઘણી
મિડલ સ્કૂલોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર થએલ

સરલ

ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ.

પ્રાથમિક તથા અંગ્રેજી-ગુજરાતીશાળા માટે

લેખક તથા પ્રકાશક,

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ,

માજી ડેપ્યુટિ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગોંડળ સ્ટેટ
મુ. કપડવંજ (જિલ્લે ખેડા)

આવૃત્તિ ૨૯ મી. પ્રત-૫૦૦૦ (કુલ પ્રત ૮૨૦૦૦)

અમદાવાદ-ધી ડાયમંડ જ્યુબિલિ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું

સંવત ૧૯૮૧ સને ૧૯૨૫

કિંમત પાંચ આના.

અર્પણ પત્રિકા.

એમ. એ. તરખડ એસ્કવાયર.

મહુંમ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુર,

ગોંડળ સ્ટેટ

આપે કાઠિયાવાડ એજન્સિના પ્રાથમિક શાળાઓના મહેતાજી-
ઓની સ્થિતિ સુધારવાને, તથા શાળાનુ શિક્ષણ સુધારવાને,
ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે, વેરાવળ કોન્ફરન્સના
પ્રમુખ તરીકે બિરાજી નવા ધોરણોની અગ-
ત્યતા સાબીત કરી આપી, જેના પરિ-
ણામમા સરકારે નવા ધોરણો રચ્યા,
ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ સદ્ગુણોથી
મોહિત થઈ આ પુ-
સ્તક આપને અર્પ-
ણ કરૂ છુ તે
સ્વીકા-
રશો

સેવક,

પ્રેમચદ કરમચદ શાહ.

ત્રેવીસમી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

પ્રાથમિક શાળામા પ્રથમ હોપકૃત વ્યાકરણ ચાલતુ, એ ઘણુ નાનુ હોવાથી શીખનાર શિખવનારને ઘણી તરેહની શંકાઓ પડતી. તે ટાળવાને અમે સને ૧૮૯૫ મા 'ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ' બહાર પાડ્યુ. તે મુબઇ ઇલાકાના મે ડિરેક્ટર ઑવ્ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ બહાદુરે પોતાના નં ૮૦૦૫, તા ૨૩–૩–૧૮૯૭ થી લાઇબ્રેરિ બુક તરીકે મંજૂર કર્યું

સને ૧૯૦૨ ની સાલમા પ્રાથમિક શાળાના નવા ધોરણ રચાયા. તેમા ગોઠવાયલા ક્રમ પ્રમાણે શિખવવાને હોપકૃત વ્યાકરણ તદ્દન નકામુ થયુ નવા ધોરણની રચનાનુસાર ફેરફાર કરી અમે છઠ્ઠી આવૃત્તિ બહાર પાડી, ને તેમા વખતોવખત સુધારો વધારો કરતા આવ્યા છીએ સુધારેલી દશમી આવૃત્તિ મે ડિરેક્ટર સાહેબે ઇ નં ૧૨૮૪૯ તા ૨૧–૩– ૦૮થી, ને ઓગણીશમી આવૃત્તિ મે ઉ, વિ એ. ઇ' સાહેબે ઇં નં ૫૫૫૪, તા ૩૦–૮–૧૭ થી લાઇબ્રેરિ બુક તરીકે મંજૂર કરી છે.

શીખનાર શિખવનારને સરળ પડે, માટે ચૌદમી આવૃત્તિથી પુસ્તકના ધોરણવાર ભાગ પાડી, દરેક ભાગમા શિખવવાના વિષયોની પાઠમાં રચના કરી છે, અને ઘણે ભાગે પાઠ નીચે મનોયત્ન આપ્યા છે વિષયવાર એકેકજ પાઠ રાખવાથી કેટલાક પાઠ લાંબા થયા છે, માટે એક દિવસે પાઠનો જેટલો ભાગ બરાબર સમજાની શકાય તેટલો જ રાખવો કોઇ પણ વિષયની વ્યાખ્યા પ્રથમ ન આપતાં દાખલા પરથી છોકરાં પાસે કઢાવવી. શિખવતી વખતે કાળાં પાટિયાંનો જેમ બને તેમ વિશેષ ઉપયોગ કરવો.

વિદ્યાર્થીઓ પદચ્છેદમા મારા નીવડે, સબબ ઠેકાણે ઠેકાણે પદચ્છેદને લગતા નિયમો આપ્યા છે, તથા તે નિયમાનુસાર પુષ્કળ ઉદાહરણો લઇ પદચ્છેદ કરી બનાવ્યુ છે **શરૂઆતમાં** શબ્દોના વર્ગ વિદ્યાર્થી બરાબર સમજી શકે, માટે માક્ષર **બેઆટ** સાહેબના અભિપ્રાય મુજબ અમુક શબ્દ વાક્યમા શુ જણાવે છે, તે જણાવી પછી તેનો વર્ગ કહેવાનુ ધોરણ રાખેલુ છે આથી વિદ્યાર્થીઓ ગપો મારતા અટકે છે

પદચ્છેદમા પડતી શકાઓનુ સમાધાન સ્થળે સ્થળે આપ્યુ છે ત્રીજા ભાગમા અવ્યયના બારીક પેટા વિભાગ બહુધા આજ હેતુથી આપેલા છે, તે છોકરાને મોઢે કરાવવાના નથી પૃથક્કરણ અને પદચ્છેદમા બાળકો તેનો ઉપયોગ કરી શકે એટલે બસ છે

વાક્યપૃથક્કરણ સારૂ થવા ખાતર તેને માટે ઉદાહરણો આપી નિયમ સમજાવ્યા છે, તથા ઘણું કરી બતાવ્યુ છે જે વાક્યનું પદચ્છેદ કરાવવુ હોય, તેનુ **પ્રથમ પૃથક્કરણ** કરાવી પછી પદચ્છેદ કરાવવુ લાભકારી છે, એથી કર્ત્તાકર્મની વિભક્તિમા ભૂલ પડતી નથી, તથા વાક્યમા શબ્દનો સંબધ સમજાયાથી પદચ્છેદમા સરળતા થાય છે

પુસ્તકમા વાક્યરચનાના નિયમો આપ્યા છે, તેનો ઉપયોગ શિક્ષકોએ શ્રુતલેખન, નિબધ, વગેરે લખાણ સુધરાવવાને કરવો જોઇએ

વિરામચિહ્નનો વિષય આ પુસ્તકને અંતે આપ્યો છે, પણ તે વિષય પાચમા ધોરણથી ચલાવવાનો છે એ ધોરણથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના લખાણમા સમજીને વિરામચિહ્ન મૂકે એવી ટેવ પાડવી જોઇએ

વ્યુત્પત્તિનો વિષય આ પુસ્તકમા દાખલ કર્યો નથી, તેને માટે અમે '**સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ**' નામનુ પુસ્તક જુદુ બહાર પાડ્યુ છે એ પુસ્તક રે વિ ના મે એ ઇ સા. બહાદુરે **સઘળી**

સ્કુલો અને ટ્રેનિંગ કૉલેજો માટે લાઈબ્રેરિ અને પ્રાઇઝબુક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

આ આવૃત્તિમા વિદ્યાર્થી તથા હાલના શિક્ષકોની શક્તિ લક્ષમા રાખી નવા સુધરેલા ધોરણો અનુસાર **રચનામાં** તેમજ વિષયના **વિવેચનમાં** સુધારો વધારો કર્યો છે વાક્યોના પદોના વર્ગ, તેમનો સબંધ, વાક્યપૃથક્કરણ વગેરે દરેક ભાગમા ઉત્તરોત્તર ચઢીઆતું આપ્યું છે આમ કરવાથી પુસ્તકના કદમા વધારો થતા કિમ્મત સહજ વધારવી પડી છે

સમજપૂર્વક પદચ્છેદ અને વાક્યપૃથક્કરણ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે, તેને માટે આ પુસ્તકમા **પૂરતી સંભાળ** લેવામા આવી છે જે જે શાળાઓમા આ પુસ્તક ચાલે છે, ત્યાના સઘળા શિક્ષકો **એકે અવાજે** વ્યાકરણ શિખવાને આ પુસ્તક **અત્યુત્તમ** સાધન લેખે છે **દિવસે દિવસે તેનો ફેલાવો વધતો જાય છે.**

આ આવૃત્તિમા સુધારો વધારો કરવામા આ વિષયપરના કેટલાક માન્ય પુસ્તકો વાચવા વિચારવામા આવ્યા છે, તેને માટે આ સ્થળે તે સર્વ ગ્રંથકારોનો આભાર માનું છુ

તા ૯ જુન ૧૯૧૯ }
કપડવંજ. } **કર્તા.**

આવૃત્તિ ૨૪ મી —આ આવૃત્તિમા માત્ર કોઇ કોઈ સ્થળે સહજ ઉમેરણ કરવામા આવ્યુ છે. તા. ૧૩–૧–૨૦.

આ આવૃત્તિ મે ઉ વિ એ ઠ સા આ ઠ ન ૯૪૫૪ તા ૨૫–૧૦–૨૦ થી લાઈબ્રેરિબુક તરીકે મજૂર કરી છે

આવૃત્તિ ૨૯ મી.—આ આવૃત્તિમા વિદ્યાર્થીઓ પદચ્છેદમા સંશયરહિત થવા માટે યોગ્ય સુધારો વધારો કર્યો છે તા. ૫–૪–૨૧.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ લો—ધોરણ ૪ થા માટે.

ભાગ ૨ જો–ધોરણ પાંચમા માટે.

ભાગ ૩ જો–ધોરણ છઠ્ઠા સાતમા માટે.

સરલ

ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ.*

ભાગ ૧ લો. ધોરણ ચોથા માટે.

આ વિષય પ્રાથમિકશાળાના ચોથા ધોરણથી શરૂ થાય છે, તેથી શિક્ષકોએ એમ ન સમજવુ કે ચોથા ધોરણથી તેની શરૂઆત કરવાની છે છેક બાળવર્ગથી શરૂ કરવાનો છે બાળવર્ગ, પહેલા, બીજા તથા ત્રીજા ધોરણમા પ્રશ્નના જવાબ ટુકા પણ પૂર્ણ વાક્યોમા લેવા, તથા શિખવેલી બાબતોનુ તેવા વાક્યોમા વર્ણન કરાવવુ એ વ્યાકરણશિક્ષણ છે.

ચોથા ધોરણમા "વ્યાકરણના મૂળતત્ત્વો અને સાદુ પદચ્છેદ; વાક્યના બે મુખ્ય ભાગ—ઉદ્દેશ્ય અને વિધેય વિધેયના બે ભાગ—ક્રિયા અને ક્રિયાપૂરક વિશેષણ તથા ક્રિયાવિશેષણ વડે ઉદ્દેશ્ય અને વિધેયના વધારા ક્રિયાપૂરક તરીકે આવતા શબ્દો અને તેમના વિશેષણથી વધારા સાદુ પદચ્છેદ અને છેક સાદા વાક્યોનુ પૃથક્કરણ, ટુકા નમૂનાના વાક્યો બનાવવા," એટલુ રાખેલ છે તે નીચેને ક્રમે શિખવવુ.

---

* લોક પોતાના વિચાર એકબીજાને જે વડે બોલીને કે લખીને જણાવે છે, તે ભાષા કહેવાય છે, અને ભાષા શુદ્ધ કેમ બોલવી લખવી, તે જણાવનાર શાસ્ત્રને વ્યાકરણ કહે છે. વ્યાકરણ (વિ+આ+કૃ=સ્પષ્ટ કરવુ+અન=ક્રિયાવાચક પ્રત્યય) મા શબ્દોનુ સ્પષ્ટીકરણ એટલે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ, શુદ્ધ શબ્દોમા જોવામા આવતા નિયમો, તેમજ શબ્દોના વર્ગ, પ્રકાર, સબધ, વગેરેનુ વર્ણન હોય છે

પાઠ ૧ લો. વાકય, શબ્દ તથા અક્ષરની સમજ.

(૧) ઘોડો દોડે છે

(૨) પખી ઊડે છે

(૩). છોકરા રમે છે

(૪) ઘોડો ખડ ખાય છે

(૫) પખી ચારો ચરે છે

(૬) વડનુ ઝાડ મોટુ થાય છે

આ બધા **વાકયો** કહેવાય, કેમકે એ વડે બોલનારની મતલબ સામો માણુસ પૂરેપૂરી સમજી શકે છે પહેલા વાકયમા બે શબ્દ છે 'ઘોડો' ને 'દોડે છે', બીજા વાકયમા 'પખી' અને 'ઊડે છે', ત્રીજા વાકયમા 'છોકરા' અને 'રમે છે', ચોથા વાકયમા 'ઘોડો', 'ખડ', અને 'ખાય છે', પાચમા વાકયમા 'પખી,' 'ચારો,' અને 'ચરે છે,' અને છઠ્ઠા વાકયમા 'વડનુ', 'ઝાડ' 'મોટુ', અને 'થાય છે' શબ્દ છે

ટીપ—શબ્દો વડે મનના વિચાર અથવા ભાવ તો જણાય, પણ પૂરો વિચાર ન જણાય, તે તો વાકયથીજ જણાય જેમ, આપણે ઘોડો જોયો અને તે વડે જે વિચાર ઉત્પન્ન થાય તે 'ઘોડો' એ શબ્દ વડે સપૂર્ણ જણાઇ શકે છે, તેમજ તેને દોડતો દેખીને જે વિચાર ઉત્પન્ન થાય તે 'દોડતો' એ શબ્દ બોલ્યાથી સપૂર્ણ બતાવી શકાય છે, પણ 'તે ઘોડો દોડે છે' એવો જે મનનો પૂરો વિચાર તે વાકય વિના કોઇ પણ રીતે બતાવી શકતો નથી

શબ્દો ગમેતેમ ભેગા કરવાથી વાકય ન બને–હાથ આગળી–આમ શબ્દો સાથે લેવાથી તેમાથી અર્થ નીકળતો નથી હાથની આગળી–આમ બોલવાથી તેમાથી અર્થ નીકળે છે, પણ પૂરો અર્થ નીકળતો નથી હાથની આગળી છરીથી કપાઈ–આમ બોલીએ તો પૂરો અર્થ નીકળે ને વાકય બન્યુ કહેવાય

કેટલીક વખત **એક શબ્દથી** વાક્ય બને છે જેમ, ' લખ,' 'જા,' 'જાઓ,' 'બેસો,' 'દોડો,' 'આવજો,' વગેરે, કેમકે એક શબ્દ બોલવાથી પણ કહેનારની મતલબ પૂરેપૂરી સામો માણસ સમજી શકે છે

એક કે વધારે શબ્દ મળ્યાથી બોલનારના મનનો પૂરેપૂરો વિચાર સામો માણસ સમજી શકે, તો તેને વાક્ય કહે છે.

શબ્દો **અક્ષરના** બને છે જેમ, કલમ એમા ક, લ, મ ત્રણ અક્ષર છે, મહેનત એમા મ, હે, ન, ત ચાર અક્ષર છે કેટલાક શબ્દો ટુકા ને કેટલાક લાબા છે મા, બા, ઘી એક અક્ષરના છે, કાકા, મામા, બે અક્ષરના છે, અમદાવાદ એ પાચ અક્ષરનો શબ્દ છે

જેમ શબ્દો ગમે તેમ સાથે લેવાથી વાક્ય બને નહિ, તેમ અક્ષરો ગમેતેમ સાથે લેવાથી શબ્દ બને નહિ કન, ગક્, ઘલ—આમ અક્ષરો લેવાથી તેમાથી કાઇ અર્થ નીકળતો નથી, માટે તે શબ્દો નથી મગ, તલ, અડદ, સમજણ—આમ અક્ષરો સાથે લેવાથી અર્થ નીકળે છે માટે તે **શબ્દો** છે

એક કે વધારે અક્ષર મળ્યાથી કાંઈ પણ અર્થ સમજાય, તેને શબ્દ કહે છે.

પાઠ ૨. સ્વર, વ્યંજન.

અમરેલી એમા અ, મ, રે, લી ચાર અક્ષર છે 'અ' નો ઉચ્ચાર કરવામા બીજા અક્ષરની મદદ લેવી પડતી નથી. પણ 'મ' નો ઉચ્ચાર કરવામા 'મ્'ની સાથે 'અ'ની, 'રે'ના ઉચ્ચારમાં 'ર્'ની સાથે 'એ'ની, અને 'લી'ના ઉચ્ચારમાં 'લ્'ની સાથે 'ઈ' અક્ષરના ઉચ્ચારની સહાયતા લેવી પડે છે

જે અક્ષરોના ઉચ્ચાર કરતાં બીજા અક્ષરની સહાયતા લેવી પડતી નથી, તેને સ્વર કહે છે.

ગુજરાતી ભાષામા ૧૧ સ્વર છે અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, એ, ઐ, ઓ, ઔ એમા અ, ઇ, ઉ, ઋ હ્રસ્વ સ્વર છે, એટલે બોલવામા ટુકા છે આ, ઈ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ દીર્ઘ સ્વર છે, એટલે બોલવામા લાબા છે

ૠ, ઌ, એ બે સ્વર ગુજરાતીમા વપરાતા નથી, સંસ્કૃતમા વપરાય છે.

જે અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરવામાં કોઈપણ સ્વરની સહાયતા લેવી પડે છે, તેને વ્યંજન કહે છે. એટલે વ્યંજનના ઉચ્ચારમાં તેની સાથે સ્વરનુ વિશેષ આંજણ જોઇએ છે.

વ્યંજન ૩૪ છે —

ક્, ખ્, ગ્, ઘ્, ઙ્, ચ્, છ્, જ્, ઝ્, ઞ્, ટ્, ઠ્, ડ્, ઢ્, ણ્, ત્, થ્, દ્, ધ્, ન્, પ્, ફ્, બ્, ભ્, મ્, ય્, ર્, લ્, વ્, શ્, ષ્, સ્, હ્, ળ્

પાઠ ૩. બારાખડી.

ઋ સિવાયના દશ સ્વરો, અને અ તથા અ વ્યંજનમા મળવાથી બાર અક્ષર થાય છે, માટે તેને **બારાક્ષરી** કે **બારાખડી** કહે છે

બારાખડી લખવામા વ્યંજનની નીચેનુ ચિહ્ન કાઢી નાખી વ્યંજન સાથે સ્વરોની નિશાનીઓ જોડાય છે

સ્વર.	**નિશાની.**	**નિશાનીનુ નામ.**	**બારાખડી.**
૧ અ	નથી	નથી	ક્+અ=ક
૨ આ	ા	કાનો	ક્+આ=કા
૩ ઇ	િ	હ્રસ્વ ઇ (હ્રસ્વ અજ્જુ)	ક્+ઇ=કિ
૪ ઈ	ી	દીર્ઘ ઈ (દીર્ઘ અજ્જુ)	ક્+ઈ=કી

૫	ઉ	ુ	હ્રસ્વ ઉ (હ્રસ્વ વરડું)	ક્+ઉ=કુ
૬	ઊ	ૂ	દીર્ઘ ઊ (દીર્ઘ વરડુ)	ક્+ઊ=કૂ
૭	એ	ે	એક માત્રા	ક્+એ=કે
૮	ઐ	ૈ	બે માત્રા	ક્+ઐ=કૈ
૯	ઓ	ો	કાનો માત્રા	ક્+ઓ=કો
૧૦	ઔ	ૌ	કાનો બે માત્રા	ક્+ઔ=કૌ

ઉપર મુજબ થએલા દશ અક્ષરોમા 'કં' (ક્+અ+ં) અને 'કઃ' (ક્+અ + ઃ) ઉમેરવાથી બાર અક્ષર થાય છે

અનુસ્વાર:—હરકોઈ સ્વરને માથે આવુ (ં) ટપકુ કરવામા આવે છે, તેને **અનુસ્વાર** કહે છે, કેમકે તેનો ઉચ્ચાર સ્વરની પછી થાય છે જેમકે, અંક, શીંગડા, મીઠું, મે, વગેરે

વિસર્ગ:—હરકોઈ સ્વર આગળ આવા (ઃ) બે ટપકા કરવામા આવે છે, તેને **વિસર્ગ** કહે છે જેમકે, અંતઃકરણ, દુઃખ, વગેરે તેનો ઉચ્ચાર 'હ્' જેવો થાય છે

અનુસ્વાર ને વિસર્ગ વ્યંજન પછી આવી શકતા નથી, સ્વર-નીજ પછી આવે છે

પાઠ ૪. જોડાક્ષર.

ત્+ય્+અ=ત્ય	નિત્ય	ષ્+ટ્+ર્+અ=ષ્ટ્ર	સૌરાષ્ટ્ર
ક્+ક્+ઈ=ક્કી	નક્કી	ર્+ગ્+ઉ=ર્ગુ	વટેમાર્ગુ
દ્+ગ્+ઉ=દ્ગુ	સદ્ગુણ	ત્+ત્+અ=ત્ત	પિત્તળ
ટ્+ઠ્+ઈ=ટ્ઠી	ભટ્ઠી	શ્+વ્+અ=શ્વ	પરમેશ્વર
પ્+ર્+અ=પ્ર	પ્રભુ	ક્+ષ્+અ=ક્ષ	અક્ષર
સ્+ત્+ર્+અ=સ્ત્ર	શાસ્ત્ર	જ્+ઞ્+અ=જ્ઞ	જ્ઞાન

બે અથવા વધારે વ્યજનો જોડાવાથી જોડાક્ષર બને છે. આથી એને **સયુક્ત વ્યજનો** પણ કહે છે

જોડાક્ષર લખવાની રીત.—

(૧) કાના જેવા ભાગવાળા વ્યજન સાથે બીજો વ્યજન જોડવો હોય છે, ત્યારે કાનાવાળો ભાગ મૂકી દેવામા આવે છે જેમ, લાગ્યો, બચ્ચા, અન્ન, ચશ્મા

(૨) પહેલા વ્યજનમા કાના જેવો ભાગ ન હોય, તો બને વ્યજનો પાસપાસે લખાય છે, અથવા પહેલા વ્યજન નીચે ખોડાનુ ચિહ્ન કરે છે, અથવા પહેલા નીચે બીજો લખાય છે જેમકે, નક્કી, પછ્યુ, સજ્જડ, અડાડ્યો, ચિહ્ન, સદ્ગુણ, હોદ્દો, રદ્દો

(૩) કાના જેવા ભાગવાળા વ્યજન સાથે ર્ જોડવો હોય તો 'ર્' નુ/ આવુ ચિહ્ન કરાય છે જેમ, પ્રભુ, બ્રાહ્મણ, ભ્રમર, ત્રીજો. કાના વગરના વ્યજન સાથે જોડવો હોય, તો , અગર / આવુ ચિહ્ન કરે છે જેમ, મહારાષ્ટ્ર, ક્રમ ર્ની સાથે કોઇ વ્યજન જોડવો હોય, તો ર્ આની નિશાની કરે છે જેમ, વર્ણન, ધર્મશાળા, દર્પણ ર્ આવી નિશાનીને રેફ કહે છે

(૪) શ્ની સાથે ચ, વ, ર જોડવો હોય, તો (શ) ને બદલે ^ આવુ રૂપ વાપરે છે જેમ, પશ્ચિમ, ઇશ્વર, શ્રવણ

જોડાક્ષર વાંચવાની રીત.—ડાબા હાથ ભણીનો પ્રથમ, ને જમણા હાથ ભણીનો પછી બોલાય છે જેમ, વાક્ય મથાળે લખાય તે પ્રથમ બોલાય, ને નીચે લખાય છે તે પછી બોલાય છે જેમ, પર્વ, વક્ર

જોડાક્ષર (જોડ+અક્ષર)મા 'અક્ષર'નો અર્થ **વ્યજન** સમજવો. બારાક્ષરી વ્યજનમા સ્વર મળવાથી થાય છે, માટે જોડાક્ષરમા ન

ગણાય સ્વર અને વ્યંજનોમા અક્ષરો જોડાતા નથી, માટે એ **મૂળાક્ષરો** કહેવાય છે

પાઠ ૫. વાક્યના મુખ્ય બે ભાગ.

'મગન રમે છે' આ વાક્યમા કોને માટે વાત કરી છે? 'મગન' ને માટે શી વાત કરી છે? 'રમે છે' છગન પાઠ વાચે છે આ વાક્યમા 'છગન' ને માટે કહેવામા આવ્યુ છે અને તેને માટે 'પાઠ વાચે છે' એ કહ્યુ છે આમ દરેક વાક્યના બે ભાગ હોય છે

(૧) જેની આપણે વાત કરતા હોઇએ તે એક ભાગ, અને
(૨) તેના વિષે જે વાત કરીએ તે બીજો ભાગ. જેમ—

વાક્ય.	કોને માટે? (ઉદ્દેશ્ય)	શુ કહ્યું? (વિધેય).
૧ ઘર પડયુ	ઘર	પડયુ
૨ મગન દોડે છે	મગન	દોડે છે
૩ ઘોડો ખડ ખાય છે	ઘોડો	ખડ ખાય છે.

મનોચલન ૧.

નીચેના વાક્યોમા કોને માટે અને શુ કહેવામાં આવ્યુ છે તે કહો.

૧ તાપ પડે છે	૬ બેરી હવા લે છે
૨ ચદ્રમા ઊગ્યો	૭ વૈતરા હવા વાટે છે
૩ ધણીએ કાગળ લખ્યો	૮ પોપટ મરચા ખાય છે
૪ કીડા રેશમ કરે છે	૯ બિલાડી ઉદરને પકડે છે
૫ ગધેડા વૈતરૂ કરે છે	૧૦ છગને ચોપડી ફાડી નાખી

* ઉદ્દેશ્ય અને વિધેય શબ્દ ધોરણ પાચમામા શિખવવા

પાઠ ૬. નામ.

વાક્યમા જેને વિષે આપણે વાત કરીએ છીએ, તેનુ કઇક નામ પાડેલુ હોય છે 'માણેકલાલ' એ છોકરાનુ **નામ** છે, 'જમના' એ છોડીનું **નામ** છે, ગાય, ભેસ, બકરી, બળદ, પાડો, ઘોડો, એ પશુના **નામ** છે, કાગડો, ચકલી, પોપટ, કબૂતર, એ પખીના **નામ** છે, લીમડો, વડ, પીપળો, આમલી, એ ઝાડના **નામ** છે, ગુલાબ, મોગરો, કરેણ, ચપો, જુઇ, ગુલદાવદી, વગેરે ફૂલઝાડના **નામ** છે, તડબુચ, તુરીઆ, કારેલા, કોળા, વગેરે વેલાના ફળના **નામ** છે, ચોપડી, સ્લેટ, પેન, ખુરસી, ટેબલ, ઘોડી, પાટીઉં, નકશો, વગેરે પદાર્થના **નામ** છે, આ બધા જે જે નામ ગણાવ્યા, તે આખવડે જોઈ શકાય છે અવાજ, સાદ, ઘાટો, બૂમ, ગડગડાટ એ કાનવડે સમજાય એવા **નામ** છે વાસ, પીમળ, ગધ, સુગધ, દુર્ગંધ, ખુશબો, બદબો એ નાકવડે સમજાય એવા **નામ** છે સ્વાદ, મિઠાશ, કડવાશ, ખારાશ, ખટાશ, તિખાશ, તુરાશ એ જીભવડે સમજાય એવા **નામ** છે ટાઢ, તાપ, ગરમી, હડક, ઘામ, બફારો, ઉકળાટ, ગરમાવો, એ ચામડીથી સમજાય તેવા **નામ** છે

ઉપર આપણે પાચ ઇદ્રિયોથી માલૂમ પડના નામો ગણાવ્યા, પણ કેટલાક નામ એવા છે કે તે મનથી એટલે વિચાર કરવાથી સમજાય તેવા નામ છે ગતાશ, સાચાઈ, જુઠાણુ, હોશિયારી, ડહાપણુ, ગાડપણુ, નમ્રતા, ક્રૂરતા, દાસત્વ, આળસ, ઉદ્યોગ, ચોકૂખાઇ, એ ગુણના **નામ** છે, ગુણ એટલે સ્વભાવ લખત, મૂકત, રમત, ગમત, વાચન, લેખન, ભજન, કીર્તન, દોહન, પાલન, કહેણ, લીપણ, કળતર, ઘડાઈ એ ક્રિયાના **નામ** છે

નામ પાડવાથી પ્રાણી, વનસ્પતિ, પદાર્થ, ગુણ, ક્રિયા, વગેરે ઓળખાય છે.

નામ એટલે જે શબ્દવડે પ્રાણી, વનસ્પતિ, પદાર્થ, ગુણ, ક્રિયા, વગેરે ઓળખાય છે તે.

મનોયત્ન ૨

૧ દશ છોકરાના નામ બોલો.
૨. દશ છોકરીના નામ બોલો.
૩ ગામમા રહેનાર પાચ પશુના નામ બોલો
૪ પાચ પખીના નામ બોલો
૫ પાચ ઝાડના નામ બોલો
૬ પાચ અનાજના નામ બોલો
૭ પાચ નદીના નામ ગણાવો
૮ પાચ ડુગરના નામ ગણાવો
૯ ચાર સસ્થાન કે જિલ્લાના નામ ગણાવો
૧૦ પાચ સિક્કાના નામ બોલો
૧૧ આખ, કાન, નાક જીભ અને ચામડીથી માલૂમ પડતાં પાચ પાચ નામ ગણાવો.
૧૨ ત્રણ ઋતુનાં નામ બોલો
૧૩ બાર મહીનાના નામ બોલો.
૧૪ સાત વારનાં નામ બોલો.
૧૫. તોલનુ નામ જણાવનાર પાચ નામ બોલો
૧૬ જગ્યાનુ અતર જણાવનાર પાચ નામ બોલો
૧૭ પાચ ગુણના નામ બોલો.
૧૮ પાચ ક્રિયાના નામ બોલો

પાઠ ૭. ક્રિયાપદ.

(૧) 'પખી ઊડે છે.' આ વાક્યમા 'પખી'ને માટે કહેવામા આવ્યુ છે, અને તે ઊડવાનુ કામ કે ક્રિયા કરે છે તે 'ઊડે છે'

શબ્દથી જણાય છે, 'છગન જાય છે' આ વાક્યમા 'છગન' જવાની ક્રિયા કરે છે તે 'જાય છે' શબ્દથી જણાય છે, 'ગવૈયાઓ ગાય છે' આ વાક્યમા 'ગવૈયા' ગાવાની ક્રિયા કરે છે તે 'ગાય છે' શબ્દથી જણાય છે 'મોર નાચે છે' આ વાક્યમા 'મોર' નાચવાની ક્રિયા કરે છે તે 'નાચે છે' શબ્દથી જણાય છે

જે પદ કે શબ્દથી કોઇ પણ જાતની ક્રિયા બતાવાય, તેને ક્રિયાપદ કહે છે.

મનોયત્ન ૩

નીચેના વાક્યોમા નામ અને ક્રિયાપદ કયા છે તે કહો

૧ છોકરા રમે છે	૪ વરસાદ વરસે છે.
૨. ગાય બરાડે છે	૫ પાણી વહે છે
૩ છગન થાકયો	

(૨) રામજી બેઠો છે, રામજી સૂતો છે, રામજી ઊંઘે છે, રામજી છે, રામજી હતો આ વાક્યમા રામજી વિષે વાતો છે, અને 'બેઠો છે,' 'સૂતો છે,' 'ઊંઘે છે,' 'છે', 'હતો,' આ શબ્દો રામજી કંઈ પણ ક્રિયા કરે છે એમ ઉપલક નજરે જોતા તે બતાવતા નથી, તે રામજીની **સ્થિતિ** કે **હાલત** જણાવે છે **સ્થિતિ** જણાવનારા શબ્દો પણ એક જાતની ક્રિયા બતાવે છે માટે ક્રિયાપદમા ગણાય છે

'બેઠો છે' બેસવાની, 'સૂતો છે' સૂવાની, 'ઊંઘે છે' ઊંઘવાની, અને 'છે' અને 'હતો' હોવાની ક્રિયા બતાવે છે પદાર્થ માત્રની હયાતી બતાવવી એ પણ એક જાતની ક્રિયા* છે

(૩) વાક્ય એક કે અનેક શબ્દનુ બનેલુ હોય, પણ તેમા

---

* જન્મથી મરણપર્યંત પદાર્થ માત્રની ક્રિયાના છ ફેરફાર થાય છે. ૧ ઉત્પન્ન થાય; ૨ સ્વરૂપ ધારણ કરે, ૩ તેમા ફેરફાર થાય, ૪. વધે; ૫ ક્ષીણ થાય, ૬. વિનાશ

ક્રિયાપદ તો જોઇએજ, કેમકે તે વગર પૂરો અર્થ બતાવાતો નથી, માટે વાક્યમા ક્રિયાપદ **મુખ્યપદ** ગણાય છે 'જા,' 'બેસ,' 'ઊઠ', 'દોડ', 'લખ', 'વાચ', ઇત્યાદિ એક શબ્દના વાક્ય છે, કેમકે તેથી પૂરો અર્થ સમજાય છે *જા=તુ જા, બેસ=તુ બેસ,* ઇત્યાદિ આ શબ્દો ક્રિયા બતાવે છે માટે ક્રિયાપદ છે એક શબ્દવાળા વાક્યો માત્ર **ક્રિયાપદથી** જ બની શકે છે

પાઠ ૮. ક્રિયાપૂરક.

૧ રામલાલે પછાડી ૩ તબોળીએ વેચ્યા
૨ કાશીએ લીધા ૪ છગને માર્યો

આ વાક્યોમા ક્રિયાપદોથી ક્રિયાનો પૂરેપૂરો અર્થ સમજાતો નથી પહેલા વાક્યમા 'શુ પછાડી' તે લખ્યુ નથી, બીજા વાક્યમા 'શુ લીધા' તે લખ્યુ નથી, ત્રીજા વાક્યમા 'શુ વેચ્યા,' તે લખ્યુ નથી, ચોથા વાક્યમા 'કોને માર્યો' તે લખ્યુ નથી ક્રિયાનો અર્થ પૂરો કરનારા શબ્દો ઉમેરીને બોલીએ, તો ઉપરના વાક્યો નીચે મુજબ બોલાય

૧ રામલાલે **સ્લેટ** પછાડી ૩ તબોળીએ **પાન** વેચ્યા
૨ કાશીએ **બોર** લીધા ૪ છગને **મનસુખને** માર્યો

ક્રિયાનો અર્થ પૂરો કરવાને ક્રિયાપદની સાથે જે શબ્દો આવે, તે શબ્દો ક્રિયાપૂરક કહેવાય છે.

મનોયત્ન ૪.

નીચેના વાક્યોમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ કયા ? ને તે કઇ જાતના છે ?

૧. છોકરા જામફળ ખાય છે.
૨. રાજા દાન આપે છે
૩. ભમને ઝાડ પાડયુ

૪ કૂકડી ઇંડા સેવે છે
૫ લલ્લુએ ઘોડો લીધો

પાઠ ૯. જોડાયલાં ક્રિયાપદ.*

કેટલીક વખત વાક્યમા બે કે વધારે ક્રિયા બતાવનાર શબ્દ સાથે લઇએ, તોજ અર્થ સમજાય જેમ, મગને અક્ષર લખી નાખ્યા આ વાક્યમા 'મગને અક્ષર લખી' એટલુ બોલીએ તો અર્થ સમજાય નહિ તલકશી દાખલા ગણ્યા કરે, એમા 'તલકશી દાખલા ગણ્યા' બોલીએ તો અર્થ સમજાય નહિ, માટે પહેલા વાક્યમા 'લખી નાખ્યા' ને બીજા વાક્યમા 'ગણ્યા કરે' ક્રિયાપદ સાથે લેવાય આવા વાક્યોમા હમેશા ક્રિયા બતાવનાર સઘળા શબ્દોને **એકજ ગણવા.**

મનોયત્ન ૫.

નીચેના વાક્યોમા કયા શબ્દો નામ, અને કયા શબ્દો ક્રિયાપદ છે તે કહો, તથા ક્રિયાપૂરક શબ્દ કયા છે તે પણ જણાવો.

૧ વાડીલાલે પૈસા આપી દીધા
૨ મણી લાડવો ખાઈ રહી
૩ લલ્લુ વાત કરી શકશે
૪. કડીઓ ઘર ચણી ચૂક્યો.
૫ બિલાડીએ ઉંદર પકડી પાડયો
૬ કૂતરો ખીચડી ખાઇ ગયો
૭ દામોદરે ભૂલ પકડી પાડી.
૮ છગન કવિતા ગાઇ શકશે

* આ સબંધી વિશેષ વર્ણન બીજા ભાગના ૨૧ મા પાઠમા આવશે, અહી તો માત્ર બે જોડે આવનારા ક્રિયાપદોથી એક અર્થ નીકળે છે માટે તે ક્રિયાપદોનુ પદચ્છેદ ભેગુ કરાય તે બતાવવાનો હેતુ છે.

૯ ગોવિંદે કામ શીખી લીધુ
૧૦ નરોત્તમે લેખા શીખી લેવા

પાઠ ૧૦. કર્ત્તા.

૧ ઘોડો દોડયો
૨ ગાય આવી
૩ મગન નાઠો
૪ બકરા ચરે છે
૫ દીવો બળે છે

પહેલા વાક્યમા દોડવાની ક્રિયાનો કરનાર 'ઘોડો' છે, બીજા વાક્યમા આવવાની ક્રિયા કરનાર 'ગાય' છે, ત્રીજા વાક્યમા નાસવાની ક્રિયા કરનાર 'મગન' છે, ચોથા વાક્યમા ચરવાની ક્રિયા કરનાર 'બકરા' છે, ને પાચમા વાક્યમા બળવાની ક્રિયા કરનાર 'દીવો' છે. **વાકયમાં ક્રિયાના કરનારને કર્ત્તા કહે છે. કર્ત્તા એટલે કરનાર.**

કર્ત્તા શોધવાની રીત:—ક્રિયાપદની પહેલા 'કોણ' મૂકી સવાલ પૂછવાથી જે જવાબ આવે તે કર્ત્તા જાણવો જેમ, પહેલા વાક્યમા કોણ દોડયો ? ઘોડો બીજા વાક્યમા કોણ આવી ? ગાય ત્રીજા વાક્યમા કોણ નાઠો ? મગન ચોથા વાક્યમા કોણ ચરે છે ? બકરા પાચમા વાક્યમા કોણ બળે છે ? દીવો માટે 'ઘોડો,' ગાય,' 'મગન,' 'બકરા' અને 'દીવો' કર્ત્તા જાણવા

ટીપ:—ઉપલા વાક્યોમા 'ઘોડો,' 'ગાય,' 'મગન,' 'બકરા' અને 'દીવો' કર્ત્તા છે, અને તેજ શબ્દો વિષે વાક્યોમા કહેવામા આવેલ છે.

ક્રિયાપદ વગર વાક્ય બની શકે નહિ અને ક્રિયાપદ હોય તો ક્રિયાનો કરનાર હોવોજ જોઇએ, તો પછી 'જા,' 'બેસ,' 'ઊઠ,' 'દોડ,'

વગેરેમા કર્તા કોણ? 'જા' એટલે 'તું જા,' 'બેસ,' એટલે 'તું બેસ,' 'ઊઠ' એટલે 'તું ઊઠ,' 'દોડ' એટલે 'તું દોડ,' એમા કર્ત્તા 'તું' છે 'જા', 'બેસ,' 'ઊઠ,' 'દોડ' એમા કર્ત્તા વપરાએલો નથી પણ ક્રિયાપદમાજ કર્ત્તાનો અર્થ સમાએલો છે તે તેના રૂપ પરથી સમજી લેવાનુ છે તું જા, તું બેસ, તું ઊઠ, તુ દોડ—એમા કર્ત્તા વપરાએલો છે

પાઠ ૧૧. કર્મ.

૧ છોકરો ચોપડી લખે છે
૨ મગન લેખા ગણે છે
૩ સોની સોનુ ઘડે છે
૪ પિતા પુત્રને બોલાવે છે
૫ મહેતાજીએ મોહનને માર્યો.
૬ બાયડીએ પૂરી વણી

પહેલા વાક્યમા 'છોકરો' કર્ત્તા છે, ને લખવાની ક્રિયા 'ચોપડી' પર થાય છે, બીજા વાકયમા 'મગન' કર્ત્તા છે, ને ગણવાની ક્રિયા 'લેખા' પર થાય છે, ત્રીજા વાક્યમા 'સોની' કર્ત્તા છે, ને ઘડવાની ક્રિયા 'સોનુ' એ પર થાય છે, ચોથા વાક્યમા 'પિતા' કર્ત્તા છે, ને બોલાવાની ક્રિયા 'પુત્રને' એ પર થાય છે, પાચમા વાક્યમા 'મહેતાજી-એ' કર્ત્તા છે, ને મારવાની ક્રિયા 'મોહનને' એ પર થાય છે, છટ્ટા વાકયમા 'બાયડી' કર્ત્તા છે, તેની ક્રિયાનુ ફળ 'પૂરી' છે

કર્ત્તા જે વસ્તુ પર ક્રિયા કરે, અથવા તેની ક્રિયાથી જે ફળ ઉત્પન્ન થાય, તે વસ્તુ બતાવનાર શબ્દ કર્મ કહેવાય છે. કર્મ એટલે કરેલુ કે સાધેલુ કામ

કર્મ શોધવાની રીત:—ક્રિયાપદની પહેલા 'શુ' અથવા 'કોને' મૂકી સવાલ પૂછવાથી જે જવાબ આવે તે કર્મ જાણવુ જેમ, પહેલા વાક્યમા શુ લખે છે ? ચોપડી બીજા વાક્યમા શુ ગણે છે ? લેખા ત્રીજા વાક્યમા શુ ઘડે છે ? સોનુ ચોથા વાક્યમા કોને બોલાવે છે ? પુત્રને. પાચમા વાક્યમા કોને માર્યો ? મોહનને છઠ્ઠા વાક્યમા શુ વણી ? પૂરી માટે 'ચોપડી,' લેખા,' 'સોનુ,' 'પુત્રને,' 'મોહનને' અને 'પૂરી' કર્મ છે

ટીપ —ઉપલા વાક્યોમા 'ચોપડી,' 'લેખા,' 'સોનુ,' 'પુત્રને,' 'મોહનને' અને 'પૂરી' કર્મ છે, અને તેજ શબ્દો **ક્રિયાપૂરક** પણ છે

પાઠ ૧૨. વાકયપૃથક્કરણ.

(કર્તા, ક્રિયાપદ, ક્રિયાપૂરક)

વાક્યપૃથક્કરણ એટલે વાક્યના ભાગ પાડવા પાછલા પાઠોમા આપણે જોયુ કે વાક્યના **બેભાગ છે** (૧) જેની આપણે વાત કરતા હોઇએ તે એક ભાગ, (૨) તેને વિષે જે વાત કરીએ તે બીજો ભાગ વાક્યમા **કર્તા** હોય છે તે વાક્યના પહેલા ભાગમા આવે છે, ને **ક્રિયાપદ** હોય છે તે બીજા ભાગમા આવે છે કેટલાક ક્રિયાપદ એકલા આવે છે, કેટલાક ક્રિયાપદની સાથે ક્રિયાપૂરક શબ્દ આવે છે **સઘળાં કર્મ ક્રિયાપૂરક હોય છે.**

નમૂના દાખલ કેટલાક વાક્યોનુ પૃથક્કરણ નીચે કરી બતા-વીએ છીએ.

વાક્ય	કોને માટે ?	શુ કર્યું ?	
	કર્તા	ક્રિયાપદ	ક્રિયાપૂરક
૧ દોડ	તું (અધ્યાહાર)	દોડ	
૨ છોકરા રમે છે	છોકરા	રમે છે	
૩ નરોત્તમજઈઆવ્યો	નરોત્તમ	જઈ આવ્યો	
૪ કૂકડી ઈંડા સેવે છે	કૂકડી	સેવે છે	ઈંડા
૫ વાડીલાલે પૈસા આપી દીધા	વાડીલાલે	આપી દીધા	પૈસા

પાઠ ૧૩. પદચ્છેદ.*

(નામ, ક્રિયાપદ.)

(૧) વાક્યમા અમુક શબ્દ નામ કે ક્રિયાપદ છે, એમ ન કહેવરાવતા, **શરૂઆતમાં** પ્રથમ તેનુ કારણ કહી, પછી નામ કે ક્રિયાપદ કહે, એવી ટેવ પાડવી આથી છોકરા વગર વિચારે બોલતા અટકશે

(૨) વાક્યમા જે નામો કર્તા કે કર્મ તરીકે વપરાએલા હોય તેના પદચ્છેદમા તે નામો કયા ક્રિયાપદના કર્તા કે કર્મ છે, તે પણ પદચ્છેદમા બોલાવવુ

---

* પદચ્છેદ=[પદ=શબ્દ (વ્યાકરણમા વાક્યમાના શબ્દને પદ કહે છે) + છેદ=ભાગ કે વિભાગ] પદના વિભાગ વાક્યમાના પદોના છ વિભાગ છે નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, કૃદંત અને અવ્યય. પદચ્છેદ કરવુ એટલે પદના વિભાગ કરવા અને તે નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, કૃદંત કે અવ્યય છે તે કહેવુ તે

(૩) નામ ને ક્રિયાપદ સિવાયના શબ્દો પદચ્છેદમા મૂકી દેવરાવવા.

એક દિવસ ભરવાડનો છોકરો સીમમા બકરા ચારતો હતો.

આ વાક્યનુ પદચ્છેદ અમે નમૂના દાખલ નીચે કરી બતાવીએ છીએ.

દિવસ:—વખતના માપનુ નામ માટે નામ

ભરવાડનો:—પ્રાણીનુ નામ માટે નામ

છોકરો:—પ્રાણીનુ નામ માટે નામ,'ચારતો હતો' ક્રિયાપદનો કર્તા.

સીમમાં'—જગ્યાનુ નામ માટે નામ

બકરાં.—પ્રાણીનુ નામ માટે નામ, 'ચારતો હતો' ક્રિયાપદનુ કર્મ.

ચારતો હતો'—ચારવાની ક્રિયા બતાવે છે માટે ક્રિયાપદ

મનોયત્ન ૬

નીચેના વર્ણનમાથી નામ અને ક્રિયાપદ શોધી કાઢો

- માણસના શરીરના બે ભાગ ડોકુ ને ધડ છે ડોકુ ઉપર છે, ધડ નીચે છે ડોકા ઉપર માથુ છે, માથા ઉપર વાળ ઊગે છે. ડોકામા આખો, કાન, નાક, મોઢુ મોખરે છે આખો ઉપર કપાળ છે આખો ને કાન વચ્ચે લમણા છે મો ને કાન વચ્ચે ગાલ છે માથા પર બાળકને બાબરી હોય છે, મોટા માણસ ચોટલા, ચોટલી રાખે છે, મોઢાને બે હોઠ છે મોમા જીભ ને દાત છે હોઠની નીચે હડપચી છે ડોકુ ને ધડ એ બેની વચ્ચે ગળુ છે ગળાની પછવાડે બોચી છે મજૂર લોક ગાસડી કે ટોપલા માથે મૂકે છે

કાગડા ચાચથી ભોય ખોદે છે તેને બે પગ હોય છે તે દરેક પગે ચચ્ચાર આગળા છે તે અનાજ, કીડા કે માસ ખાય છે, ને મુએલાં જનાવરની આખો ફોડી ખાય છે બાળકના હાથમાથી વખતે રોટલો પણ લઇ નાય છે કાગડા ઝાડે માળા બાન્ધે છે, સાજે તેમાં સુએ છે, પરોઢીએ કા કા કરે છે

દિવાળીના દહાડામા લોક ઘેરઘેર દિવા કરે છે, સારસાર ખાવાનુ કરે છે કોઇ દહાડો કસાર કોઈ દહાડો શીરોપૂરી, કોઇ દહાડો દૂધપાકપૂરી, કદી લાડુ એમ જમણુ કરે છે લોક કાચુંકોરુ ખાવા માટે સેવ, પૂરીઓ, મઠીઆ, ઘુઘરા, સુંવાળી, ધૂધરા એવીએવી ખાવાની જણસો રાખે છે.

દિવાળી પહેલા લોક ઘરમાથી જાળા કાઢે છે, ને ઘરને ખડી, ગેરૂ, ચૂનો કે રંગ ચોપડે છે, પટારામાથી બચકા કાઢી તેમાના લૂગડા તડકે સૂકવે છે, ને હધઇઉધઇ લાગી હોય તો તે ખ ખેરે છે છોકરા દારૂખાનુ છોડે છે ફટાકાની પેટીઓ, ટેટા, કોઠીઓ, છછુદર, ફુલકરણીઓ, વગેરે છોડે છે

પાઠ ૧૪ સર્વનામ.

૧ મગને કહ્યુ કે, મગન ભૂખ્યો છે

૨ છગને કહ્યુ કે, છગનને ચોપડી આપો

૩ મહેતાજીએ માવજીને કહ્યુ કે, માવજી નિશાળે જા

૪ છગને તારાચદને કહ્યુ કે, તારાચદથી પાઠ નહિ થાય

૫ લલ્લુ નિશાળેથી આવતો હતો, પણ રસ્તામા લલ્લુ પડી ગયો તેથી લલ્લુનો પગ ભાગ્યો

ઉપર મુજબ બોલવુ શોભતું નથી, તથા કાનને પણ સારૂ લાગતુ નથી ઉપરના વાક્યો નીચે મુજબ બોલાય છે

૧ મગને કહ્યુ કે, **હું** ભૂખ્યો છુ

૨ છગને કહ્યુ કે, **મને** ચોપડી આપો

૩ મહેતાજીએ માવજીને કહ્યુ કે, **તુ** નિશાળે જા

૩ છગને તારાચદને કહ્યુ કે, **તારાથી** પાઠ નહિ થાય

૫ લલ્લુ નિશાળેથી આવતો હતો પણ રસ્તામા **તે** પડી ગયો, **તેથી તેનો** પગ ભાગ્યો

પહેલા વાક્યમા 'હુ' શબ્દ મગનને ઠેકાણે, બીજા વાક્યમા 'મને' શબ્દ છગનને ઠેકાણે, ત્રીજા વાક્યમા 'તુ' શબ્દ માવજીને ઠેકાણે, ચોથા વાક્યમા 'તારાથી' શબ્દ તારાચદને ઠેકાણે, અને પાચમા વાક્યમા 'તે' અને 'તેનો' શબ્દ લલ્લુને ઠેકાણે વપરાએલા છે 'હુ,' 'મને,' 'તું,' 'તારાથી,' 'તે' અને 'તેનો' શબ્દો **નામોને** માટે વપરાયા છે

દરેક બોલનાર પોતાને માટે 'હું' ના, જેની સાથે વાત થતી હોય તે દરેકને માટે 'તું' ના, અને જેને વિષે વાત ચાલતી હોય તે દરેકને માટે 'તે' ના રૂપ વાપરે છે આવા શબ્દો દરેકના નામ માટે વપરાય છે માટે તેને **સર્વનામ** (બધાનુ નામ) કહે છે 'હું' એ **પહેલા પુરુષનુ સર્વનામ**, 'તું' એ **બીજા પુરુષનુ સર્વનામ**, અને 'તે' એ **ત્રીજા પુરુષનુ સર્વનામ છે.**

જે શબ્દો નામને ઠેકાણે આવે છે, તેને સર્વનામ કહે છે.

હું, તું, તે, આપણું, આપ, પોતે અને કોણ, એ સાત શબ્દો સર્વનામમા ગણાય છે ×

મનોયત્ન ૭

(૧) નીચેના વાકયોમા નામને ઠેકાણે જ્યા **સર્વનામ** વપરાય, ત્યા વાપરી બતાવો

૧ ટેબલ પર સુદર પેટી છે પેટીને છ બાજૂ ને આઠ ખુણા છે

૨. આ વનમા આમાના ઝાડ છે આબાના ઝાડને પૂરતુ પાણી અને ખાતર ન મળવાથી આબાના ઝાડપર સારી કેરીઓ આવી નથી

૩ વનમાં હરણોની પાછળ શિકારી કૂતરા પડયા, તેથી હરણો ચારેબાજુ નાસવા લાગ્યા નાસતા નાસતા મોટી વાડ આવી વાડ હરણો ઠેકી ગયા, ને કૂતરા ઊભા રહ્યા

૪ બળદ કરતા ગાય મને વહાલી લાગે છે કારણ- ગાય મને દૂધ આપે છે, વળી ગાય પાસે વાછડી ન હોય તો ગાયની પાસે જવામા મને બીક લાગતી નથી

૫ વરૂઓ મોટા ટોળામા શિકાર કરે છે, જ્યારે વરૂઓ ઘણા ભૂખ્યા થાય છે, ત્યારે વરૂઓ ઘણા વિકરાળ થઇ જાય છે, અને માણસો ઉપર હુમલો કરે છે, અને માણસોને હર્ષથી ખાઇ જાય છે

× '**આપણે**' સર્વનામ બોલનાર અને જેની સાથે વાત કરે છે તેને ઠેકાણે, '**આપ**' સર્વનામ સામા માણસને માન આપીને બોલાવતા, અને '**કોણ**' સર્વનામ પ્રશ્ન પૂછતા વપરાય છે. (જુઓ ધોરણ પાચમાનો પાઠ ૭ નો)

૬ બેને ભાઇને કહ્યુ કે જે સાપ ભાઇએ વાડીમા જોયો હતો, તે સાપને જો ભાઇ પોતાને રસ્તે જવા દેશો, તો ભાઇને સાપ કઇપણ ઇજા કરશે નહિ

૭. મધમાખીઓ ફૂલોની આસપાસ ઊડી રહી છે, માખીઓ ફૂલને ચૂસે છે અને માખીઓની કોથળીમા મધ ભરે છે

(૨) નીચેના પાઠમા સર્વનામ કયા છે, ને તે કયા નામને બદલે આવ્યા છે તે કહો

બેન રતન, તું કેમ રડે છે ? ભાઇ, પેલા છગને મારી ચોપડી ફાડી નાખી, હવે હુ શુ કરીશ ? લે આ મારી સારી ચોપડી લે, તારી ફાટેલી ચોપડી મને આપ હું તેને સાધીને કામમા લઇશ ભાઈ, એમ ન થાય આ તમારી ચોપડી પાછી લો હુ મારી ચોપડી સાધી લઇશ ચાલ, ઊઠ બેન, નિશાળે જવાનુ મોડુ થાય છે ભાઈ મને આજનો પાઠ આવડતો નથી, મારી માનુ માથુ દૂખતુ હતુ તે ચાપવાને હુ બેઠી, ને પાઠ થયો નહિ મહેતાજી પૂછશે તો હુ શુ કહીશ ? ખરી વાત કહેજે ભાઇ, મહેતાજીને આવતા વાર છે તે આવે તે પહેલા મને પાઠ ન શિખવો ? હા, આવ, તને ઝટ શિખવુ

આપણને કોણે પેદા કર્યાં ? ઈશ્વરે આપણે જે જે જોઇએ છીએ તે બધુ તેણેજ પેદા કર્યુ છે આપણને અને આપણા સગાવહાલાને પણ તેણેજ પેદા કર્યા છે આપણે તેને દેખતા નથી, પણ તે આપણને દેખે છે તે આપણને રાતદિવસ જાળવે છે, એવો તે પોતે આપણા સૌના પર કૃપાળુ છે એને પોતાને આપણી ફિકર છે તેટલી કોઇને નથી

પાઠ ૧૫. વાકયપૃથક્કરણ (સર્વનામ સહિત).

(કર્ત્તા, ક્રિયાપદ, ક્રિયાપૂરક).

૧ વાકયમા જે વિષે કહેવામા આવે તે (કર્ત્તા), અને ક્રિયાપૂરક શબ્દો મુખ્યત્વે નામ હોય છે જેમ—

૧ મગન ગયો

૨ કનુભાઇ બેનને બોલાવી લાવ્યા

૩ ગુલાબે ભિખારીને રોટલો આપ્યો

૪ છગને મનસુખને દાખલો શિખવ્યો

આ વાક્યમા 'મગન,' 'કનુભાઈ,' 'ગુલાબે' અને 'છગને' કર્ત્તા છે, અને એ શબ્દો નામ છે

'બેનને,' 'ભિખારીને રોટલો,' અને 'મનસુખને દાખલો' શબ્દ ક્રિયાપૂરક (કર્મ) છે, અને એ શબ્દો નામ છે

૨ સર્વનામ, નામની જગ્યાએ વપરાતા શબ્દ છે, માટે તે કર્ત્તા અને ક્રિયાપૂરક શબ્દ થઈ શકે જેમ, હુ ગયો, તેણે પાઠ વાચ્યો આ વાક્યોમા 'હુ' અને 'તેણે' સર્વનામ છે ને કર્ત્તા છે માવજીએ મને બોલાવ્યો, સિપાઇએ તેને પકડયો આ વાક્યોમા 'મને' અને 'તેને' સર્વનામ છે ને તે ક્રિયાપૂરક છે.

નમૂના દાખલા કેટલાક વાક્યોનુ પૃથક્કરણ અમે નીચે કરી બતાવીએ છીએ

વાકય.	**કોને માટે ?**	**શુ કર્યું ?**	
	કર્ત્તા	ક્રિયાપદ	ક્રિયાપૂરક
૧ હીકાભાઈ આવ્યા	હીકાભાઈ	આવ્યા	
૨ તે જશે	તે	જશે	
૩ તેણે નોકર રાખ્યો	તેણે	રાખ્યો	નોકર
૪ વાઘે પાડાને કાઢી ખાધુ	વાઘે	કાઢી ખાધુ	પાડાને
૫ હુ તેને પાન દઉંછુ	હુ	દઉં છુ	તેને પાન

મનોયત્ન ૮

નીચેના વાકયોનુ પૃથક્કરણ કરો

૧ ત્રિકમલાલ કાગળ વાચે છે	૫ તેણે મને પાણી પાયુ
૨ તેણે ગાયને લાકડી મારી.	૬ તેણે તને હિસાબ બતાવી દીધો
૩ મે તને ગુણ કર્યો છે	૭ છોકરાને તે છેતરતો નથી
૪ ચરડાએ વેપારીને કપડુ વેચ્યુ	૮ એ તને નખ દેશે

અત્યાર સુધી કર્તા, ક્રિયાપૂરક અને ક્રિયાપદથી બનતા વાક્યનુ વિવેચન કર્યું આવા વાક્યને **અતિ ટુકાં કે મૂળ વાક્ય** કહે છે દુનિયાનો બધો વ્યવહાર મૂળવાક્યથી નજ ચાલી શકે એ ખુલ્લુ છે તેથી વ્યવહારમા જે વાક્યો વપરાય છે તેમા એ સિવાયના બીજા ઘણી જાતના શબ્દો આવેલા હોય છે, પણ એ શબ્દો વાક્યના ત્રણ અંગ–કર્તા, ક્રિયાપૂરક, અને ક્રિયાપદ–એમાના હરકોઈ સાથે સબધ રાખે છે જેની સાથે એ શબ્દો સબધ રાખે તેનો એ વધારો કહેવાય, ને એ વાક્ય **વધારેલાં કે વિસ્તાર પામેલાં** કહેવાય છે

કર્તા અને ક્રિયાપૂરક શબ્દનો વધારો **વિશેષણથી**, અને ક્રિયાપદનો વધારો **ક્રિયાવિશેષણથી** થાય છે, તે સંબંધી હવે આપણે વિચાર કરીએ

પાઠ ૧૬. વિશેષણ.

૧ રાતી ગાય આવી	૭ રાજાએ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા
૨ આ છોકરો પાઠ વાચે છે	૮ લલ્લુએ પેલી પાઘડી ફાડીનાખી
૩ મોટી કલમ ભાગીગઇ	૯ તેણે મોટી સ્લેટ ફોડી
૪ ત્રણ પાવલી પડીગઈ	૧૦ ભરવાડે દશ બકરા ખરીદ્યા
૫ પાચમી દુકાન સળગી	૧૧ મહેતાજી પહેલા નંબરને બોલાવે છે.
૬ થોડી શાહી છે.	૧૨ બિલાડી ઘણુ દૂધ પીગઈ

પહેલા વાક્યમા કર્તા 'ગાય' છે તેની પહેલા 'રાતી' શબ્દ મૂકવાથી ગાય **કેવી** છે તે સમજાય છે, બીજા વાક્યમા કર્તા 'છોકરો' છે તેની પહેલા આ શબ્દ મૂકવાથી છોકરો કયો છે તે સમજાય છે, ત્રીજા વાક્યમા કર્તા 'કલમ' છે તેની પહેલા 'મોટી શબ્દ મૂકવાથી કલમ **કેવડી** છે તે સમજાય છે, ચોથા વાક્યમા કર્તા 'પાવલી'ની પહેલા 'ત્રણ' શબ્દ પાવલી **કેટલી** છે તે સમજાવે છે, પાચમા વાક્યમા કર્તા 'દુકાન'ની પહેલા 'પાચમી' શબ્દ દુકાન **કેટલામી** છે તે સમજાવે છે ને છઠ્ઠા વાક્યમા કર્તા 'સાહી' છે તેની પહેલા 'થોડી' શબ્દ મૂકવાથી સાહી (જથામાં) કેટલી છે તે સમજાય છે

સાતમા વાક્યમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ 'બ્રાહ્મણો'ની પહેલા 'વિદ્વાન્' શબ્દ બ્રાહ્મણો **કેવા** તે સમજાવે છે, આઠમા વાક્યમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ 'પાઘડી'ની પહેલા 'પેલી' શબ્દ પાઘડી કઈ છે તે સમજાવે છે, નવમા વાક્યમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ 'સ્લેટ'ની પહેલા 'મોટી' શબ્દ સ્લેટ **કેવડી** છે તે સમજાવે છે દશમા વાક્યમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ 'બકરા'ની પહેલા 'દશ' શબ્દ બકરા **કેટલાં** છે તે સમજાવે છે, અગીઆરમા વાક્યમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ 'નબર' ની પહેલા 'પહેલો,' શબ્દ નબર **કેટલામો** છે તે સમજાવે છે, ને બારમા વાક્યમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ 'દૂધ'ની પહેલા 'ઘણુ' શબ્દ દૂધ (જથામાં) કેટલુ છે તે સમજાવે છે

જે શબ્દ વસ્તુ કેવી છે, કઈ છે, કેવડી છે, કેટલી છે, કેટલામી છે, (જથામાં) કેટલી છે, વગેરે વધારો (વિશેષ) સમજાવે છે, તે વિશેષણ છે.*

---

* વિશેષણ નામોને ઓળખાવી નામના વર્ગની હદ બાધે છે, અર્થાત્ તેને સકોચાવે છે જેમ, ડાહ્યા છોકરા એમા છોકરાના વર્ગથી ડાહ્યા છોકરાનો વર્ગ નાનો થશે, કેમકે છોકરામા બધા છોકરા આવી ગયા બધા છોકરા એમ કહીએ તોપણ કેટલા છોકરા તે જણાવી નામના વર્ગની હદ બાધે છે.

ટીપ:—નામ સાથે વિશેષણ આવવાથી નામમા નામ તરીકે જે અર્થ રહેલો હોય છે તે અર્થમા વધારો થાય છે, માટે એ **વિશેષણ** કહેવાય છે

ધોરાજીમા મુસલમાનની વસ્તી **ઘણી** છે, આ છોકરો **તોફાની** છે આ વાક્યોમા 'ઘણી' વસ્તી કેટલી છે તે બતાવે છે, 'તોફાની' છોકરો કેવો છે તે બતાવે છે, માટે 'ઘણી' એ 'વસ્તી'નુ અને 'તોફાની' એ 'છોકરા'નુ વિશેષણ છે આ વાક્યોમા વિશેષણ નામની પહેલા નહિ પણ **પછી** આવેલ છે

મનોયત્ન ૯

નીચેના વાક્યોમા વિશેષણ કયા છે? અને તે શું સમજાવે છે?

૧ કાળી માટી લાવો	૨ લાગુ દોરડુ જોઇશે
૩ કાચા બોર છે	૪ મે બે લાડુ ખાધા
૫ બૂઢો ચકલો બોલ્યો	૬. નાની સ્લેટ લાવ
૭ જાડી પાડુ નાડુ	૮ મે પાચ ડાખલા ગણ્યા
૯ ત્રણ પૈસા જડયા	૧૦ મોટુ પૂર આવ્યુ

પાઠ ૧૭. વિશેષણ, વિશેષ્ય.

મોટુ પૂર આવ્યુ, ઘણું દૂધ છે, બહુ મજા પડી, લાલ રગ ચડયો, પાચ રૂપિયા પડયા છે આ વાક્યોમા 'મોટુ,' 'ઘણુ,' 'બહુ,' 'લાલ,' અને 'પાચ,' વિશેષણ છે, ને તેથી પૂર,' 'દૂધ,' 'મજા,' 'રગ,' અને 'રૂપિયા'ના અર્થમા વધારો (વિશેષ) થાય છે, માટે પૂર, દૂધ, મજા, રગ, અને રૂપિયા એ નામો વધારો (વિશેષ) બતાવવાને યોગ્ય એટલે **વિશેષ્ય** કહેવાય છે, અને વિશેષ બતાવનારા શબ્દો **વિશેષણ** કહેવાય છે

વિશેષણ જેને લગાડવામાં આવે તે વિશેષ્ય, અને વિ-

શેષ બતાવનારો શબ્દ તે **વિશેષણ**. જેમ, મોટુ પૂર એમા મોટુ 'પૂર'નુ **વિશેષણ**. અને પૂર એ 'મોટુ'નો **વિશેષ્ય છે.**

મનોયત્ન ૧૦.

નીચેના વાકયોમા **વિશેષણ** તથા **વિશેષ્ય** કહો.

૧ મીઠો ભાત હતો	૨ ખાટી દ્રાક્ષ છે.
૩ ઘણો વરસાદ વરસ્યો	૪ ગંદુ પાણી આવે છે
૫ ઉનુ પાણી લાવો	૬ નાના ઝાડ કરમાયા
૭ ચાર પગ છે.	૮ નાના બચ્ચા ખરીધા

પાઠ ૧૮. વિશેષણ તરીકે વપરાતાં સર્વનામ.

૧ તારુ **શુ** થાત ?	તારી **શી** વલે થાત ?
૨ **આ** આવે છે	**આ** માળી આવે છે
૩ **પેલો** દડો લઈ કૂદે છે	**પેલો** છોકરો દડો લઈ કૂદે છે
૪ **એ** પીળો છે	**એ** દડો પીળો છે
૫ તેને કઈ ન હતુ.	તેને કઈ છોકરુ ન હતું
૬ મે કાંઇ ન ખરીદ્યુ	મે કાંઈ વસ્તુ ન ખરીદી
૭ દરેકે નિશાળમા આવવુ.	દરેક છોકરે નિશાળમા આવવુ
૮ **જે** જશે તે પસ્તાશે	**જે** માણસ જશે તે પસ્તાશે
૯ તમારા **જેવી** અહી આવી હતી	તમારા **જેવી** બેન અહીં આવી હતી
૧૦ **તે** દવા લે છે	**તે** બૈરી દવા લે છે
૧૧. **તેવુ** મારે પણ છે	**તેવુ** બદન મારે પણ છે

પહેલી હારના વાક્યોમા શુ, આ, પેલો, એ, કઈ, કાંઈ, દરેકે, જે, જેવી, તે અને તેવું શબ્દો નામને બદલે આવ્યા છે, માટે તેમનુ

પદચ્છેદ **સર્વનામ** થાય, પણ બીજી હારમા શી, આ, પેલો, એ, કઇ કાઇ, દરેક, જે, જેવી, તે અને તેવુ શબ્દો અનુક્રમે વસે, માળી છોકરો, દડો, છોકરૂ, વસ્તુ છોકરે, માણુસ, બેન, બૈરી અને મદન નામના અર્થમા વધારો કરે છે માટે ત્યા તેમનુ પદચ્છેદ **વિશેષણ** થાય

શો-શી-શુ, કયો-કઈ કયુ, આ, એ, પેલો-પેલી-પેલુ, ઓત્યા-ઓલી-ઓલ્યુ, કોઇ-કોઇક-હરકોઈ, કાઈ-કાઈક-હરકાઇ, કઇ-કઇંક-હરકઇ, જેકોઈ, અમુક, બીજુ, કશુ, ફલાણો-ફલાણી-ફલાણુ, કેટલાક, જે, જેવુ, જેટલુ, જેવડુ, તે, તેવુ, તેટલુ, તેવડુ, આ શબ્દો એકલા આવે ત્યા તેમનુ પદચ્છેદ **સર્વનામ**, અને નામ સાથે આવે ત્યા તેમનુ પદચ્છેદ **વિશેષણ** થાય

પાઠ ૧૯. વાકયપૃથક્કરણ.

(કર્ત્તા, ક્રિયાપૂરકના વધારા સહિત.)

૧ વિશેષણો વિશેષ્ય વિના એકલા આવે છે, ત્યારે તે નામ તરીકે વપરાય છે, માટે **વિશેષણો** પણ કર્ત્તા અને ક્રિયાપૂરક શબ્દ થઇ શકે જેમ, **ગાંડો** બકે છે, તેણે **ભલાને** માર્યો આ વાક્યોમા 'ગાડો' કર્ત્તા છે, અને 'ભલાને' ક્રિયાપૂરક (કર્મ) છે

૨ કર્ત્તા અને ક્રિયાપૂરક શબ્દના વધારા તરીકે મુખ્યત્વે વિશેષણ વપરાય છે જેમ, **સારો** છોકરો આવ્યો, મે **કાળો** ઘોડો લીધો

૩ **કેટલાંક સર્વનામ**, વિશેષણ તરીકે વપરાય છે, માટે તે કર્ત્તા અને ક્રિયાપૂરક શબ્દના વધારા તરીકે વપરાય જેમ, **કયો** માણુસ આવ્યો ? **આ** માણુસ જાય છે, **જે** માણુસ જમતો હતો, **પેલો** ઘોડો જાય છે, તમે **શી** વસ્તુ ખરીદી ? મે **એ** ઘર લીધુ, **તે** માણુસને બોલાવો, તમે **કોઈ** માણુસને ન છેડો

નમૂના દાખલ કેટલાંક વાકયોનું પૃથક્કરણ નીચે કરી બતાવીએ છીએ.

વાકય	કોને માટે ?		શું કર્યું ?	
	કર્તા	કર્તાનોવધારો	ક્રિયાપદ	ક્રિયાપરક
૧ ગાડો બકે છે	ગાડો		બકે છે	
૨ તેણે ભલાને માર્યો	તેણે		માર્યો	ભલાને
૩ ડાહ્યા માણસો સારા કામ કરેછે	માણસો	ડાહ્યા	કરે છે	સારા કામ
૪ ઉદાર રાજાએ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને તેડાવ્યા	રાજાએ	ઉદાર	તેડાવ્યા	વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને
૫ અદેખા પ્રાણજીવને નીચ કામ કર્યું	પ્રાણજીવને	અદેખા	કર્યું	નીચ કામ
૬ એ બાપાએ મકટ ખાધુ હતું	બાપાએ	એ	ખાધુ હતું	મકટ
૭ પેલા જીવણરામે શી તકરાર કરી ?	જીવણરામે	પેલા	કરી	શી તકરાર
૮ આ છોકરે અનેક ઉપાય યોજ્યા	છોકરે	આ	યોજ્યા	અનેકઉપાય
૯ કેટલાકછોકરાઓએતેકસુરકીધીહતી	છોકરાઓએ	કેટલાક	કીધી હતી	તે કસુર
૧૦. તે નિર્મળ રસ્તો પકડ્યો છે	તે		પકડ્યો છે	નિર્મળરસ્તો

પાઠ ૨૦ અવ્યય.

પાછલા પાઠોમા આપણે નામ, ક્રિયાપદ સર્વનામ અને વિશેષણ એ ચાર જાતના શબ્દોની વાત કરી ગયા, તે એવી જાતના શબ્દો છે કે જુદેજુદે વખતે તેના રૂપમા કઇને કઇ ફેરફાર થાય છે, જેમ-

નામ—છોકરો, છોકરી, છોકરાઓ છોકરા, છોકરાથી, વગેરે

ક્રિયાપદ—હુ **આવુ છુ**, મારાથી **અવાય** છે તુ **આવ્યો**, તે **આવશે**, વગેરે

સર્વનામ—હુ, અમે, મે, તુ, તમે, તારાથી, તે, તેણે, તેમા આપણુ, આપણી, વગેરે

વિશેષણ—**સારો** છોકરો, **સારી** છોકરી, **સારા** છોકરાઓ, વગેરે

નામ, ક્રિયાપદ, સર્વનામ, વિશેષણ સિવાયના જે શબ્દો બાકી રહ્યા, તે એવી જાતના શબ્દો છે કે તેમા કાંઈ પણ ફેરફાર થતો નથી, એટલે તે બધા શબ્દો એકને એકજ રૂપે વપરાય છે તેથી તેનુ નામ **અવ્યય** (અ=નહિ+**વ્યય**=ફેરફાર-ફેરફાર વગરના) પાડ્યુ છે જેમ, ઝટ, ઠીક, સુદ્ધા, વડે, અને, અથવા, વાહ, અરે, વગેરે.

જે શબ્દોના રૂપમાં કાંઈ ફેરફાર ન થતાં હમેશાં પોતાને રૂપે જ રહે છે તેને અવ્યય કહે છે.

આ **ગરીબ** છોકરો છે, આ **ગરીબ** છોકરી, છે, આ **ગરીબ** છોકરુ છે આમા 'ગરીબ' વિશેષણ છે કેમકે તે 'છોકરો,' 'છોકરી,' 'છોકરુ' કેવુ છે તે બતાવે છે 'ગરીબ' વિશેષણના રૂપમા ફેરફાર થતો નથી તેમજ દયાળુ, મહેનતુ, ધનવાન, લોભી, કઠણ, વગેરે વિશેષણના રૂપમા ફેરફાર થતો નથી, તોપણ તે અવ્યય ન કહેવાય, કેમકે તે

નામના અર્થમા વધારો કરે છે અવ્યય તો તેને જ કહેવાય કે જે શબ્દ નામના અર્થમાં વધારો કરતા નથી ને જેના રૂપમાં ફેરફાર થતો નથી.

મનોયત્ન ૧૯

નીચેની વાર્તામા અવ્યય કયા છે ને કારણ સાથે કહો (ચાર જાતમા ન આવે તેને અવ્યય કહેવરાવવુ)

એક વેળા એવુ બન્યુ કે પેલા જ ઝાડ તળે એક જાળુ જાળ નાખી હતી તેમા એનો એ જ સિંહ આવી ચઢયો ને ઘણા ચ ફાંફા માર્યા, પણ માંહેથી છૂટાયુ નહિ, ને અકળાયો, એટલે બૂમો પાડવા માડી તે સાભળીને પેલો ઉદર દરમાથી ઝટ લઇને બહાર આવ્યો, ને જોયુ તો પેલા સિંહને મોટા દુ ખમા દીઠો.

ઉંદરે વિચાર્યુ જે આ વખત જીવતદાનના બદલો વાળવાનો આવ્યો ે પછી તેણે સિંહને કહ્યુ, મહારાજ, ફિકર કરશો મા, તમારો દાસ હાજર થયો છે તેનાથી બનશે તે ચાકરી કરશે. ત્યારપછી તેણે પેલી જાળ દાતે કાતરી નાખી, અને સિંહનો છૂટકો કર્યો

અવ્યયોને તેમના કામ પ્રમાણે છૂટા છૂટા ઓળખવાની જરૂર છે તે વિષે હવે આપણે વિચાર કરીએ.

પાઠ ૨૧. ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

૧ લલ્લુ હમણા આવ્યો	૪ ગાય પાછળ આવે છે
૨ છગન કાલે જશે	૫ મગન હળવે હળવે બોલે છે
૩ ભનુ નીચે બેઠો છે	૬ બદુક ફડોફડ ફૂટી

પહેલા વાક્યમા 'હમણા' શબ્દ આવવાની ક્રિયા ક્યારે (કયે વખતે) થઇ રહી તે સમજાવે છે, બીજા વાક્યમા 'કાલે' શબ્દ જવાની ક્રિયા ક્યારે થશે તે સમજાવે છે, ત્રીજા વાક્યમા 'નીચે' શબ્દ

બેસવાની ક્રિયા **ક્યાં** (કયે ઠેકાણે) થઇ છે તે સમજાવે છે, ચોથા વાક્યમા 'પાછળ' શબ્દ આવવાની ક્રિયા **ક્યાં** થાય છે તે સમજાવે છે, પાચમા વાક્યમા 'હળવેહળવે' શબ્દ બોલવાની ક્રિયા **કેમ** (કેવી રીતે) થાય છે તે સમજાવે છે, છઠ્ઠા વાક્યમા 'ફડોફડ' શબ્દ ફૂટવાની ક્રિયા કેમ થાય છે તે સમજાવે છે આ શબ્દો **ક્રિયાના અર્થમા વધારો** કરે છે, ને **અવ્યયની** જાતના છે, માટે તેને **ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય** કહે છે

જે અવ્યય ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવી તેના અર્થમાં વધારો કરે છે; એટલે ક્રિયા ક્યારે, ક્યાં કેમ બની, વગેરે સમજાવે છે; તેને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહે છે.

૧. વેળા દેખાડનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય:—હમણા, અત્યારે, એટલામા, ક્યારે, જ્યારે, ત્યારે, ઝટ, ઝટપટ, નિત્ય, પહોર, પગાર, હમેશા, વારેવારે, ઇત્યાદિ

૨. ઠેકાણુ દેખાડનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય—જ્યા, જહી, ત્યા, તહી, હ્યા, અહી, આગળ પાસે, નજીક, દૂર, છેટે, વેગળે, પુઠે, ઉપર, નીચે, મધ્યે, આમ, આણીગમ, ઇત્યાદિ

૩. રીત દેખાડનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય—આમ, એમ, જેમ, તેમ, કેમ, આસ્તે, ધીમે, જરૂર, જ, ખચેખચ, કદાચ, રખે, જાણે, નક્કે, ભલે, વારુ, હા, તડાતડ, ઇત્યાદિ

૪. નકાર બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય—ન, નવ નહિ, ના, મા

૫. ઉપર સિવાય બીજા—જરા, લગીર, ચાગુખરુ, ખરુ, ચાગુકરીને, ગુમ્સાભેર, વગેરે

સૂચના:—કેટલાક અવ્યય નામને ઠેકાણે વપરાય છે, તેથી તેને વિભક્તિના કોઈ કોઈ પ્રત્યય લાગે છે, જેમ **મેડેથી** ખુરચી

લાવ, તેને બદલે ઉપરથી ખુરશી લાવ એમા 'ઉપર' અવ્યયને પાચમી વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગેલો છે તેમજ ઉપરનો, ક્યારનો, અહીથી, ત્યાથી, અત્યારમા, વગેરેમા કેટલીક વિભક્તિ લાગે છે, પણ તેમને જાતિ, વચન, તેમજ સઘળી વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી માટે તેમને અવ્યયમાજ ગણવા

ઘોડો **ઘણો** દોડયો, ઘોડી **ઘણી** દોડી, ઘોડુ **ઘણુ** દોડયુ, ઘોડા **ઘણા** દોડયા, ઘોડા **ઘણાં** દોડયા આ વાક્યોમા ઘણો, ઘણી, ઘણુ, ઘણા, ઘણા, **માત્ર** ક્રિયાવિશેષણ છે, તે ક્રિયાપદના રૂપ પ્રમાણે ફરે છે જ્યારે અવ્યયનો શબ્દ લઇને ક્રિયાનો ગુણ બતાવે, ત્યારે **ક્રિયાવિશેષણઅવ્યય**, ને બીજે ઠેકાણે એકલુ **ક્રિયાવિશેષણ** કહેવુ

નામથી ક્રિયાનો વધારો—કેટલી વખત ક્રિયાપદની પહેલા **ક્યાં, ક્યારે, ક્યારથી, ક્યાંથી**, વગેરે મૂકીને સવાલ પૂછીએ તેનો જવાબ **નામ વડે** મળે છે જેમ, ક્યા જાઓ છો? **ઘેર.** ક્યારે આવશો? **રાતે.** ક્યારથી ભણે છે? **વર્ષથી.** ક્યાથી આવ્યો? **વડોદરેથી** આ 'ઘેર,' 'રાતે,' વર્ષથી,' 'વડોદરેથી' ક્રિયાવિશેષણનુજ કામ કરે છે, માટે **વાક્યપૃથક્કરણમાં** તેમને **ક્રિયાના વધારાના ખાનામા** મૂકવા, પરન્તુ ઘર નામ પરથી ઘેર, રાત નામ પરથી રાતે, વર્ષ નામ પરથી વર્ષથી, વડોદરા નામ પરથી વડોદરેથી શબ્દ થએલા છે, તેથી **પદચ્છેદમાં** તો તે શબ્દોને **નામના વર્ગમાંજ** ગણાય

અનોચન ૧૨

નીચેના વાક્યોમા **ક્રિયાવિશેષણ** અવ્યય કયા છે? તથા ક્રિયાવિશેષણનુ કામ કરનાર **નામ** કયા છે? તથા તે શુ બતાવે છે?

૧ નાના છોકરા ઘણુ ઉંઘે છે
૨ ત્યા ઘણા છોકરા રમતા હતા
૩ ગદી છોડી જલદી નાહ.
૧૧ ભરવાડ બકરાને સીમમા લઇ ગયો
૧૨ ડાહ્યા માણસો વહેલા ઊઠે છે
૧૩. મગન બે વર્ષથી અગ્રેજી ભણે છે

૪ મૂર્ખ છોકરા પાછળથી પસ્તાય છે
૫ છોકરા ખૂબ દોડયા.
૬ છોટુ પાછળ રહ્યો
૭ ચીમન કાલે આવજે
૮. છગન, કયા જાય છે ?
૯ મોઢુ કેમ ઉતરી ગયુ ?
૧૦ છગન, મગનને સારી પેઠે ઓળખેછે
૧૪ સાપ દરમા ગયો
૧૫ બારડીએ બાર બેઠાં છે
૧૬ છોકરા મેદાનમા રમે છે
૧૭ અહી ઘણો તાપ પડે છે
૧૮ ભાદરમા પૂર આવ્યુ છે
૧૯ મગનનુ ઘર આમ છે
૨૦ છગને સવારમા દવા પીધી છે.

પાઠ ૨૨. વાકયપૃથક્કરણ

(કર્તા, ક્રિયાપદ. અને ક્રિયાપૂરકના વધારા સહિત.)

૧ ક્રિયાના વધારા તરીકે મુખ્યત્વે **ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય** વપરાય છે જેમ, તે **કાલે** ગયો (કાળ), તે **અહીં** આવશે (સ્થળ), તે **નહિ** આવે (નકાર), અમે **કદાચ** આવીએ (સંશય), તે **જરા** દોડયો (સ્થિતિ—ન્યૂનતા), ઇત્યાદિ

૨ ક્રિયાવિશેષણને અર્થે આવતા **નામ, સર્વનામથી** ક્રિયાનો વધારો થઇ શકે છે જેમ હુ **બે કલાક** સૂતો (કાળ), તે **બે વર્ષથી** ભણે છે (કાળની મર્યાદા), તે **સુરત** ગયો (સ્થળ), સાપ **દરમાં** પેઠો (સ્થળ), ગાડી **રાજકોટથી** છૂટી (વિયોગનુ સ્થળ)

નમૂના દાખલ કેટલાંક વાક્યોનું પૃથક્કરણ નીચે કરી બતાવીએ છીએ.

વાક્ય	કોને માટે ?		શું કહ્યું ?		
	કર્તા	કર્તાનો વધારો	ક્રિયાપદ	ક્રિયાપૂરક	ક્રિયાનો વધારો
૧ આપણે આજ એક નવી રમત રમીશુ	આપણે		રમીશુ	એક નવી રમત	આજ (કાળ)
૨ અહીં ઢોર પાણી પીએ છે	ઢોર		પીએ છે	પાણી	અહીં (સ્થળ)
૩ તે કેમ રડે છે ?	તે		રડે છે		કેમ (રીત)
૪ ભરવાડ બકરાને સીમમા લઇ ગયો	ભરવાડ		લઈ ગયો	બકરાને	સીમમા (સ્થળ)
૫ ભગુ મોડો આવ્યો	ભગુ		આવ્યો		મોડો (કાળ)
૬ પાણીમા આ શુ પડ્યુ છે ?	આ		પડ્યુ છે	શુ	પાણીમા (સ્થળ)
૭ હું તને બે પતાસા વધારે આપીશ	હુ		આપીશ	તનેબેપતાસા	વધારે (સ્થિતિ)
૮. મેં તે કડકો અગારામા મૂક્યો	મે		મૂક્યો	તે કડકો	અગારામા (સ્થળ)
૯ તેને વચમા એક ઘરડા માણસે પૂછ્યુ	માણસે	એક ઘરડા	પૂછ્યુ	તેને	વચમા (રીતિ)

મનોયત્ન ૧૩

નીચેના વાકયોનુ પૃથક્કરણ કરો.

૧ હુ તને રજા વહેલી આપીશ
૨ પેલો છોકરો અંગ્રેજી રોજ બોલે છે
૩ સારા લોક હમેશા પ્રાર્થના કરે છે
૪ મહેતાજીએ છોકરાને છ વાગ્યે રમાડયા
૫ તેણે આંધળાને બહાર કાઢયો
૬ નાનો ભાઇ નિશાળે જાય છે
૭ વાડીમા છ માણુસો મજૂરી કરે છે
૮ છોકરે ગજવામા હાથ ઘાલ્યો હતો
૯ કૂતરીએ સસલીને પાસે આવવા દીધી
૧૦ તેણે ઘરમા બિલાડી પાળી છે
૧૧ આ કૂતરો અજાણ્યા માણુસને ઓચિંતો કરડે છે
૧૨ ચચળે નાનો વીંજણો સારો ભર્યો
૧૩ તે પાઠ સારો કર્યો છે
૧૪ તેણે દેશાઈને વતન કાયમ કરી આપ્યુ
૧૫ પેલા ભટજીએ પેલી ડોસીને પાસે બોલાવી કહ્યુ
૧૬ તેણે કોઇ મુસલમાનને મહોલ્લાને નાકે ઉભેલો જોયો

પાઠ ૨૩. પદચ્છેદ.

[શબ્દના પાંચે વર્ગ (ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય સહિત ઓળખતાં].

એટલામા સુમિત્રા ત્યા આવી પહોચ્યા તેમને ત્રણે જણે નમન કર્યું ને આજ્ઞા માગી. (આ વાકયોનુ નમૂના દાખલ નીચે પદચ્છેદ કરી બતાવ્યુ છે)

એટલામાં —ક્યારે આવી પહોચ્યા તે બતાવે છે માટે વખત બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય

સુમિત્રા—પ્રાણીનુ નામ માટે નામ, 'આવી પહોચ્યા' ક્રિયા-પદનો કર્ત્તા

ત્યાં:—ક્યા આવી પહોચ્યા તે બતાવે છે માટે ઠેકાણું બતાવ-નાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય

આવી પહોંચ્યાં:—આવી પહોચવાની ક્રિયા બતાવે છે માટે ક્રિયાપદ

તેમને:—'સુમિત્રાને' ઠેકાણે છે માટે સર્વનામ

ત્રણે.—જણ કેટલા છે તે બતાવે છે માટે વિશેષણ

જણે.—પ્રાણીના નામ માટે નામ, 'કર્યું' ક્રિયાપદના કર્ત્તા

નમન —ક્રિયાનુ નામ માટે નામ, 'કર્યું' ક્રિયાપદનુ કર્મ.

કર્યું—કરવાની ક્રિયા બતાવે છે માટે ક્રિયાપદ

ને:—અવ્યય

આજ્ઞા—ક્રિયાનુ નામ માટે નામ, 'માગી' ક્રિયાપદનુ કર્મ

માગી:—માગવાની ક્રિયા બતાવે છે માટે ક્રિયાપદ

પાઠ ૨૪. કૃદંત.

૧ છોકરા **રમતાં રમતાં** વઢી પડ્યા

૨ ઠંડા મુલકના લોકો ચરબી **વધારનારા** પદાર્થો ઘણા ખાય છે

૩ દશરથ રાજાએ રામચંદ્રજીને વનવાસ **જવાનો** હુકમ કર્યો

૪. તેણે સ્વામિભક્તિ **બજાવીને** તેનો બચાવ કીધો,

૫. સિંહણનું દૂધ **ધાવેલાને** વરસ, માસ, કે દિવસનું વય કેમ ગણાય ?

આ પાચે વાક્યો છે, કેમકે એમ બોલવાથી કહેવાનો અર્થ પૂરો સમજાય છે પહેલા વાક્યમા 'વધી પડયા' શબ્દ વધવાની, બીજા વાક્યમા 'ખાય છે' શબ્દ ખાવાની, ત્રીજા વાક્યમા 'કર્યો' શબ્દ કરવાની, ચોથા વાક્યમા 'કીધો' શબ્દ કરવાની અને પાચમા વાક્યમા 'ગણાય' શબ્દ ગણવાની ક્રિયા બતાવે છે એ પાચે ક્રિયા બતાવનાર શબ્દ **ક્રિયાપદ** કહેવાય પણ—

'છોકરા રમતા રમતા,' 'ઠડા મુલકના લોકો ચરબી વધારનારા,' 'દશરથ રાજાએ રામચદ્રજીને વનવાસ જવાનો,' 'તેણે સ્વામિભક્તિ બજાવીને' અને 'સિંહણનુ દૂધ ધાવેલાને', એ પ્રમાણે બોલવાથી કહેવાનો અર્થ પુરો થતો નથી, તેથી તે વાક્યો ન કહેવાય, અને 'રમતા રમતા,' 'વધારનારા,' 'જવાનો,' 'બજાવીને' અને 'ધાવેલાને' ક્રિયા બતાવનાર શબ્દોને ક્રિયાપદ ન કહેવાય, એને કૃદત કહે છે

જે શબ્દો ક્રિયા બતાવે. પણ ક્રિયાપદની પેઠે વાક્ય બનાવતાં નથી તેને કૃદત કહે છે.

મનોયત્ન ૧૪

નીચેના વાક્યોમા કૃદત અને ક્રિયાપદ બતાવો

પછી પ્રમુખ ઉભા થઇ બોલ્યા તમે એમ સમજતા હો કે પેટ આળસુ થઇ બેસી રહે છે, અને તમેજ બધા રળવાનો શ્રમ લો છો, તો તે ભૂલ છે

આબુપર આવેલા દહેરાને દેલવાડાના દહેરા કહે છે ત્યા જવાને આબુરોડના સ્ટેશને ઉતરવુ સુગમ પડે છે

પાઠ ૨૫. ટુંકાં વાકયો બનાવવા વિષે.

૧ નીચેના શબ્દોની આગળ તે 'શુ કરે છે' તે બતાવનાર એકેક શબ્દ મૂકી વાક્ય બનાવો

૧. લુહાર	૬ શિક્ષક
૨ દરજી	૭ વાદરો
૩ ખેડૂત	૮ બાળક
૪ પખી	૯. સાપ
૫ છોકરા	૧૦ ઢોર

૨ નીચેના ક્રિયાપદોની પહેલા 'કર્ત્તા' મૂકી વાક્ય બનાવો.

૧ નાઠો	૬ આવશે
૨ હીડે છે	૭ નાચ્યા
૩ ખસશે	૮ થાક્યો
૪ પડ્યા	૯ ચાલે છે
૫ ગયો	૧૦. બોલે છે

૩. નીચેના વાક્યોમા રહી ગએલ 'કર્મ' મૂકી બતાવો

૧ ભિખારી માગે છે	૭ કૂકડી સેવે છે
૨ છોકરા ખાય છે	૮ શિક્ષકે લખાવ્યુ
૩ રાજા આપે છે	૯ નરોત્તમે ભાગી
૪ લહીઓ લખશે	૧૦ મગન લાવ્યો
૫ મગને પાડ્યુ	૧૧ મણીએ બોલાવ્યો
૬ છગન શોધે છે	૧૨ લલ્લુએ રમાડ્યો

૪ નીચેના ક્રિયાપદની પહેલા કર્ત્તા, અથવા કર્ત્તા કર્મ મૂકી બતાવો પહેલા વાક્યમા 'કોણ ખેચે છે' પૂછવાથી કર્ત્તા, ને 'શુ ખેચે છે' પૂછવાથી કર્મ માલૂમ પડશે એ રીતે બધા વાક્ય ભરાવવા.

૧ ખેચે છે	૬ ચડ્યો
૨. લખાવશે	૭ ખસેડ્યું
૩ રગી	૮ પકડ્યો
૪ ધોયા	૯ કરડ્યો
૫ આવ્યો	૧૦ સળગાવે છે

૫ પાટિયાપર નીચે આપેલા શબ્દો લખી તેમાથી એકને કર્તા, અને એકને ક્રિયાપદ તરીકે, અથવા એકને કર્તા, એકને કર્મ અને એકને ક્રિયાપદ તરીકે લેવરાવી વાક્યો રચાવો

મગન, રામજી, નરોત્તમ, પુરષોત્તમ, રાણીસાહેબે, અક્ષર, પાઠ, ખીચડી, લખે છે, વાચતો હતો, ખણ્યા કરે છે, જાગી ઊઠયો, વહેચી આપાવી

સૂચના—પ્રથમ એક ક્રિયાપદ લઈ તેના કર્ત્તાકર્મ ખોળાવવાથી ઝટ વાક્ય રચી શકાશે.

૬ ઝાડ, શકરિયા, છોડ, હાથ, બાજરો આ શબ્દો નીચેના ક્રિયાપદોના કર્ત્તા તરીકે જ્યા વપરાય ત્યા વાપરી બતાવો

વધ્યો, સળગી ગયો, ભાગ્યો, પડ્યુ, વાવ્યા

૭ લીમડો, ડાગર, ચણા, ડમરો, બાજરો, આખ આ શબ્દો નીચેના વાક્યોમા કર્મ તરીકે જ્યા વપરાય ત્યા વાપરી બતાવો

૧ કાશી ખાડે છે
૨ જમના દળે છે
૩ ઘોડો ખાય છે
૪ ભીમાએ બગાડી
૫ મગને રોપ્યો
૬ ગોવિંદે વાવ્યો

૮ ચોમાસામા, આશા, સોમવારે, શેર, ગજ, માસીએ આ શબ્દો નીચેના વાક્યોમા જ્યા વપરાય ત્યા વાપરી બતાવો

હું આવીશ
વરસાદ વરસે છે
બ્રાહ્મણ રાખે છે
ખુશાલદાસે ગોળ લીધો

ગજીઆણી ખરીદી

કાશીએ મશરૂ લીધો

૯ નીચેના વાક્યોમા કર્ત્તાને ઓળખાવનાર શબ્દ (વિશેષણ)મૂકો.

૧ ચકલો બોલ્યો ૪ પખી ઊડયા

૨ હાર તૂટી ૫ પેટી પડી

૩ બળદ દોડે છે ૬ પૂર આવ્યુ

૧૦ નીચેના વાક્યોમા કર્મને ઓળખાવનાર શબ્દ (વિશેષણ)મૂકો

૧ મગને પાઠ વાચ્યા ૪ છગને નબર લીધો

૨ લલ્લુએ ઘોડો ખરીદ્યો ૫ રાજાએ બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો

૩ કાશીએ રોટલો ઘડયો ૬ મણીએ ખીચડી ખાધી

૧૧ નીચેના કોઠામા ક્રિયા કયે વખતે, કયે ઠેકાણે, અને કેવી રીતે બની તે જણાવનાર શબ્દો (ક્રિયાવિશેષણો) ઉમેરો

	કયે વખતે ? (ક્યારે ?)	કયે ઠેકાણે ? (ક્યા ?)	કેવી રીતે ? (કેમ ?)	
છોકરો	આજ	વેગળે	ઝટપટ	ગયો
મગન				વાચે છે
ઘોડો				દોડયો
પખી				ઊડયા
જનાવરો				બોલ્યા
છોકરા				રમે છે
કેશવલાલે				જોયુ
મહેતાજી				ભૂલી ગયા
બિલાડીઓ				વઢી પડી
ખુરસી				ઘડી
વાદરો				ખાઇ ગયો

પાઠ ૨૬. સવાલો.

૧ વાક્ય એટલે શુ ? એક શબ્દના વાક્ય આપો, એને વાક્યમા કેમ ગણાય ? ચાર પાચ શબ્દો સાથે લેતા છતા વાક્ય ન બને તેવો એક દાખલો આપો ને તેનુ કારણ કહો

૨ શબ્દ એટલે શુ ? અક્ષરો ગમેતેમ ગોઠવવાથી શબ્દ ન બને તેવો એક દાખલો આપો

૩ સ્વર, હ્રસ્વ સ્વર અને દીર્ઘ સ્વર એટલે શુ ? અને તે કયા કયા ?

૪ વ્યજન એટલે શુ ? અને તે કયા કયા ?

૫ બારાક્ષરી, અનુસ્વાર અને વિસર્ગની વ્યાખ્યા આપો

૬ જોડાક્ષર એટલે શુ ? તેનુ બીજુ નામ શુ ? સૌગષ્ટ્ર શબ્દમા વ્યજન અને સ્વરના ઉચ્ચાર છૂટા પાડો

૭ ક્ષ્ અને જ્ઞ્ એ કયા કયા વ્યજન મળવાથી થએલ છે ?

૮ જોડાક્ષર વાચવાની રીત બોલો

૯ વાક્યના બે ભાગ કયા ?

૧૦ નામ એટલે શુ ?

૧૧ ક્રિયાપદ એટલે શુ ?

૧૨ ક્રિયાપૂરક એટલે શુ ?

૧૩ કર્ત્તા એટલે શુ ? તેને શોધી કાઢવાની રીત બોલો

૧૪ કર્મ એટલે શુ ? તેને શોધી કાઢવાની રીત બોલો

૧૫ સર્વનામ એટલે શુ ? કયા કયા શબ્દો સર્વનામમા ગણાય છે ?

૧૬ વિશેષણ એટલે શુ ? એ નામ પાડવાનુ કારણ શુ ?

૧૭ વિશેષ્ય કોને કહે છે, તે દાખલો આપી સમજાવો

૧૮ વિશેષણ તરીકે વપરાતા સર્વનામ કયા ? એમનું પદચ્છેદ કેમ કરવુ ?

૧૯ અવ્યય કોને કહે છે?

૨૦ જે શબ્દના રૂપમા ફેરફાર ન થાય તે અવ્યય કહેવાય કે કેમ તે દાખલો આપી સમજાવો

૨૧ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કોને કહે છે?

૨૨ વેળા, ઠેકાણુ, રીત, ને નકાર બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયના દાખલા આપો

૨૩ ક્રિયાનો વધારો ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય સિવાય શા વડે થાય છે તે દાખલા આપી સમજાવો

૨૪ કૃદત એટલે શુ? કૃદત અને ક્રિયાપદ વચ્ચે ફેર શો?

ભાગ ૨ જો. ધોરણ પાંચમા માટે.

પાચમા ધોરણમા "શબ્દવિન્યાસ અને વાકયવિન્યાસના મૂળતત્ત્વો (પ્રયોગો સાથે)" આટલુ શિખવવાનુ છે તે નીચેને ક્રમે ચલાવવુ

પહેલા ભાગમા શબ્દોના છ વર્ગ (નામ, ક્રિયાપદ, સર્વનામ, વિશેષણ, અવ્યય અને કૃદત) તથા વાકયપૃથક્કરણ ને ટુકા વાક્ય બનાવવા વિષે કેટલીક હકીકત શીખી ગયા આ ભાગમા તેને વિષે વધારે હકીકત આવશે એટલે નામ, ક્રિયાપદ, સર્વનામ, વિશેષણ, અવ્યય અને કૃદતના પ્રકાર, તેમનો એક બીજા સાથે સબધ થવા સારૂ તેમને જાતિ, વચન, વિભક્તિ અને કાળ ને અર્થના પ્રત્યયો કેવી રીતે લાગે છે તેનુ વર્ણન આવશે વ્યાકરણના આ ભાગને **શબ્દવિચાર** કહે છે

વ્યાકરણના જે ભાગમા વાક્ય વિષે વિચાર કરેલો હોય છે, તેને **વાકયવિચાર** કહે છે વાક્યવિચારમા **વાકયપૃથક્કરણ** (વાક્યોના

ભાગોને જુદા કરવા તે) ને **શબ્દવિન્યાસ** (વાક્યોમા શબ્દો શી રીતે ગોઠવાય છે તે) નુ વર્ણન હોય છે આ વિષે પણ કેટલીક વિશેષ હકીકત આ ભાગમા આવશે

પાઠ ૧ નામના પ્રકાર.

નામના પાચ જુદા જુદા પ્રકાર છે ૧ વિશેષનામ, ૨ સામાન્ય નામ, ૩ સમૂહવાચક નામ, ૪ પદાર્થવાચક નામ, ૫ ભાવવાચક નામ

૧. વિશેષનામ

હરિશ્ચદ્ર સત્યવાદી હતા, **કુરાન** મુસલમાન લોકોનુ ધર્મશાસ્ત્ર છે, **મુબઇ** ધનાઢ્ય છે **નર્મદા** ઉંડી છે આ વાક્યોમા 'હરિશ્ચદ્ર' એક રાજાનુ નામ છે, 'કુરાન' એક પુસ્તકનુ નામ છે, 'મુબઇ' એક શહેરનુ નામ છે 'નર્મદા' એક નદીનુ નામ છે **એકજ** પદાર્થનુ **ખાસ** નામ તે **વિશેષનામ** કહેવાય

વિશેષનામ—એકજ માણસ કે પદાર્થનુ ખાસ નામ તે વિશેષનામ કહેવાય.

જેમકે—

અ કોઈ ખાસ માણસ, જેમકે, રામ, ગોપાલ, છગન, સીતા, વગેરે

બ કોઇ ખાસ પુસ્તક, જેમકે, રામાયણ, મહાભારત, બાઇબલ, વગેરે

ક કોઇ ખાસ શહેર, કસ્બો, ગામ, પરૂ, ઇમારત, જેમકે, અમદાવાદ, મહુધા, તોરણા, ગોપાલપરૂ, તાજમહાલ, વગેરે

ડ કોઇ ખાસ ખડ, દેશ, પર્વત, નદી, સમુદ્ર, અખાત, ભૂશિર,

બેટ, સરોવર, વગેરે, જેમકે, એશિઆ, હિંદુસ્તાન, હિમાલય, ગગા, અરબી સમુદ્ર, ખભાતનો અખાત, કન્યાકુમારી, લકા, કયાસ્પિઅન, વગેરે

એકજ પદાર્થના પાડેલા નામને **સજ્ઞા** કહે છે, માટે વિશેષનામને કેટલાક **સજ્ઞાવાચક** નામ કહે છે

વાર, પખવાડીઉ, મહીના અને તહેવારનાં નામ પણ ખાસ નામ હોવાથી વિશેષનામમા ગણાય જેમકે, સોમવાર, શુકલપક્ષ, માહ, દિવાળી, વગેરે

વિશેષનામની સાથે સખ્યાવાચક શબ્દ જોડી શકાતા નથી જો કોઈ પ્રસગે જોડેલા જણાય, તો તે ઠેકાણે તે **સામાન્ય નામ** છે. જેમકે, આ કવિ બીજો **કાલિદાસ** છે

૨. સામાન્યનામ

પ્રાણી, વનસ્પતિ, પદાર્થ, વગેરેને ઓળખવા માટે માણસોએ તેના નામ પાડેલા છે જો દરેક પ્રાણી, વનસ્પતિ, કે પદાર્થને માટે જુદા જુદા નામ પાડયા હોય, તો તે એટલા બધા થઈ જાત, કે પછી આપણે તે નામવડે વસ્તુ ઓળખી શકત નહિ, માટે એકજ જાતની અને સરખા ગુણવાળી વસ્તુઓના, બધાને લાગુ પડે એવા **સામાન્યનામ** પાડેલા છે જેમ, **માણસ** શબ્દ આખા વર્ગનુ નામ છે, તેમજ તે વર્ગના દરેક પ્રાણીનુ નામ છે **વડ** શબ્દ આખા વર્ગનુ નામ છે, તેમજ તે વર્ગના દરેક ઝાડનુ નામ છે. **ખુરસી** શબ્દ આખા વર્ગનુ નામ છે, તેમજ તે વર્ગની દરેક વસ્તુનુ નામ છે

સામાન્યનામ:—જે નામ કોઈ આખા વર્ગને અથવા તે વર્ગમાંની દરેક વસ્તુને સરખી રીતે લાગુ પડે છે તે જેમ, પુરુષ, કાકા, ઘોડો, ચકલી, લીમડો. મોગરો, દેશ, પર્વત, નદી, શહેર,

ટેબલ, સાકળ, વગેરે આવા નામોને કેટલાક **જાતિવાચક** નામ પણ કહે છે, કેમકે તેથી પ્રાણી, વનસ્પતિ, કે પદાર્થની જાતિ ઓળખાય છે

રોગ, સખ્યા, વજન, માપ, વખત અને **અતર** બતાવનાર નામો પણ **સામાન્ય નામમાં** ગણાય છે જેમ, તાવ, કોલેરા, સૈકો, દશકો, શેર, તોલો, ગજ, તસુ, વર્ષ, ઘડી, કોસ, ગાઉ, ઇત્યાદિ

સામાન્ય નામની પહેલા **સખ્યા** લગાડી શકાય છે જેમ, પાચ છોકરા, દશ લીમડા, સાત ખુરસી, વગેરે

ટીપ—પ્રાણીમા માત્ર મનુષ્યજાતિમા **દરેકને** ઓળખવાને તેના **ખાસ** નામ પાડેલા છે, બીજા પ્રાણીના ખાસ નામ પાડેલા નથી કોઈ પ્રસગે પાડેલા હોય તો તે **વિશેષનામ** કહેવાય જેમ, **ટીપુ** (કુતરાનુ નામ) તેમજ પદાર્થમા **ખાસ** નામ પાડેલા જણાય, તો તે **વિશેષનામ** કહેવાય જેમ, કોહિનૂર (હીરાનુ નામ).

૩. સમૂહવાચક નામ.

એક શિક્ષક પાસે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ એકજ ચોપડી ભણતા હોય, અને તેઓનો એકજ વર્ગ હોય, તો વિદ્યાર્થીઓ સામાન્ય નામ, ને વર્ગ **સમૂહવાચક** નામ કહેવાય. કેમકે જ્યારે આપણે વર્ગ શબ્દ બોલીએ છીએ, ત્યારે દરેક વિદ્યાર્થીને જુદો જુદો નહિ પણ બધાને એકત્ર સમજીએ છીએ

સમૂહવાચક નામ.—જે નામવડે વસ્તુનો સમૂહ એક સપૂર્ણ આખો પદાર્થ છે એમ બતાવાય તો તે નામ સમૂહવાચક નામ ગણાય. જેમ, મડ, મેળો, જથો, ટોળુ, મડળી, પ્રજા, સૈન્ય, લશ્કર, કાફલો, પલટણ, વગેરે

સમૂહવાચક નામ અને સામાન્ય નામમા ફેર એટલો છે કે સામાન્ય નામ આખા વર્ગના છૂટા પદાર્થને પણ લાગુ પડે છે, તેમ એ નામ લાગુ પડતા નથી એ આખા સમૂહને માટેજ વપરાય છે

૪. પદાર્થવાચક નામ.

કેટલાક નામ પદાર્થને લાગુ પડે છે, અને તેમા જથાનો અર્થ રહેલો હોય છે જેમ, લાકડુ એ પદાર્થ છે, અને તેમાથી ટેબલ, ખુરસી, પલગ, વગેરે બને છે, સોનુ એ ધાતુ છે, તેમાથી સાકળા, બગડી, કડી, વગેરે બને છે, ઘઉં એ અનાજ છે તેમાથી રોટલી પુરી, લાડુ, વગેરે બને છે લાકડુ, સોનુ, ઘઉં, એ **પદાર્થવાચક નામ** ગણાય, ને તેમાથી બનતી વસ્તુઓ **સામાન્ય નામ** ગણાય

પદાર્થવાચક નામ.—જે પદાર્થની વસ્તુ બનેલી હોય છે તે પદાર્થ બતાવનાર શબ્દને પદાર્થવાચક નામ કહે છે. જેમ, સોનુ, રૂપુ, તાબુ, લોઢુ, વગેરે ધાતુના નામ, ઘઉં, બાજરો, જુવાર, વગેરે અનાજના નામ, ગોળ, ઘી, તેલ, મધ, હવા, પાણી, દૂધ, રેશમ, સાહી, ખડી, માટી, મીઠુ, વગેરે

પદાર્થવાચક નામની પહેલા સખ્યા જોડી શકાતી નથી પાચ ઘી, બે તેલ, છ દારૂ એમ બોલાય નહિ, અને કદાચ બોલીએ તો ત્યા તેની જાત બતાવે છે પાચ ઘી=પાચ જાતના ઘી–આ ઠેકાણે ઘી સામાન્ય નામ છે

☞ પ્રાથમિક શાળાઓમા સમૂહવાચક અને પદાર્થવાચક નામો સામાન્ય નામમા ગણવાને હરકત નથી

૫ ભાવવાચક નામ

છાશમા **ખટાશ** છે, મગનને **ઊંઘ** આવે છે, રાણી સાહેબમા **દયા** છે, તેણે **માર** ખાધો આ વાકયોમા 'ખટાશ' ગુણનુ, 'ઊંઘ' સ્થિતિનુ, 'દયા' લાગણીનુ અને 'માર' ક્રિયાનુ નામ છે આ નામો **ભાવવાચક** નામ કહેવાય છે ભાવ એટલેજ ગુણ, સ્થિતિ, લાગણી કે ક્રિયા.

ભાવવાચક નામ'—જે નામો કોઇ પણ પદાર્થ ન દર્શાવતાં ગુણ, સ્થિતિ, લાગણી, કે ક્રિયા બતાવે તે.

ઉપર બતાવેલા ચારે જાતના નામો જે પદાર્થો જોવામા કે સ્પર્શ કરવામા આવી શકે છે તેની સાથે સબધ રાખે છે, પણ ભાવવાચક નામો **મનથીજ** ધારવામા આવે છે તે નામો નીચે બતાવેલી પાચ જાતના હોય છે

૧. ગુણનાં નામ—ભલાઇ, અદેખાઈ, લબાઈ, પહોળાઈ, ઊંચાઇ, મોટાઇ, ઊંડાણ, કઠણાશ, રતાશ, ભોળપણ, ગાડપણ, બહાદુરી, વિદ્વત્તા, દાસત્વ, સૌન્દર્ય, ધીરજ, હિમત, વગેરે

૨. શરીરની સ્થિતિનાં નામ—જુવાની, ઊંઘ, તન્દુરસ્તી, બાળપણ, ઘડપણ, ભૂખ, થાક, તાવ, શરદી, ગરમી, વગેરે

૩. મનની લાગણીનાં નામ—દયા, હરખ, પ્યાર, હેત, શોક, દુખ, ગુસ્સો, વેર, તિરસ્કાર, વગેરે

૪. ક્રિયાનાં નામ—વાચવુ, વાચન, દોડવુ, દોડ, ગતિ, ચાલ, દોડાદોડ, મરણ, માર, રમત, વધઘટ, પડાપડી, ખડખડાટ, વગેરે

૫. હુન્નર અને વિદ્યાનાં નામ—રગાટ, વણાટ, ગણિત, ખગોળવિદ્યા, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, સગીત, વગેરે

ભાવવાચક નામની પહેલા સખ્યા લગાડી શકાતી નથી જો લગાડાય તો તે ઠેકાણે તે સામાન્ય નામ થઈ જાય છે જેમ, કોલેરાથી ઘણા **મરણ** થયા, તેણે ઘણી જાતની **દયા** કરી, તેનામા ઘણા **સદ્દગુણ** છે આ વાક્યોમા 'મરણ', 'દયા', અને 'સદ્દગુણ' સામાન્ય નામ છે

ભાવવાચક નામો ઘણુકરીને નીચેની રીતે બને છે.

(अ) વિશેષણ પરથી

ગરીબ–ગરીબાઈ
મોટુ–મોટાઈ
ભલુ–ભલાઈ
અદેખુ–અદેખાઈ
ઊંચુ–ઊંચાઈ
ઊંડુ–ઊંડાઈ
લાંબુ–લંબાઈ
પહોળુ–પહોળાઈ
ઊંડુ–ઊંડાણ
કાળુ–કાળાશ
રાતુ–રતાશ
ડાહ્યો–ડહાપણ
ભોળુ–ભોળપણ
ગળ્યુ–ગળપણ
પ્રમાણિક–પ્રમાણિકપણુ
બહાદુર–બહાદુરી
ગરમ–ગરમી
જુવાન–જુવાની
ન્યાયી–ન્યાય
આળસુ–આળસ
વિદ્વત્–વિદ્વત્તા
ગુરુ–ગુરુત્વ
સુંદર–સૌંદર્ય
ધીર–ધીરજ
એકલુ–એકાંત

(ब). સામાન્યનામ પરથી

ચોર–ચોરી
દીવાન–દીવાની
દલાલ–દલાલી
બદમાશ–બદમાશી
માલિક–માલિકી
મિત્ર–મૈત્રી
સરદાર–સરદારી
બાળ–બાળપણ
ગોર–ગોરપણુ
મિત્ર–મિત્રતા
ગુલામ–ગુલામગીરી

(क) ક્રિયાપદપરથી

અટકવુ–અટકાવ
પડવુ–પડતી
પસ્તાવુ–પસ્તાવો

ઊગવુ–ઉદય	બીવુ–બીક
કહેવુ–કહેણુ	ભજવુ–ભજન
જીવવુ–જીવન	વિકસવુ–વિકાસ
દેખ–દેખાવ	હસવુ–હાસ્ય
નિ દ્રવુ–નિ દ્રા	

(ક) એકજ શબ્દ ક્રિયાપદ ને ભાવવાચક નામ તરીકે

ઓળખ(વુ)–ઓળખ	પકડા(વુ)–પકડ
કોપ(વુ)–કોપ	બોલ(વુ)–બોલ
ચાલ(વુ)–ચાલ	ભીખ(વુ)–ભીખ
જન્મ(વુ)–જન્મ	મોહ(વુ)–મોહ
જાણુ(વુ)–જાણુ	રો(વુ)–રો
જિત(વુ)–જિત	લુટા(વુ)–લુટ
ડ ખ(વુ)–ડ ખ	વિચાર(વુ)–વિચાર
ડર(વુ)–ડર	શીખ(વુ)–શીખ
તોલ(વુ)–તોલ	શોધ(વુ)–શોધ
દોડ(વુ)–દોડ	સ તોષ(વુ)–સ તોષ
ધોળ(વુ)–ધોળ	સમજ(વુ)–સમજ
નાચ(વુ)–નાચ	સ ભવ(વુ)–સ ભવ

મનોયત્ન ૧

નીચેના નામમાથી **સામાન્ય**, **વિશેષ**, અને **ભાવવાચક** નામ ખોળી કાઢો

રજપૂત, રાજા, મેવાડ, રાજ, રાણો, રાજસિ ગ, રાણી, કલાક, પુત્ર, જન્મ, કુ વર, ભાવ, બેઠક, ગાદી, વિચાર, ખેદ, ટ ટો, યુક્તિ, તરવાર, મ્યાન, પ્રાણુ, ઘડી, ઉપયોગ, પિતા ને વચન.

પાઠ ૨. જાતિ.

છોકરો આવ્યો	છોકરી આવી	છોકરૂ આવ્યુ.
ઘોડો દોડયો	ઘોડી દોડી	ઘોડુ દોડ્યુ
પાડો નાઠો	પાડી નાઠી	પાડુ નાઠુ
ચકલો ઊડયો	ચકલી ઊડી.	ચકલુ ઊડ્યુ
પાટડો લીધો	પાટડી લીધી	ઘર લીધુ
ગ્લાસ ફૂટ્યો	ગોળી ફૂટી	હાલ્લુ ફૂટ્યુ
રોટલો ભાગ્યો	સ્લેટ ભાગી	પુઠુ ભાગ્યુ
નકશો ફાટી ગયો	ચોપડી ફાટી ગઈ	અંગરખુ ફાટી ગયુ

ઉપલા વાક્યોમા છોકરો, ઘોડો, પાડો, ચકલો, પ્રાણીના નામ છે, ને તે નરના છે પાટડો, ગ્લાસ, રોટલો, નકશો, એ પદાર્થના નામ છે, ને તે નરની પેઠે બોલાય તેવા નામ છે

છોકરી, ઘોડી, પાડી, ચકલી, એ પ્રાણીના નામ છે, ને તે નારીનાં છે, પાટડી, ગોળી, સ્લેટ, ચોપડી, એ પદાર્થના નામ છે, ને તે નારીની પેઠે બોલાય તેવા નામ છે

છોકરૂ, ઘોડુ, પાડુ, ચકલુ, એ પ્રાણીના નામ છે, પણ તે નરનાં નામ નથી, તેમ નારીના નથી, નર કે નારી બેમાથી એકના છે ઘર, હાલ્લુ, પુઠુ, અગરખુ, એ પદાર્થના નામ છે, ને તે પણ નર કે નારીની પેઠે બોલાય તેવા નામ નથી

જે નામ નરનાં હોય, કે નરની પેઠે બોલાય તેવાં હોય, તેને નરજાતિનાં-વર્ગનાં નામ કહે છે.

જે નામ નારીનાં હોય, કે નારીની પેઠે બોલાય તેવાં હોય, તેને નારીજાતિનાં નામ કહે છે.

જે નામ નર કે નારીપણુ બતાવતાં નથી, અથવા નર કે નારીની પેઠે બોલાતાં નથી; તેને નાન્યતર જાતિનાં નામ કહે છે.

નાન્યતર=(ન=નહિ+અન્યતર=એમાથી એક) એમાથી એકે નહિ, એટલે નરનારી નહિ તે

જાતિ ઓળખવાની રીત*–નામને છેડે કેવો વિશેષણ લાગે તો **નર**, કેવી લાગે તો **નારી**, અને કેવુ લાગે તો **નાન્યતર** જાતિ જાણવી જેમકે, છોકરો કેવો, જળો કેવી, કબાટ કેવુ *

જાતિદર્શક પ્રત્યયો+ —ઘોડો, પાડો, બકરો, ચકલો, લીમડો, દેગડો, પાટલો, કુહાડો, બગલો, ઓરડો, આ નામો નરજાતિના છે, આ નામોને છેડે 'ઓ' સ્વર છે ઘણુકરીને નરજાતિના નામને છેડે 'ઓ' સ્વર હોય છે 'ઓ' સિવાયના સ્વરવાળા નામ પણ નરજાતિમા હોય છે જેમકે, વાઘ, પાટ, પિતા, સોની, સાધુ, વગેરે

ઘોડી, પાડી, બકરી, ચકલી, લીમડી, દેગડી, પાટલી, કુહાડી, અંગલી, ઓરડી, આ નામો નારીજાતિના છે આ નામને છેડે 'ઈ' સ્વર છે. ઘણુકરીને નારીજાતિના નામને છેડે 'ઈ' સ્વર હોય છે 'ઈ' સિવાયના સ્વરવાળા નામ પણ નારીજાતિના છે જેમ, લેખણ, વિદ્યા, વસ્તુ, હરડે, ઘો, વગેરે

ઘોડુ, પાડુ, બકરૂ, ચકલુ, પુઠુ, અગરખુ, ધોતિયુ, ગાડુ, આ

---

* નામના સબધના ક્રિયાપદ અને અન્ય વિશેષણ પરથી પણ જાતિ માલુમ પડે છે. જેમ, પાડુ ઉભુ છે બળદ મોટો છે

* પ્રત્યય=(પ્રતિ=બાજૂ+અય્=જવું+અ=નાર) એક કે વધારે અક્ષરો પ્રકૃતિને છેડે આવીને તેના અર્થમા ફેર પાડે છે તે જેને પ્રત્યય લાગ્યા હોય તે, તે પ્રત્યયના સબધમા પ્રકૃતિ કહેવાય છે.

નામો નાન્યતરજાતિના છે આ નામોને છેડે 'ઉં' સ્વર છે ઘણુંકરીને નાન્યતરજાતિના નામને છેડે 'ઉં' સ્વર હોય છે 'ઉં' સિવાયના સ્વરવાળા નામ પણ નાન્યતરજાતિમા હોય છે જેમ, હાટ, ઘી, મેતી, શીંગુ, પશુ, તાલે, મો, વગેરે

કેટલાંક નરજાતિનાં નામને નારીજાતિમાં લાવવાને ઈ, આ, અણ, એણ, આણી, ણી, ડી, વગેરે પ્રત્યય લાગે છે. જેમ, પુત્ર-પુત્રી, કાકો-કાકી, બાળ-બાળા, કુંભાર-કુંભારણ, જોગી-જોગણ કે જોગેણ, પટેલ-પટલાણી, ચંડાળ-ચંડાળણી, ભીલ-ભીલડી, ચાકર-ચાકરડી, વગેરે

કેટલાંક નરજાતિનાં નામનાં નારીજાતિનાં જુદાંજ નામો હોય છે. જેમ, વર-વહુ, બાપ-મા, પુરુષ-સ્ત્રી, મરદ-ઓરત, ભાઈ-બેન, ભાઇ-ભોજાઇ, રાજા-રાણી, સસરો-સાસુ, પાડો-ભેંસ, આખલો-ગાય, મોર-ઢેલ, ઇત્યાદિ

કેટલાંક નામની જાતિ જુદા જુદા ભાગમાં જુદી જુદી બોલાય છે જેમ, તપાસ, તંબાકુ, ચાલ, ચા, વખત, વગેરે નરનારી જાતિમા બોલાય છે, ગુજરાત, સોપારી, જનોઇ, વિલાયત, વગેરે નારી ને નાન્યતર જાતિમા બોલાય છે, માણસ નર યા નાન્યતરજાતિમા બોલાય છે, ઇત્યાદિ

પાઠ ૩. વચન.

છોકરો આવ્યો-છોકરા આવ્યા આ બે વાક્યના અર્થમા ફેર છે છોકરો એટલે એક છોકરો, અને છોકરા એટલે એકથી વધારે તેવીજ રીતે ઘોડો દોડ્યો-ઘોડાઓ દોડયા, સસલું નાઠું-સસલા નાઠા, પાપડ ખાધો-પાપડો ખાધા, બકરી વેચી-બકરીઓ વેચી, લીંબુ કાપ્યુ-

લીંબુ કાપ્યા આ વાકયોમા ઘોડો, સસલુ, પાપડ, બકરી, લીંબુ એ છે, અને ઘોડાઓ, સસલા, પાપડો, બકરીઓ, લીંબુ એકથી વધારે

કોઈ નામ બોલતાં તેમાં અર્થ એકપણાનો હોય, તે નામ એકવચનનુ જાણવુ

કોઇ નામ બોલતા તેમાં અર્થ એકથી વધારેપણા હોય, તો તે નામ બહુવચનનુ જાણવુ

વચનના પ્રત્યય.—એકવચનનો પ્રત્યય નથી, પણ ના મુળ રૂપ જ વપરાય છે બહુવચનમા નામને ઘણુકરીને ' પ્રત્યય લાગે છે

ઓકારાત નરજાતિના નામનુ બહુવચન તેને છેડે **'ઓ'** નો 'અ કરવાથી, કે **'ઓ'** નો **'આ'** કર્યા પછી બહુવચનનો **'ઓ'** પ્રત્યય ઉ યોથી થાય છે જેમ, છોકરો એનુ બહુવચન **છોકરા** અથવા **છોકરાઓ**

ઉંકારાત નાન્યતરજાતિના નામનુ બહુવચન તેને છેડે 'ઉ' 'આં' કર્યાથી, અથવા 'ઉ' નો 'આં' કર્યા પછી બહુવચનનો 'ઓ પ્રત્યય ઉમેર્યાથી થાય છે જેમ, ઈંડુ એનુ બહુવચન **ઇંડાં** અ **ઇંડાંઓ**

જે નામને છેડે અ, આ, ઈ, ઉ હોય છે તેમના બહુવચ નામનુ મૂળરૂપ રહે છે કે તે પછી બહુવચનનો **'ઓ'** પ્રત્યય લ ગાય છે જેમ —

એકવચન.	બહુવચન
વાત	વાત કે વાતો
રાજા	રાજા કે રાજાઓ
ચોપડી	ચોપડી કે ચોપડીઓ.
લાડુ	લાડુ કે લાડુઓ

એકારાન્ત નારી અને નાન્યતર જાતિના નામને બહુવચનનો પ્રત્યય લાગતો નથી, બને વચનમા સરખા જ રૂપ થાય છે જેમ, પાચ જળો, દશ મો

ટીપ —જ્યા બહુવચનનો પ્રત્યય લાગેલો નથી હોતો, ત્યા ક્રિયાપદ પરથી, વિશેષણ પરથી, કે વાક્યના અર્થ પરથી બહુવચન પરખાય છે જેમ, મે બળદ લીધા, ત્યા ચાર ચોર છે, આ સારા બળદ છે, કાને જે આવ્યા હતા તે આજે જશે

એકવચનમાં રહેનાર નામો.—પદાર્થવાચક નામ જેમકે, ઘી, ખાડ, ગોળ, સાકર, પાણી, માટી, દેવતા, ભોય, કપાસ, જીરૂ, હીગ, મેથી, ખડ, ઘાસ, સોનુ, રૂપુ, તાબુ, **વિશેષ નામ** જેમ, નાડીલાલ, સુરત, **ભાવવાચક નામ** જેમકે, નીતિ, ન્યાય, લોભ, પાપ, પુણ્ય, સત્ય, પદાર્થવાચક નામમા સમૂહનો અર્થ રહેલો છે માટે તેને બહુવચનનો પ્રત્યય લાગતો નથી વિશેષ નામ ખાસ એકજ પદાર્થના નામ છે માટે તેમનુ બહુવચન થતું નથી ભાવવાચક નામો ગુણ ને ક્રિયાના છે, અને તે એકવચનમા વપરાય છે, કેમકે જે વસ્તુઓમા ગુણ કે ક્રિયા હોય છે, તે વસ્તુઓ ન દર્શાવતા તેમનો ગુણ કે ક્રિયા દર્શાવે છે ભાવવાચક નામ સામાન્ય નામ બને ત્યારે બહુવચનમા વાપરી શકાય છે જેમ, તેના કૃત્યો નઠારા છે

એકવચનમા રહેનાર નામોની જુદી જુદી જાત બતાવવી હોય, તો તે નામો બહુવચનમા વપરાય જેમ, તેણે વાટઘાટના **પાણી** પીધા, થીકાટે ચાર જાતના **ઘી** મળે છે, મે તે શા **પાપ** કર્યા હશે ? (જુદા જુદા પ્રકારના પાપ) કીયા જન્મના **વેર** વાળ્યા ? (જુદી જુદી જાતના વેર) આવે પ્રસગે તે સામાન્ય નામમા ગણાય છે

બહુવચનમાં રહેનાર નામો:—ઘઉં, મગ, તલ, અડદ, સુવા, મઠ, ઇત્યાદિ ધાન્યના નામ, તથા સાસા, વેવલા, વખાણ, લાડ, ફાંફા,

ઇત્યાદિ આ નામો તેની પાસે ક્રિયાપદ મૂકી જોવાથી બહુવચનમા છે એમ માલૂમ પડશે જેમ, ઘઉં લીધા

માન આપતી વખતે એકવચનને બદલે બહુવચન વાપરવાની રીત છે જેમ, શેઠજી પધાર્યા પદચ્છેદ કરાવતી વખતે તેવા પ્રસગમા નામના પદચ્છેદમા **માનાર્થે બહુવચન** કહેવરાવવુ

સર્વનામનાં જાતિવચન—તે જે નામને ઠેકાણે આવ્યા હોય, તેન કહેવા

પાઠ ૪. વિભક્તિ.

લલ્લુએ છીંટનો કબજો સિવડાવ્યો આ વાક્યનો અર્થ આપણે સમજી શકીએ છીએ, એને બદલે લલ્લુ છીંટ કબજો સિવડાવ્યો, આમ બોલીએ તો તેનો અર્થ સમજાય નહિ, એટલે વાક્ય બને નહિ 'લલ્લુ' નામ અને 'સિવડાવ્યો' ક્રિયાપદ વચ્ચેનો સબધ લલ્લુને 'એ' પ્રત્યય લગાડવાથી સમજાય છે 'છીંટ' નામ અને 'કબજો' નામ એ બે વચ્ચેનો સબધ છીંટને 'નો' પ્રત્યય લગાડવાથી સમજાય છે 'કબજો' નામ અને 'સિવડાવ્યો' ક્રિયાપદ વચ્ચેનો સંબધ બતાવવાને કબજાને કોઇ પણ પ્રત્યય લગાડવો પડ્યો નથી ગોળીથી માર્યો આ વાક્યમા 'ગોળી' નામ અને 'માર્યો' ક્રિયાપદ વચ્ચેનો સબધ ગોળીને 'થી' પ્રત્યય લગાડવાથી સમજાય છે ગોળી માર્યો કહીએ, તો તેનો અર્થ નથી પિત્તળનુ પવાલુ એમા 'પિત્તળ' નામ અને 'પવાલુ' નામ, એ બે નામ વચ્ચેનો સબધ બતાવવાને પિત્તળને 'નુ' પ્રત્યય લગાડવો પડે છે પિત્તળ પવાલુ કહીએ, તો તે વચ્ચે કઈ સબંધ છે એમ ન કહેવાય

વાક્યમાં નામ*અને ક્રિયાપદ વચ્ચે, અને નામ નામની

---

* નામવત્ શબ્દ એટલે સર્વનામ, તથા વિશેષ્યની જગોએ વપરાએલુ વિશેષણ પણ નામમા ગણવુ.

વચ્ચે અનેક સબંધ હોય છે, એ સબંધ બતાવવાને નામનાં પ્રત્યય લાગીને, અથવા લાગ્યા વગર જે રૂપ થાય છે તેને નામની વિભક્તિ કહે છે; અને એ પ્રત્યયોને વિભક્તિના પ્રત્યય કહે છે.

વિભક્તિઓ સાત છે પહેલી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાચમી, છઠ્ઠી, સાતમી.

વિભક્તિના પ્રત્યયો.

૧ લી પ્રત્યય નથી

૨ જી પ્રત્યય નથી કે ને

૩ જી. એ

૪ થી ને

૫ મી થી (કોઈવાર 'થકી' પણ વપરાય છે)

૬ ઠ્ઠી નો–ની–નુ–ના–ના

૭ મી મા, એ

પાઠ ૫. નામનાં રૂપાખ્યાન.

ઓકારાંત નરજાતિ–ઘોડો.

વિ.	એકવચન.	બહુવચન
૧	ઘોડો	ઘોડા–ઘોડાઓ.
૨	ઘોડો, ઘોડાને	ઘોડા–ઘોડાને, ઘોડાઓ, ઘોડાઓને
૩	ઘોડાએ, ઘોડે	ઘોડાએ, ઘોડાઓએ, ઘોડે.
૪.	ઘોડાને.	ઘોડાને, ઘોડાઓને.
૫.	ઘોડાથી–થકી.	ઘોડાથી–થકી, ઘોડાઓથી–થકી.

૬	ઘોડાનો–ની–નુ–ના–ના	ઘોડાનો–ની–નુ–ના–ના, ઘોડાઓનો–ની–નુ–ના–ના
૭	ઘોડામા, ઘોડે	ઘોડામા, ઘોડાઓમા, ઘોડે

ઉકારાંત નાન્યતર જાતિ—ઈંડુ.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧	ઇંડુ	ઇંડા, ઇંડાઓ
૨	ઇંડુ, ઇંડાને	ઇંડા, ઈંડાને, ઇંડાઓને
૩	ઇંડાએ, ઈંડે	ઇંડાએ, ઈંડે, ઈંડાઓએ
૪	ઇંડાને	ઈંડાને, ઈંડાઓને
૫	ઈંડાથી–થકી	ઈંડાથી–થકી, ઈંડાઓથી–થકી
૬	ઇંડાનો–ની–નુ–ના–ના	ઈંડાનો–ની–નુ–ના–ના, ઈંડાઓનો–ની–નુ–ના–ના
૭	ઈંડામા, ઇંડે	ઈંડામા, ઈંડે, ઈંડાઓમા

અકારાંત નરજાતિ—પગ.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧	પગ	પગ, પગો
૨	પગ, પગને	પગ, પગો, પગોને
૩	પગે	પગે, પગોએ
૪	પગને	પગને, પગોને
૫	પગથી–થકી	પગથી–થકી, પગોથી–થકી.
૬	પગનો–ની–નું–ના–ના.	પગનો–ની–નુ–ના–ના, પગોનો–ની–નુ–ના–ના.
૭	પગમા, પગે	પગમા, પગે, પગોમા

આકારાંત નારીજાતિ—ગંગા.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧	ગ ગા	ગ ગા
૨	ગ ગા, ગ ગાને	ગ ગા, ગ ગાને
૩	ગ ગાએ	ગ ગાએ
૪	ગ ગાને	ગ ગાને
૫	ગ ગાથી—થકી	ગ ગાથી—થકી
૬	ગ ગાનો—ની- નુ—ના—ના	ગ ગાનો—ની—નુ—ના—ના
૭.	ગ ગામા	ગ ગામા

ઇકારાંત નારીજાતિ—રાણી.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧	રાણી	રાણી, રાણીઓ
૨	રાણી રાણીને	રાણી, રાણીઓ, રાણીઓને
૩	રાણીએ	રાણીએ, રાણીઓએ
૪	રાણીને	રાણીને, રાણીઓને
૫	રાણીથી—થકી	રાણીથી—થકી,રાણીઓથી—થકી
૬	રાણીનો—ની—નુ—ના—ના	{ રાણીનો—ની—નુ—ના—ના, રાણીઓનો—ની—નુ—ના—ના
૭	રાણીમા	રાણીમા, રાણીઓમા

ઉકારાંત નરજાતિ—લાડુ.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧	લાડુ	લાડુ, લાડુઓ
૨.	લાડુ, લાડુને	લાડુ, લાડુઓ, લાડુઓને
૩	લાડુએ	લાડુએ, લાડુઓએ

૪ લાડુને	લાડુને, લાડુઓને
૫ લાડુથી–થકી	લાડુથી–થકી, લાડુઓથી–થકી.
૬ લાડુનો–ની–નુ–ના–ના	લાડુનો–ની–નુ–ના–ના, લાડુઓનો–ની–નુ–ના–ના.
૭ લાડુમા	લાડુમા, લાડુઓમા

ઓકારાંત નારીજાતિ—ઘો.

એકવચન.	બહુવચન
૧ ઘો	ઘો.
૨ ઘો, ઘોને	ઘો, ઘોને
૩ ઘોએ	ઘોએ
૪ ઘોને	ઘોને
૫ ઘોથી–થકી	ઘોથી–થકી
ઘોનો–ની–નુ–ના–ના	ઘોનો–ની–નુ–ના–ના
૭ ઘોમા	ઘોમા

પાઠ ૬. વિભક્તિના મુખ્ય અર્થ.

૧. પહેલી વિભક્તિ.—આ વિભક્તિનો પ્રત્યય નથી અર્થ ઉપરથી માત્ર સમજાય છે આ વિભક્તિના અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧). **નામાર્થે:**—નામનોજ અર્થ કહે, વધારે નહિ.

૧ **હું** પાઠ વાચુ છુ	મે **પાઠ** વાચ્યા
૨ **તે** અક્ષર લખશે	તેણે **અક્ષર** લખવા
૩ **છોકરો** નામુ લખે છે	છોકરે **નામુ** લખ્યુ

'વાચુ છુ' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા 'હુ' ને કર્મ 'પાઠ' છે. 'વાચુ છુ' ક્રિયાપદમા કર્ત્તાનો અર્થ રહેલો છે, કર્મનો નથી 'વાચુ'

છુ ' એ પહેલા પુરપના એકવચનનુ રૂપ છે, ને કર્તા ' હુ ' પણ પહેલા પુરુષના એકવચનમા છે

'વાચ્યા ' ક્રિયાપદનો કર્તા 'મે ને કર્મ ' પાઠ ' છે 'વાચ્યા' ક્રિયાપદમા કર્મના અર્થ રહેલા છે, કર્તાનો નથી, 'વાચ્યા' ક્રિયાપદ ને કર્મ 'પાઠ' બંને નરજાતિના બહુવચનમા છે

'લખશે' ક્રિયાપદમા કર્તાનો, ને 'લખવા' ક્રિયાપદમા કર્મનો અર્થ રહેલો છે, 'લખશે' ક્રિયાપદ ને કર્તા 'તે' બને ત્રીજા પુરપના એકવચનમા છે. 'લખવા' ક્રિયાપદ ને કર્મ 'અક્ષર' બને નરજાતિના બહુવચનમા છે

'લખે છે' ક્રિયાપદમા કર્તાનો, ને 'લખ્યુ' ક્રિયાપદમા કર્મનો અર્થ રહેલો છે 'લખે છે' ક્રિયાપદ ને કર્તા ' છોકરો ' બને ત્રીજા પુરપના એકવચનમા છે (સઘળા નામ ત્રીજા પુરુષમા ગણાય છે). 'લખ્યુ' ક્રિયાપદ ને કર્મ નામુ ' બને નાન્યતરજાતિના એકવચનમા છે

જ્યારે ક્રિયાપદમા કર્તાનો અર્થ રહેલો હોય ત્યારે તેના કર્તાને **કર્ત્રાર્થે વિભક્તિ** છે એમ કહેવાતું નથી કહીએ તો પુનરુક્તિ દોષ થાય ઉપલા વાક્યોમા 'હુ', 'તે', ને ' છોકરો ' કર્તા છે એને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગેલા નથી એ પહેલી વિભક્તિમા છે, એ પહેલી વિભક્તિ **નામાર્થે** (નિર્દેશાર્થે) કહેવાય છે, કેમકે એ પહેલી વિભક્તિથી નામના અર્થમા વધારો થતો નથી, મૂળે નામમા જે અર્થ હોય તેજ અર્થ રહે છે, શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાથી જે અર્થ નીકળે તેજ અર્થ રહે છે આથી પહેલી વિભક્તિ **નામાર્થે** વપરાય છે એમ કહેવાય છે.

તેજ પ્રમાણે જ્યારે ક્રિયાપદમા કર્મનો અર્થ રહેલો હોય છે;

ત્યારે તેના કર્મને કર્માર્થે **પહેલી વિભક્તિ** છે એમ કહેવાતું નથી, પણ **નામાર્થે** પહેલી વિભક્તિ છે એમ કહેવાય છે ઉપલા બીજી હારમાના વાક્યોમા 'પાઠ', 'અક્ષર', ને 'નામુ' કર્મ **નામાર્થે** પહેલી વિભક્તિમા છે

ક્રિયાપદનુ રૂપ કર્ત્તાના કે કર્મના અર્થમાં વપરાયુ હોય ત્યારે કર્ત્તા કે કર્મની વિભક્તિ નામાર્થે પહેલી ગણાય છે

નામાર્થે કર્ત્તા કે કર્મને ઓળખવાની સહેલી રીત—

વાક્યમા **કર્ત્તાને વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગેલો ન હોય,** તો તે કર્ત્તાની વિભક્તિ નામાર્થે પહેલી હોય છે જેમ, **છોકરો** ચોપડી વાચે છે આ વાક્યમા કર્ત્તા 'છોકરો' એને વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગેલો નથી માટે 'છોકરો' એની વિભક્તિ નામાર્થે પહેલી છે

કર્મવાળા વાક્યમા **કર્ત્તાને વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો કર્મની** વિભક્તિ નામાર્થે પહેલી હોય છે જેમ, છોકરે **ચોપડી** વાચી આમા કર્ત્તા 'છોકરે' એને વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગ્યો છે માટે કર્મ 'ચોપડી' નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા છે

(૨) **સંબોધનાર્થે:**—કોઇને નામ દઇ બોલાવીને કઇ કહેવામા આવે છે, ત્યારે તેને સબોધન કર્યું કહેવાય છે

રામલાલ, આમ આવ, હે ઈશ્વર, તુ અમારા પાપ માફ કર આમા ' રામલાલ ' અને ' ઇશ્વર ' સંબોધનાર્થે વપરાએલા નામ પહેલી વિભક્તિમા છે આ નામો વાક્યના બીજા શબ્દો જોડે કોઈ પણ જાતનો સંબધ રાખતા નથી

૨. બીજી વિભક્તિ:—આ વિભક્તિનો પ્રત્યય નથી અર્થ ઉપરથી માત્ર સમજાય છે આ વિભક્તિવડે **કર્મ** (ક્રિયાનુ કર્મ) એટલે ક્રિયાનો કર્ત્તા બીજી વસ્તુપર કામ કરે છે તે દેખાડાય,

તથા જે સ્થળે જવુ કે પહોચવુ હોય તે **સ્થળ,** અને **સ્થળ તથા કાળની મર્યાદા બતાવનાર નામ** બીજી વિભક્તિમા આવે છે મર્યાદા બતાવનાર નામ પછી 'સુધી' કે 'લગણુ' શબ્દ મૂકી શકાય છે જ્યા 'સુધી' કે 'લગણુ' શબ્દ લગાડી ન શકાય ત્યા નામની **પહેલી** વિભક્તિ જાણવી

(૧) **કર્માર્થે:**—કર્મના અર્થમા—

તે ચોપડી વાચે છે આ વાક્યમા 'વાચે છે' ક્રિયાપદ છે. તેનો કર્તા 'તે' ને કર્મ 'ચોપડી' છે 'વાચે છે' ક્રિયાપદ કર્તાના અર્થમા વપરાએલુ છે, સબબ કર્મનો અર્થ બતાવવાને બીજી વિભક્તિ લેવી જરૂરની છે 'ચોપડી' શબ્દનુ રૂપ પહેલી ને બીજી વિભક્તિનુ છે અહીં કર્મનો અર્થ બતાવવાને બીજી વિભક્તિ લેવાય કોઈ વખત કર્મને 'ને' પ્રત્યય લાગે છે, તે વખતે પણ બીજી વિભક્તિ જાણવી. જેમ, છગન **ઢોરને** મારે છે, મહેતાજી **લલ્લુને** બોલાવે છે આમા 'ઢોરને,' 'લલ્લુને' બીજી વિભક્તિમા છે

તેણે **છોકરાને** બોલાવ્યો, મચ્છરે **આખલાને** હરાવ્યો, શેઠે **ગુમાસ્તાને** વડોદરે મોકલ્યો આ વાક્યોમા 'બોલાવ્યો,' 'હરાવ્યો,' ને 'મોકલ્યો, ક્રિયાપદ કર્મના અર્થમા વપરાએલા છે, એટલે કર્મની વિભક્તિ **નામાર્થે** પહેલી લેવાય પણ વાક્યોમા કર્મને બીજી વિભક્તિનો '**ને**' પ્રત્યય લગેલો છે, માટે 'છોકરાને,' 'આખલાને,' 'ગુમાસ્તાને' ની વિભક્તિ **કર્માર્થે બીજી** લેવી

(૨) **સ્થળ:**—માણેકલાલ **અમદાવાદ** જવાનો છે, તે **કાશી** ગયો

(૩) **સ્થળ ને કાળની મર્યાદા**—નદી **બે કોસ** (સુધી) વાકી છે, મગન બે ગાઉ (સુધી) ચાલ્યો, હમેશા કલાક (લગણુ) વાચવુ

અહીંથી ગામ **ચાર ગાઉ** દૂર છે (પહેલી), દશેરાથી દિવાળીને **વીસ દિવસ** છે (પહેલી) અહીં 'સુધી' કે 'લગણુ' શબ્દ લગાડી શકાતા નથી

૩. ત્રીજી વિભક્તિ:—આ વિભક્તિનો પ્રત્યય **એ** છે આ વિભક્તિના મુખ્ય **અર્થ કર્ત્તા, કરણ** (ક્રિયા કરવાનુ સાધન), અને **હેતુ** (કારણ અથવા સબબ) છે

(૧) **કર્ત્તા**—**ઘોડે** લાત મારી, **ભગુએ** પાઠ વાચ્યો, **છોકરે** વેલો કાપ્યો આ વાક્યોમા મારવાની ક્રિયા કરનાર ઘોડો, વાચવાની ક્રિયા કરનાર ભગુ અને કાપવાની ક્રિયા કરનાર છોકરો છે, માટે 'ઘોડે', 'ભગુએ', અને 'છોકરે' કર્ત્તાર્થે ત્રીજી વિભક્તિમા છે

(૨) **કરણ:**—સિપાઇએ વાઘને **ગોળીએ** માર્યો, ભગુએ **છરીએ** આગળી કાપી, તેણે **કલમે** અક્ષર લખ્યા આ વાક્યોમા મારવાની ક્રિયા ગોળીએ, કાપવાની ક્રિયા છરીએ, અને લખવાની ક્રિયા કલમે થાય છે, માટે 'ગોળીએ', 'છરીએ' અને કલમે' કરણાર્થે ત્રીજી વિભક્તિ કહેવાય

(૩) **હેતુ**—**તાવે** માથુ દૂખે છે **પ્લેગે** ઘણા માણસો મરી ગયા આ વાક્યોમા માથુ દૂખવાનુ કારણ તાવ, અને ઘણા માણસ મરી જવાનુ કારણ પ્લેગ છે, માટે 'તાવે', અને 'પ્લેગે', હેતુ (કારણ) અર્થે ત્રીજી વિભક્તિ કહેવાય

૪ ચોથી વિભક્તિ.—આ વિભક્તિનો પ્રત્યય **ને** છે આ વિભક્તિનો મુખ્ય **અર્થ સંપ્રદાન** છે, એટલે જેને આપવુ હોય તેનુ નામ ચોથી વિભક્તિમા આવે છે

(૧) **સંપ્રદાન:**—રાજા **બ્રાહ્મણને** દાન આપે છે, મહેતાજી **છોકરાને** વિદ્યા શિખવે છે, હુ **તને** વાત કહું આ વાક્યોમા

'બ્રાહ્મણને', 'છોકરાને' અને 'તને' શબ્દ સપ્રદાનાર્થે ચોથી વિભક્તિમા છે

(૨) **સંબંધ:**—**રાજાને** બે કુવર છે, **પાઘડીને** કસબ છે, **લલ્લુને** પેટમા દૂખે છે

(૩) **કાજે, માટે, સારૂના અર્થમાં:**—હું **તેને** કાજે અમદાવાદ ગયો, તમે **બાળકને** માટે રમકડા લો, તમે **મગનને** સારૂ પેનસિલ લો

૫. પાંચમી વિભક્તિ:—આ વિભક્તિના પ્રત્યય **થી, થકી** છે આ વિભક્તિના મુખ્ય અર્થ **અપાદાન** એટલે જેનાથી છૂટુ પડવુ હોય તેનુ નામ પાચમી વિભક્તિમા આવે છે

(૧) **અપાદાન:**—હુ **રાજકોટથી** નીકળ્યો, **માથી** દીકરી જુદી પડી, **ઝાડથી** પાદડા પડે છે, મગન **તાવથી** બચ્યો, આ વાક્યોમા 'રાજકોટથી', 'માથી', 'ઝાડથી,' 'તાવથી' અપાદાનાર્થે પાચમી વિભક્તિમા છે

(૨) **કરણ**—વાઘને **ગોળીથી** માર્યો, તેણે **કલમથી** અક્ષર લખ્યા

(૩) **હેતુ**—**ગરમીથી** માથુ દૂખે છે, **પુણ્યથી** સુખ મળે છે

(૪) **કર્તા:**—**રામથી** રાવણ મરાયો, **મગનથી** ચલાશે નહિ.

૬. છઠ્ઠી વિભક્તિ:—આ વિભક્તિના પ્રત્યય **નો, ની, નું, ના, નાં*** છે કવિતામા તણો, તણી, તણું, કેરો, કેરી, કેરૂ, વગેરે પ્રત્યયો વપરાય છે આ વિભક્તિનો અર્થ **સબંધ** છે, આ સબંધ

---

* જેની સાથે આ વિભક્તિ સંબંધ રાખે છે તેના જાતિવચન વગેરેને અનુસરીને આ પ્રત્યય ફરે છે; માટે છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય ઘણા છે

નામની સાથે બતાવે છે, ક્રિયાપદ સાથે નહિ સબંધ ઘણી જાતના હોય છે જેમ, **રાજાનો** મહેલ, **રૂપાની** થાળી, **નદીનુ** માછલુ, **વિદ્વાનના** શબ્દો, **રાજાનાં** ઘોડા, આમા ‘ રાજાનો ’, ‘ રૂપાની ’, ‘નદીનુ’, ‘વિદ્વાનના’, ‘રાજાના’ છઠ્ઠી વિભક્તિમા છે

ને પ્રત્યય બીજી, ચોથી અને છઠ્ઠી સાથે ત્રીજી કે સાતમી વિભક્તિમા આવે છે ‘ને’ પ્રત્યયવાળુ નામ શુદ્ધ કર્મ તરીકે વપરાએલુ હોય તો બીજી વિભક્તિ જાણવી જેમ, મગન **ગાયને** હાકે છે, છગન **લલ્લુને** બોલાવે છે કોઈને કોઈ વસ્તુ આપવામા આવતી હોય કે પહોચતી હોય, તે નામને ‘**ને**’ પ્રત્યય લાગેલો હોય તો ચોથી વિભક્તિ જાણવી જેમ, રાજા **બ્રાહ્મણને** દાન આપે છે, **લલ્લુને** ગમત પડી, **છગનને** તાવ આવ્યો છઠ્ઠી વિભક્તિવાળુ નામ જે નામ સાથે સબધ રાખતું હોય, તે નામને ત્રીજી કે સાતમી વિભક્તિનો ‘**એ**’ પ્રત્યય લાગે છે, ત્યારે **નો** કે **નુ** પ્રત્યયનો ‘**ને**’ થઇ જાય છે ત્યા છઠ્ઠી સાથે ત્રીજી કે સાતમી વિભક્તિ જાણવી જેમ, છગનનો હાથ–**છગનને** હાથે વીગી છે (છઠ્ઠી સાથે સાતમી) **રાજાને** નોકરે કજિયો કર્યો (છઠ્ઠી સાથે ત્રીજી)

૭. સાતમી વિભક્તિ:—આ વિભક્તિનો પ્રત્યય **માં** અને **એ** છે **અધિ-કરણ** (સ્થળ) એ આ વિભક્તિનો મુખ્ય અર્થ છે જેમ, **હોડીમાં** બેઠો, **પગમાં** કલ્લા નથી, **છાપરે** ચડ્યો, **નદીએ** પૂર આવ્યુ છે આમા ‘હોડીમા’, ‘પગમા’, ‘છાપરે,’ ‘ નદીએ ’ એ અધિકરણાર્થે સાતમી વિભક્તિમા છે

હુ **પાંચ દિવસમાં** આવીશ, તુ **સવારમાં** આવજે, મહેલ **પાંચ વર્ષે** પૂરો થશે, **બપોરે** સુવાની ટેવ છે આમા ‘દિવસમા,’ ‘સવારમા,’ ‘વર્ષે,’ ‘બપોરે’ કાળ અર્થે સાતમી વિભક્તિમા છે

'એ' પ્રત્યય **ત્રીજી** ને **સાતમી** વિભક્તિમા આવે છે જો **'એ'** પ્રત્યયવાળુ નામ **સ્થળ** કે **કાળ** બતાવે તો સાતમી વિભક્તિનુ જાણવુ, બીજે બધે પ્રસગે ત્રીજી વિભક્તિનુ જાણવુ જેમ, તેણે **માથે** ટોપલી ઊંચકી છે, આમા 'માથે' કરણાર્થે ત્રીજી વિભક્તિ છે માથે=માથાવડે

કેટલીક વખત એક નામને બે ત્રણ વિભક્તિઓ સાથે લાગે છે જેમ, **બાગમાંથી** એ સાતમી સાથે પાચમી વિભક્તિ કહેવાય, **તેમાંનાએ** એ સાતમી ને છટ્ઠી સાથે ત્રીજી વિભક્તિ કહેવાય, **ઘરમાંની** એ સાતમી સાથે છટ્ઠી વિભક્તિ કહેવાય

પાઠ ૭ સર્વનામના પ્રકાર.

જે નામ એક વખત બોલવામા કે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવ્યુ હોય, તેને વારવાર વાપરવાથી બોલવામા અડચણ પડે છે, તથા કઢગુ લાગે છે, માટે તે નામને બદલે સર્વનામ વાપરીએ છીએ સર્વનામની છ જુદી જુદી જાતો છે

૧. પુરુષવાચક સર્વનામ.

(૧) હુ નિશાળે જાઉં છુ, (૨) તુ આવે છે? (૩) તે નહિ આવે, (૪) આપણે તો નિશાળે જવુજ જોઇએ, (૫) આપ ક્યારે પધારશો?

પહેલા વાક્યમા 'હુ' મર્વનામ બોલનારને ઠેકાણે, બીજા વાક્યમા 'તુ' સર્વનામ જેની સાથે વાત કરે છે તેને ઠેકાણે, ત્રીજા વાક્યમા 'તે' સર્વનામ જેને વિષે વાત ચાલે છે તેને ઠેકાણે, ચોથા વાક્યમા 'આપણે' સર્વનામ બોલનાર તથા જેની સાથે વાત કરાય છે તેને

ઠેકાણે, અને પાચમા વાક્યમા 'આપ' સર્વનામ સામા માણસને માન આપીને બોલાવતા વપરાયુ છે

સર્વનામના **પુરુષ** ત્રણ છે પહેલો, બીજો, ત્રાજો

પહેલો પુરુષ સર્વનામ—હું એ બોલનાર માણસને ઠેકાણે વપરાય છે

બીજો પુરુષ સર્વનામ—તુ. એ જેની સાથે વાત કરે છે તેને ઠેકાણે વપરાય છે

ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ—તે. એ જેને વિષે વાત ચાલતી હોય તેને ઠેકાણે વપરાય છે

પહેલા બીજા પુરુષનુ સર્વનામ—આપણે. એ બોલનાર અને જેની સાથે વાત કરે છે તેને ઠેકાણે વપરાય છે

બીજા પુરુષનું માનોક્ત સર્વનામ:—આપ. સામા માણસને માન આપ્યા સિવાય બોલાવીએ, તો ત્યા 'તુ' વપરાય, માન આપીને બોલાવીએ, તો 'તમે' વપરાય, અને વિશેષ માન આપીને બોલાવીએ, તો 'આપ' વપરાય છે

હું, આપણે, તું, આપ, તે, આ સર્વનામથી કયા પુરુષની વાત છે તે સમજાય છે, માટે તેને પુરુષવાચક સર્વનામ કહે છે.

૨. પ્રશ્નવાચક સર્વનામ.

કોણ ગયુ ? માણસ શુ લાવ્યા ? અનાજ કયુ ? ઘઉં કયાને વાગ્યુ ? મોતીલાલને કોણ, શો–શી–શુ, કયો–કઈ–કયુ, કેવુ–કેટલુ–કેવડુ આ શબ્દો પ્રશ્ન પૂછવામા વપરાય છે, માટે તેને **પ્રશ્નવાચક** સર્વનામ કહે છે

પ્રશ્ન પૂછવામાં વપરાતાં સર્વનામોને પ્રશ્નવાચક સર્વનામ કહે છે. ઉદાહરણ–કોણ, શો–શી–શુ, કયો–કઈ–કયુ, કેવુ–કેટલુ–કેવડુ

૩. સ્વવાચક સર્વનામ.

(૧) હુ પોતે આવીશ, (૨) તમે પોતે આવજો (૩) તે પોતે જાગે, (૪) લલ્લુ પોતે આવશે પહેલા, બીજા, ત્રીજા વાક્યમા 'પોતે' શબ્દ સર્વનામ સાથે, અને ચોથા વાક્યમા નામ સાથે આવેલો. છે એવા વાક્યોમા નક્કીપણાનો અર્થ આવે છે કે ભાર દઇને કહેવામા આવે છે 'પોતે' એકલુ પણ વપરાય છે જેમ, પોતે જશે એમા 'પોતે' ત્રીજા પુરુષમા છે

'પોતે' શબ્દ પુરુષવાચક સર્વનામ અથવા નામની સાથે પોતાપણાનો અર્થ સામેલ કરવાને વપરાય છે, માટે તેને સ્વવાચક સર્વનામ કહે છે. સ્વ એટલે પોતાની જાત.

ટીપ—કોઇવાર 'પોતે' ને બદલે **પડે, જાતે, હાથે, મેળે, આપ, આપોઆપ,** ખુદ આ શબ્દો વપરાય છે, તેને સ્વવાચક સર્વનામમા ગણવા આ વાત તમને **ખુદને** કહુ છુ, પ્રભુ **આપોઆપ** પધાર્યા, આપણે **પડે** કઈક કરવુ જોઇએ કવિતામા ' પોતે ' ના અર્થમા **નિજ** પણ વપરાય છે જેમ " નિજનો ખુની જનો ગણી લહે " (જૂની સાતમી ચોપડી)

૪. દર્શક સર્વનામ.

૧ પાજરામા આ શુ છે ?
૨ તમે તો આ સારૂ ને પેલુ નઠારૂ એમ જ કર્યા કરો છો
૩ જૂઠુ બોલવુ એ મહા પાપ છે

પહેલા વાક્યમા ' આ ' શબ્દ પાજરામાની વસ્તુ બતાવીને તેને માટે વાપર્યો છે

બીજા વાક્યમા ' આ ' અને 'પેલુ' શબ્દ કોઈ વસ્તુ અથવા એવુ કશુ બતાવીને વાપર્યો છે

ત્રીજા વાક્યમા 'એ' શબ્દ જૂઠુ બોલવાને માટે વાપર્યો છે

બહુ નજીકના પ્રાણી પદાર્થને માટે 'આ', તેનાથી જરા દૂરના પ્રાણીપદાર્થને વાસ્તે 'એ', અને ઘણા આઘેના પ્રાણી પદાર્થને વાસ્તે 'તે', 'પેલો', 'ઓલ્યો,' શબ્દ વપરાય છે

આ, એ, તે, પેલો, ઓલ્યો, શબ્દ કોઇ પ્રાણી પદાર્થને નજરે બતાવવાની પેઠે ભાસ કરે છે; માટે તેને દર્શક (બતાવનારાં) સર્વનામ કહે છે.

૫. અનિશ્ચિત સર્વનામ.

૧ કોઈ મારી મશ્કરી કરે છે

૨ તને કાંઈ થયુ છે

૩ અહી કઇ પડેલુ છે

૪ અમુકને ગોળ અને અમુકને ખોળ, એમ કેમ ?

૫ કશાથી મારૂ માથુ ફૂટયુ

૬ પોપટ બીજુ કશુ ખાય ખરો ?

૭ હવે ફલાણાને બોલાવીશ

૮ કેટલાક તો ગેડીદડે રમે છે

ઉપલા વાક્યોમા 'કોઇ' 'કાંઇ', 'કઇ', 'અમુકને', 'કશાથી', 'બીજુ', 'કશુ' 'ફલાણાને', 'કેટલાક', આ શબ્દો કયા પ્રાણી પદાર્થને વાસ્તે વપરાએલા છે તે નિશ્ચિત—નક્કી—થઇ શકતું નથી, માટે તે **અનિશ્ચિત સર્વનામ** કહેવાય

કોઇ—કોઇક—હરકોઇ કાંઇ—કાંઇક—હરકાંઇ, કંઈ—કંઈક—હરકંઈ, જેકોઈ, અમુક, બીજુ, કશુ, ફલાણો, કેટલાંક, વગેરે.

આ સર્વનામ નિશ્ચિત પ્રાણી કે પદાર્થને બતાવતાં નથી, માટે તેને અનિશ્ચિત સર્વનામ કહે છે.

૬. સંબંધી સર્વનામ.

૧ જે જશે તે પસ્તાશે

૨ જેવુ વાવશો તેવુ લણશો

૩ જેટલુ કરો તેટલુ વિચારીને કરો

૪ જેવડુ જોઇએ તેવડુ લો

ઉપલા વાક્યોમા પ્રથમનો અર્ધ ભાગ–'જે જશે,' 'જેવુ વાવશો,' 'જેટલુ કરો', 'જેવડુ જોઇએ'–બોલીશુ, તો ત્યા બીજુ બોલવુ બાકી છે એમ સમજાશે આમા 'જે' નુ સબધી 'તે' અને 'તે' નુ સબધી 'જે' છે એ બે સર્વનામ એકબીજાના સબધી છે જેવુ–તેવુ, જેટલુ–તેટલુ, જેવડુ–તેવડુ, આ સર્વનામો અરસપરસ સબધી છે

જે અને જે પરથી થએલાં જેવું, જેટલું, જેવડુ સંબંધી સર્વનામ છે, એ શબ્દ જ્યાં વપરાય, ત્યાં તેમના સંબંધમાં હંમેશાં તે, તેવું, તેટલું, તેવડું, સર્વનામો અનુક્રમે આવે છે જ. આ બધાં સંબંધી સર્વનામ કહેવાય છે.

મનોયત્ન ૨

નીચેના વાક્યોમા સર્વનામ ક્યા છે? કઇ જાતનાં છે? ને તે ક્યા નામને બદલે વપરાયા છે?

૧ છગન રતનને કહે છે–હુ બરફી વેચતો નથી, ને તે તું કેમ માગે છે?

૨ બિલાડી–મારા વહાલા ઉંદર ભાઇ, હુ તમને મળવા આવી છુ

૩. તમે જરા દરમાથી બહાર આવો

૪ આપણે સારી સારી વાતો કરીએ

૫ નારે બેન, તમે તમારે ઘેર જાઓ

૬ ચાલો પહેલો કોણ આવે છે?

૭ તમે શું ખાધુ?

૮ તનને પેતાને રંગનુ ગીત આવડે છે ?

૯ એ બધુ શું હશે ?

૧૦ આ તો તળાવના પાણીમા હોડીઓ તરાવે છે

૧૧ બીન્ત કશાના તાર થાય ખરા ?

૧૨ એ કંઇક મારા જેવુ બોલે છે.

૧૩ કોએ મારી સ્લેટ સંતાડી.

૧૪ મામા જે આપે તે લે

ટીપ—વાક્યમા વપરાએલા સર્વનામને ઠેકાણે નામ મૂકતા તેને જે વિભક્તિ લાગે તે સર્વનામની વિભક્તિ કહેવાય જેમ, બીજા વાક્યમા 'મારા' એટલે કોના વહાલા ઉંદર ભાઇ ? બિલાડીના માટે 'મારા'ની વિભક્તિ છઠ્ઠી, 'હુ' એટલે કોણ મળવા આવી છે ? બિલાડી માટે 'હુ' ની વિભક્તિ પહેલી, તમને એટલે કોને મળવા આવી છે ? ઉંદરને માટે 'તમને' ની વિભક્તિ ચોથી કહેવાય

પાઠ ૮. સર્વનામનાં રૂપાખ્યાન.

પહેલો પુરુષ (હું).

	એકવચન	બહુવચન
૧	હું	અમે, અમે
૨	મને	અમને, અમોને
૩	મે મારે	અમે, અમોએ, અમારે
૪	મને, મારે	અમને, અમોને, અમારે
૫	*મારાથી–થકી	અમારાથી–થકી, અમથી–થકી
૬	મારો–રી–રૂ–રા–રા	અમારો–રી–રૂ–રા–રા
૭	મારામા	અમારામા, અમમા.

* હુને–મજને–મુજને, હુથી–મજથી–મુજથી, હુમા–મજમા–મુજમા આ રૂપો કવિતામા અને કેટલેક ઠેકાણે વપરાય છે.

સૂચના:—જે રૂપ એક કરતા વધારે વિભક્તિમા આવે છે, તે ઠેકાણે તેની વિભક્તિ નક્કી કરવા માટે ત્યા નામ મૂકાવવુ એ નામને જે વિભક્તિ લગાડવી પડે તે વિભક્તિ સર્વનામની જાણવી આ ટીકા સઘળા સર્વનામ માટે સમજવી

અમે (છગન તથા લલ્લુ) ગયા—પહેલી વિભક્તિ
અમે (છગન તથા લલ્લુએ) પાઠ વાચ્યો—ત્રીજી વિભક્તિ
મારે (લલ્લુએ) કામ કરવુ—ત્રીજી વિભક્તિ
મારે (લલ્લુને) બે હાથ છે—ચોથી વિભક્તિ
મારે (લલ્લુને) વાસ્તે કલમ ઘડ—ચોથી વિભક્તિ
મારે (લલ્લુને) હાથે વીટી છે—છઠ્ઠી સાથે સાતમી
મારે (લલ્લુને) નોકરે કામ બગાડ્યુ—છઠ્ઠી સાથે ત્રીજી.

પહેલો બીજો પુરુષ (આપણે).

વિભક્તિ	બહુવચન.
૧	આપણ, આપણે
૨	આપણને
૩	આપણે
૪	આપણને, આપણે
૫	આપણાથી—થકી
૬.	આપણો—ણી—ણુ—ણા—ણા.
૭	આપણામા

આપણે (છગન) લાડુ જમ્યા—પહેલી વિભક્તિ
આપણે (છગને) કામ કર્યુ—ત્રીજી વિભક્તિ
આપણે (છગનને) બે ભાઈ છે—ચોથી વિભક્તિ
આપણે (છગનને) માટે પેન લેસ—ચોથી વિભક્તિ.

બીજો પુરુષ (તુ).

એકવચન		બહુવચન
૧	તું	તમે, તમો
૨	તને	તમને, તમોને
૩	તે, તારે	તમે, તમોએ, તમારે
૪	તને, તારે.	તમને, તમોને, તમારે
૫	તારાથી–થકી	તમારાથી–થકી, તમથી–થકી
૬	તારો–રી–રૂ–રા–રા	તમારો–રી–રૂ–રા–રા
૭	તારામા	તમારામા, તમમા

સૂચના—'**તમે**' અને '**તારે**' **ની** વિભક્તિ '**અમે**' અને '**મારે**' ની માફક નક્કી થઈ શકે

માનાર્થે બીજો પુરુષ (આપ).

બહુવચન.

૧	આપ
૨	આપને.
૩	આપે
૪	આપને
૫	આપથી–થકી
૬	આપનો–ની–નુ–ના–ના
૭	આપમા

---

* તુ ને–તજને–તુજને, તુ થી–તજથી તુજથી, તુમા–તજમા–તુજમાં આ રૂપો કવિતામા અને કેટલેક ઠેકાણે વપરાય છે.

ત્રીજો પુરુષ (તે).

એકવચન.	બહુવચન.
૧ તે	તે, તેઓ
૨ તેને	તેમને, તેઓને
૩ તેણે	તેમણે, તેઓએ
૪ તેને	તેમને, તેઓને
૫. તેથી-થકી, તેનાથી-થકી	તેમનાથી-થકી, તેઓથી-થકી, તેઓનાથી-થકી
૬ તેનો-ની-નુ-ના-ના	તેમનો-ની-નુ-ના-ના, તેઓનો-ની-નુ-ના-ના
૭ તેમા, તેનામા	તેમનામા, તેઓમા, તેઓનામા

પ્રશ્નવાચક સર્વનામ (કોણ).

વિભક્તિ	બને વચનમાં.
૧	કોણ
૨	*કોને
૩	કોણે
૪	કોને
૫	*કોનાથી-થકી
૬.	કોનો-ની-નુ-ના-ના
૭.	*કોનામા

શો.

એકવચન.	બહુવચન.
૧ શો	શા

* કોણને, કોણથી-થકી, કોણમા, તેમજ 'કે' પ્રકૃતિને પ્રત્યય લગાડીને કેને, કેણે, કેનાથી, કેનો, કેનામા રૂપો ક્વચિત્ વપરાય છે

૨	શો, શાને, શેને	શા, શાને, શેને
૩	શાણે, શેણે	શાણે, શેણે
૪	શાને, શેને	શાને, શેને
૫	શાથી, શેથી	શાથી, શેથી
૬	{ શાનો–ની–નુ–ના–ના, શેનો–ની–નુ–ના–ના	{ શાનો–ની–નુ–ના–ના, શેનો–ની–નુ–ના–ના
૭	શામા, શેમા	શામા, શેમા.

'**શી**' નુ બહુવચન '**શી**'જ થાય છે, તેને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી

'**શુ**" નુ બહુવચન '**શાં**' થાય છે બીજી વિભક્તિથી બને વચનમા તેના રૂપ '**શો**' ના રૂપ પ્રમાણેજ થાય છે

કયો–કઇ–કયું એના રૂપ છોકરો–છોકરી–છોકરૂ એ નામ પ્રમાણે થાય છે

સ્વવાચક સર્વનામ (પોતે)

વિભક્તિ.	**બંને વચનમાં.**
૧	પોતે
૨.	પોતાને
૩	પોતે
૪	પોતાને.
૫	પોતાથી–થકી, પોતાનાથી–થકી
૬	પોતાનો–ની–નુ–ના–ના
૭.	પોતામા, પોતાનામા

દર્શક સર્વનામ (આ).

	એકવચન.	**બહુવચન.**
૧.	આ.	આ

૨	આ, આને	આ, આમને
૩	આણે	આમણે
૪	આને	આમને
૫	આથી-થકી, આનાથી-થકી	આમનાથી-થકી
૬.	આનો-ની-નું-ના-ના	આમનો-ની-નુ-ના-ના
૭	આમા, આનામા	આમનામા

'એ' ના રૂપ 'તે' ના જેવાજ થાય છે, **પેલો-પેલી-પેલુ**, **ઓલ્યો-ઓલી-ઓલ્યુ**ંના રૂપ છોકરો-છોકરી-છોકરૂ એ નામ પ્રમાણે થાય છે

અનિશ્ચિત સર્વનામ (કોઇ).

વિભક્તિ.	**બન્ને વચનમાં.**
૧	કોઇ
૨	કોઇ, કોઇને
૩	કોઇએ
૪.	કોઇને.
૫	કોઇથી-થકી, કોઇનાથી-થકી
૬	કોઇનો-ની-નુ-ના-ના
૭	કોઇમા, કોઇનામા

કોઈ, કાઈ, ક ઇ, કોઇક, કાઇક, ક ઇક, અમુક એમના રૂપ **બન્ને વચનમાં એકજ** રહે છે, ને હરકોઇ, હરકાઈ, હરક ઇ, જે કોઇ, એ **એકવચનમાં** જ વપરાય છે

બીજુ, કશુ, ફલાણુ, કેટલુક એ ત્રણ જાતિમા ફરે એવા છે. અનિશ્ચિત સર્વનામના રૂપ નામ પ્રમાણે થાય છે

સંબંધી સર્વનામ-'જે' ના રૂપ 'તે' પ્રમાણે થાય છે.

પાઠ ૯. વિશેષણના પ્રકાર.

સંખ્યાવાચક

પંદર તિથિ, ત્રણ કેરી, અર્ધો રૂપિયો, ઘણી મ્હોરો, સઘળા પુરુષો, બધી વાતો, પાંચમો છોકરો, બીજી ચોપડી, એવડી લીટી, ત્રમણો ભાર, સાતગણું પાણી, થોડું ઘી, ઝાઝું તેલ, સઘળી દવા આમાં 'પંદર,' 'ત્રણ,' 'અર્ધો,' 'ઘણી,' 'સઘળા,' 'બધી,' 'પાંચમો,' 'બીજી,' 'એવડી,' 'ત્રમણો,' 'સાતગણું,' 'થોડું,' 'ઝાઝું,' અને 'સઘળી' શબ્દો અનુક્રમે 'તિથિ,' 'કેરી,' 'રૂપિયો,' 'મ્હોરો,' 'પુરુષો,' 'વાતો,' 'છોકરો,' 'ચોપડી,' 'લીટી,' 'ભાર,' 'પાણી,' 'ઘી,' 'તેલ' અને 'દવાની' સંખ્યા બતાવે છે, માટે **સંખ્યાવાચક** વિશેષણ કહેવાય છે

જે શબ્દો **વસ્તુ કેટલી છે? કેટલામી છે? કેટલી વખત છે? જથામાં કેટલી છે?** એ બતાવે તે **સંખ્યાવાચક વિશેષણ.**

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, અગ્યાર, બાર, તેર, ચઉદ, પંદર, સોળ, સત્તર, અરાઢ, ઓગણીસ, વીસ, વગેરે વસ્તુઓ **કેટલી** છે તે બતાવે છે

પહેલું, બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું, સાતમું, આઠમું, નવમું, દસમું, અગ્યારમું, બારમું, તેરમું, ચઉદમું, પંદરમું, સોળમું, સત્તરમું, અરાઢમું, ઓગણીસમું, વીસમું, વગેરે શબ્દો વસ્તુઓ **કેટલામી**—કયા અનુક્રમમાં—છે તે બતાવે છે આ શબ્દો એકવચનમાં રહે છે વર્ગમાંથી પાંચમો નંબર ઉભો થાય કહીશું તો પાંચમે નંબરે જે છોકરો હશે, તે એકલો ઉભો થશે

બેવડું, ત્રેવડું, ચોવડું, પાંચગણું, છગણું, વગેરે શબ્દો પદાર્થ **કેટલી વખત** છે તે બતાવે છે

બધા, કોઈકોઈ, ઘણા, થોડા, વધારે, ઘણાખરા, કેટલાક, કેટલાએક, કોઈએક, વગેરે શબ્દો વસ્તુઓ **જથામાં કેટલી** છે તેની સખ્યા તો બતાવે છે પણ ચોક્કસ સખ્યા બતાવતા નથી આ ઉદાહરણો અનિશ્ચિત સર્વનામમા આવેલા છે આ શબ્દો એકલા આવે ત્યા અનિશ્ચિત સર્વનામ, ને નામ સાથે આવે તો સખ્યાવાચક વિશેષણ ગણાય

વસ્તુની સંખ્યા બતાવનારાં વિશેષણો સંખ્યાવાચક વિશેષણ કહેવાય છે.

ગુણવાચક

ટાઢો ભાત, ગરમ પાણી, ગદા લૂગડા, સારો છોકરો, ઉંચ પુરુષ, લાલ પાઘડી, મોટી સ્લેટ, નાની કલમ, આમા 'ટાઢો,' 'ગરમ,' 'ગદા,' 'સારો,' 'ઉંચ,' 'લાલ,' 'મોટી' અને 'નાની' શબ્દ અનુક્રમે 'ભાત,' 'પાણી,' 'લૂગડા,' 'છોકરો,' 'પુરુષ,' 'પાઘડી,' 'સ્લેટ' અને કલમ'નો ગુણ બતાવે છે, માટે તે ગુણવાચક વિશેષણ કહેવાય છે

જે શબ્દો વસ્તુ **કેવી** છે ? **કેવડી** છે ? એ બતાવે તે ગુણવાચક વિશેષણ

વસ્તુનો ગુણ બતાવનારાં વિશેષણો ગુણવાચક વિશેષણ કહેવાય છે.

વિશેષણ તરીકે વપરાતાં સર્વનામ.

જે સર્વનામ વિશેષણ તરીકે વપરાય, તે જે જાતનુ સર્વનામ, તે જાતનુ વિશેષણ કહેવાય છે, પણ અનિશ્ચિત સર્વનામ, સખ્યા બતાવનાર હઇ તેનુ પદચ્છેદ સખ્યાવાચક વિશેષણ કરાવવુ જેમ, આ ગાય આવી (**દર્શક વિશેષણ**), **શી** વલે થાત ? (**પ્રશ્નાર્થક વિશેષણ**), **હરકોઈ** માણસ આવે (**સંખ્યાવાચક વિશેષણ**), **જેવું** કાર્ય **તેવું** ફળ (**સંબંધી વિશેષણ**).

વિકારી વિશેષણ.

ગતો ઘોડો, રાતી ઘોડી, રાતુ ઘોડુ, રાતા ઘોડા, ધોળો બગલો, ધોળા બગલા, ધોળી બગલી, ધોળુ બગલુ, મોટો છોકરો, મોટી છોકરી, મોટુ છોકરૂ, ગદ્દો કુતરો, ગદી કુતરી, ગદુ કુતરૂ આમા વિશેષ્યના જાતિવચન પ્રમાણે વિશેષણોમા વિકાર–ફેરફાર થાય છે, માટે તે **વિકારી વિશેષણ** કહેવાય છે

જે વિશેષણોમાં તેના વિશેષ્યનાં જાતિવચન પ્રમાણે વિકાર થાય છે, એટલે જેને છેડે નરજાતિ એકવચનમાં ઓ, નારીજાતિમાં ઇ, અને નાન્યતર જાતિ એકવચનમા ઉં પ્રત્યય લાગે છે, તેને વિકારી વિશેષણ કહે છે.

અવિકારી વિશેષણ.

લાલ ઘોડો, લાલ ઘોડી, લાલ ઘોડુ, લાલ ઘોડા, લોભી છોકરો, લોભી છોકરા, લોભી છોકરી, લોભી છોકરૂ, આળસુ છોકરો, આળસુ છોકરી, આળસુ છોકરૂ, ધનવાન રાજા, ધનવાન સ્ત્રી, ધનવાન છોકરૂ આમા વિશેષ્યના જાતિવચન પ્રમાણે વિશેષણોનો વિકાર થતો નથી માટે તે **અવિકારી વિશેષણ** કહેવાય છે

જે વિશેષણોમાં તેના વિશેષ્યનાં જાતિવચન પ્રમાણે વિકાર થતો નથી, એટલે ત્રણે જાતિ બંને વચનમાં એક જ રૂપે રહે છે; તેને અવિકારી વિશેષણ કહે છે

અકરાંત:—લાલ, સફેદ, કઠણ, બરડ, અભણ, અડીએલ, ઉચ, નીચ, વગેરે

ઈકારાંત:—લોભી, પાપી, ઉદ્યોગી, રોગી, સ્વાર્થી, ન્યાયી, અપરાધી, વગેરે

ઉકારાંત—મહેનતુ, આળસુ, કૃપાળુ, દયાળુ, વિશ્વાસુ, વગેરે

વાન કે માન પ્રત્યયવાળાં:—ધનવાન, બળવાન, બુદ્ધિમાન, મૂર્તિમાન, વગેરે

પાઠ ૧૦. વિધિપૂરક વિશેષણ.

કેટલાક અકર્મક ક્રિયાપદની સાથે ક્રિયા પૂરી કરવાને કેટલાક વિશેષણો આવે છે, જેમ, સાપ **ઝેરી** છે, મગન **મહેનતુ** હતો, છગન **ધનવાન** થયો, તે **ભિખારી** રહ્યા, છોકરો **બહાદુર** બન્યો, વર્ષ **સારૂં** નીવડ્યુ, અહી વિશેષણો વિધેયના ભાગ છે, વિધિ એટલે ક્રિયાનો અર્થ પૂરો કરનાર છે, માટે એ **વિધિપૂરક વિશેષણ** કહેવાય છે

પાઠ ૧૧. વિશેષણનો ઉપયોગ.

૧ **દયાળુ** મહારાજા પધાર્યા

૨ ભગુએ **નાના** છોકરાને રમાડ્યો.

૩ તેણે **જાડી** કલમે અક્ષર લખ્યા

૪ રાજાએ **પાંચ** બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી

૫ મગન **ભયંકર** તાવથી બચ્યો

૬ **મોટા** પંડિતોના વચનો છે

૭ હુ **નાની** હોડીમા બેઠો

ઉપલા વાક્યમા 'દયાળુ,' 'નાના,' 'જાડી,' પાંચ,' 'ભયંકર,' 'મોટા,' અને 'નાની' વિશેષણો 'મહારાજા,' 'છોકરાને,' 'કલમે,' 'બ્રાહ્મણોને,' તાવથી,' 'પંડિતોના,' અને 'હોડીમા' એ નામના અર્થમા વધારો કરે છે

૧. વિશેષણ, નામના અર્થમાં વધારો કરે છે.

૧ મે ગરમ દૂધ પીધુ—

મે ઘણું ગરમ દૂધ પીધુ

૨ રામલાલ **હોશિયાર** છે—

રામલાલ ઘણો હોશિયાર છે

પહેલા વાક્યમા 'ગરમ' એ દૂધનુ વિશેષણ છે તેની પહેલા 'ઘણુ' વિશેષણ આવવાથી ગરમના **અર્થમા** વધારો કરે છે, માટે 'ઘણુ' એ **વિશેષણનું વિશેષણ** કહેવાય, બીજા વાક્યમા **'હોશિયાર'** વિધિપૂરક વિશેષણ છે, તેની પહેલા 'ઘણો' શબ્દ આવવાથી 'હોશિયાર'ના **અર્થમા** વધારો થાય છે માટે 'ઘણો' એ **વિધિપૂરક વિશેષણનુ વિશેષણ** કહેવાય

૨. વિશેષણ, વિશેષણના અર્થમાં વધારો કરે છે.

લલ્લુ **મોડો** આવ્યો

લલ્લુ **ઘણો** મોડો આવ્યો

'મોડો' ક્રિયાવિશેષણ છે તેની પહેલા 'ઘણો' શબ્દ **આવવાથી** તેના **અર્થમા** વધારો થાય છે, માટે 'ઘણો' એ **ક્રિયાવિશેષણનુ વિશેષણ** કહેવાય

૩. વિશેષણ, ક્રિયાવિશેષણના અર્થમાં વધારો કરે છે.

સૂચના—વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણના વિશેષણનુ પદચ્છેદ **ક્રિયાવિશેષણ** કરવુ ઘણુ ગરમ, ઘણો હોશિયાર, ઘણો મોડો, એમા 'ઘણુ,' 'ઘણો', ઘણો ક્રિયાવિશેષણ છે

૪ એકજ વિશેષણ નામનો ગુણ બતાવે, ત્યા તેનુ પદચ્છેદ **વિશેષણ**, અને ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે ત્યા **ક્રિયાવિશેષણ** થાય

વિશેષણ.	**ક્રિયાવિશેષણ.**
ખરાબ પાણી ન પીઓ	તેણે મને **ખરાબ** કર્યો
ખાટુ દહીં છે	મનને **ખાટું** ન કરો
ગરમ ચાહ છે	દૂધ **ગરમ** કર્યું

તમે **ઘણું** શાક સમાયુ	ઘોડો **ઘણું** દોડયો
તેનો છેલ્લો નબર છે	તે **છેલ્લો** આવ્યો
સ્ત્રીઓ માટે **જુદા** ઓગડા છે	લડતા **જુદા** પાડયા
તુ **થોડું** દૂધ લેજે.	છોકરા **થોડુ** દોડયા
પહેલો નબર આવે	તે **પહેલો** આવ્યો
પાતળું મધ છે	મધને તડકે **પાતળું** કરો
પૂરતો ખોરાક છે	તેણે આરામ **પૂરતો** લીધો.
મોદો માણુસ છે	તે **મોદો** પડયો
લંગડું કુતરૂ છે	તેણે તેને **લંગડુ** કર્યુ
શાન્ત છોકરા છે	મનને **શાન્ત** કર્યું
તેણે **સખ્ત** મહેનત લીધી છે	કાયદો **સખ્ત** કર્યો
સામે પૂરે ન જવુ	તે **સામે** ઉભો છે
સીધા માણસની બલિહારી	તાર **સીધા** કર્યા

૫. વિશેષણનુ ક્રિયાપદ તરીકે વપરાવું:—

વિશેષણ	**ક્રિયાપદ.**
ઉઘાડુ પાણી પીવુ નહિ	હુ આ ઘર **ઉઘાડુ**
આ **થાકેલો** ઘોડો છે	તુ તેનાથી **થાકેલો**
એ **ઉતાર**નુ નામ જવા દે	તુ આ લેખ **ઉતાર.**
ઉચક રકમ ઠરાવી છે	તું આ ભાર **ઉચક.**

પાઠ ૧૨. વિશેષણનાં રૂપાખ્યાન.

વિશેષણ, વિશેષ્યની સાથે આવે છે, ત્યારે તેને વિભક્તિના છૂટા **પ્રત્યય** લાગતા નથી, પરંતુ એકલા આવે છે, ત્યારે નામ પ્રમાણે સર્વ વિભક્તિ લાગે છે જેમ **ભલા** છોકરાને બોલાવ્યો, **આંધળાથી**

થશે નહિ, વહાલામાં વિરોધ કગાવ્યો, વગેરે

વિશેષ્યની જાતિ, વચન, ને વિભક્તિ; તેજ વિશેષણની જાતિ, વચન, ને વિભક્તિ ગણાય છે.

'ભલો છોકરો' નાં રૂપાખ્યાન.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧	ભલો છોકરો	ભલા છોકરા, ભલા છોકરાઓ
૨	ભલો છોકરો, ભલા છોકરાને	ભલા છોકરા, ભલા છોકરાઓ, ભલા છોકરાને, ભલા છોકરાઓને
૩	ભલા છોકગએ, ભલે છોકરે	ભલા છોકરાએ, ભલા છોકરાઓ-એ, ભલે છોકરે
૪	ભલા છોકગને	ભના છોકરાને, ભલા છોકરાઓને
૫	ભલા છોકરાથી-થકી	ભના છોકરાથી-થકી, ભલા છોક-ગઓથી-થકી
૬	ભલા છોકરાનો-ની-નુ-ના-ના	ભલા છોકરાનો-ની-નુ-ના-ના, ભલા છોકરાઓનો-ની-નુ-ના-ના
૭	ભલા છોકરામા	ભલા છોકગમા, ભલા છોકરાઓમા

'ભલી છોકરી' નુ રૂપાખ્યાન.

૧	ભલી છોકરી	ભલી છોકરી, ભલી છોકરીઓ
૨	ભલી છોકરી, ભલી છોકરીને	ભલી છોકરી, ભલી છોકરીઓ, ભલી છોકરીને, ભલી છોકરીઓને
૩	ભલી છોકરીએ	ભલી છોકરીએ, ભલી છોકરીઓએ
૪	ભલી છોકરીને	ભલી છોકરીને, ભલી છોકરીઓને
૫	ભલી છોકરીથી-થકી	ભલી છોકરીથી-થકી, ભલી છોકરીઓથી-થકી
૬.	ભલી છોકરીનો-ની-નુ-ના-ના	ભલી છોકરીનો-ની-નુ-ના-ના, ભલી છોકરીઓનો-ની-નુ-ના-ના

૭	ભલી છોકરીમા	ભલી છોકરીમા, ભલી છોકરીઓમા

'ભલુ છોકરૂ' નાં રૂપાખ્યાન.

૧	ભલુ છોકરૂ	ભલા છોકરા, ભલા છોકરાઓ
૨	ભલુ છોકરૂ, ભલા છોકરાને	ભલા છોકરા, ભલા છોકરાઓ, ભલા છોકરાને, ભલા છોકરાઓને
૩	ભલા છોકરાએ, ભલે છોકરે	ભલા છોકરાએ, ભલા છોકરાઓએ, ભલે છોકરે
૪	ભલા છોકરાને	ભલા છોકરાને, ભલા છોકરાઓને
૫	ભલા છોકરાથી–થકી	ભલા છોકરાથી–થકી, ભલા છોકરાઓથી–થકી
૬	ભલા છોકરાનો–ની–નુ–ના–ના	ભલા છોકરાનો–ની–નુ–ના–ના, ભલા છોકરાઓનો–ની–નુ–ના–ના
૭	ભલા છોકરામા	ભલા છોકરામા, ભલા છોકરાઓમા.

'સફેદ લૂગડુ' નાં રૂપાખ્યાન.

૧	સફેદ લૂગડુ	સફેદ લૂગડા, સફેદ લૂગડાઓ
૨	સફેદ લૂગડુ, સફેદ લૂગડાને	સફેદ લૂગડા, સફેદ લૂગડાઓ, સફેદ લૂગડાને, સફેદ લૂગડાઓને
૩	સફેદ લૂગડાએ, સફેદ લૂગડે	સફેદ લૂગડાએ, સફેદ લૂગડાઓએ, સફેદ લુગડે
૪	સફેદ લૂગડાને	સફેદ લૂગડાને, સફેદ લૂગડાઓને
૫	સફેદ લૂગડાથી–થકી	સફેદ લૂગડાથી–થકી, સફેદ લૂગડાઓથી–થકી
૬	સફેદ લૂગડાનો–ની–નુ–ના–ના	સફેદ લૂગડાનો–ની–નુ–ના–ના, સફેદ લૂગડાઓનો–ની–નુ–ના–ના
૭.	સફેદ લૂગડામા, સફેદ લૂગડે	સફેદ લૂગડામા, લૂગડાઓમા, સફેદ લૂગડે

'નાનો'નાં રૂપાખ્યાન.

૧. નાનો ૨ નાનો, નાનાને ૩ નાનાએ, નાને ૪ નાનાને
૫ નાનાથી-થકી ૬ નાનાનો-ની-નુ-ના-ના ૭ નાનામા-નાને.

મનોયત્ન ૩

નીચેના વાકયોમા વિશેષણ કયા છે ને કઇ જાતના છે

૧ મે પાચ નારગી ને ત્રણ દાડમ ખરીદ્યા
૨ લલ્લુએ આજે વર્ગમા બીજો નબર લીધો
૩ વર્ગમા કાલે બે વિદ્યાર્થી ગેરહાજર હતા
૪ ઘણાખરા માણસોને પોતાના રોટલા માટે ઘણી સખત મહેનત કરવી પડે છે
૫. નાની આગ ઓલાવવા માટે થોડુ પાણી પૂરતુ છે
૬ એક મોટો સિહ ઝાડ નીચે સૂતો હતો
૭ કસાભાઇએ એક મોટુ ખેતર વેચાતુ લીધુ
૮ વર્ગમા કાળુ પાટિયુ ને સફેદ ચાક હાજર જોઇએ
૯ તદુરસ્તીને માટે તાજી હવા ને યોગ્ય ખોરાકની જરૂર છે
૧૦ પેલો ઘોડો આજે ઘણી ઝડપથી દોડયો

પાઠ ૧૩. ક્રિયાપદના પ્રકાર.

૧ ભનુ જાય છે
૨ ઘોડો દોડે છે
૩ છગન નહાય છે
૪ લલ્લુ રખડ છે
૫ દોરો લટકે છે
૬ મગન પાઠ વાચે છે
૭ માળી હાર ગુથે છે
૮ ગાયે પાણી પીધુ
૯ તુ ગાય દોહશે ?
૧૦ વૈદ તેને દવા આપે છે

આ બધા વાકયોમા ક્રિયાનો અર્થ પૂરો સમજાય છે પહેલા પાચ વાકયોમા 'જાય છે' 'દોડે છે', 'નહાય છે', 'રખડ છે' અને 'લટકે

છે' ક્રિયાપદ છે, અને તેના કર્ત્તા અનુક્રમે 'ભગુ', 'ઘોડો', 'છગન,' 'લલ્લુ' અને 'દોરો' છે, આ બધા કર્ત્તા જે ક્રિયા કરે છે તે **પોતા પર** કરે છે, બીજી વસ્તુ પર કરતા નથી, એટલે આ વાક્યોમા ક્રિયાપદને કર્મ નથી.

છેલ્લા પાચ વાક્યોમા 'વાચે છે,' 'ગુ થે છે,' 'પીધુ,' 'દોહશે' અને આપે છે' ક્રિયાપદ છે, અને કર્ત્તા અનુક્રમે 'મગન,' 'માળી,' 'ગાયે,' 'હું' અને 'વૈદ' છે, આ બધા વાક્યોમા કર્ત્તા, જે ક્રિયા કરે છે, તે પોતા પર ન કરતા **બીજી વસ્તુ** પર કરે છે, એટલે એમા કર્મ છે આ વાક્યોમા અનુક્રમે 'પાઠ,' 'હાર,' 'પાણી,' 'ગાય' અને 'તેને દવા' કર્મ છે

આ પરથી ક્રિયાપદની બે જાત થાય છે, **કર્મ વગરનાં** અને **કર્મવાળાં**

જે ક્રિયાપદોને કર્મ નથી હોતાં, એવાં ક્રિયાપદોને અકર્મક ક્રિયાપદ કહે છે.

અકર્મક (અ=નહિ) **જેને કર્મ નથી તે;** એમા કર્ત્તાની ક્રિયા કર્ત્તા પર જ લાગુ પડે છે

જે ક્રિયાપદોને કર્મ હોય, એવાં ક્રિયાપદોને સકર્મક ક્રિયાપદ કહે છે.

સકર્મક—(સ=સાથે) **જેને કર્મ હોય તે.** એમા કર્ત્તાની ક્રિયા કોઇ બીજાં પ્રાણી અથવા વસ્તુ પર લાગુ પડે છે

ક્રિયાપદને ઓળખવાની સહેલી રીત:—ક્રિયાપદની પહેલા **કોણ** અથવા **કોણે**, અને **શું** અથવા **કોને** મૂકી સવાલ પૂછવા. જો બનેના જવાબ એકજ આવે તો ક્રિયાપદ **અકર્મક** જાણવુ, ને જુદાજુદા જવાબ આવે તો **સકર્મક** ક્રિયાપદ જાણવું જેમ, મગન દોડે છે, એમા 'દોડે છે' વિષે આમ સવાલ પૂછાય કોણ દોડે છે? મગન શુ દોડે છે? મગન માટે 'દોડે છે' અકર્મક ક્રિયાપદ શાળએ

બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપી એમા કોણે આપી? રાજાએ શુ આપી? બ્રાહ્મણને દક્ષિણા. માટે 'આપી' સકર્મક ક્રિયાપદ

કેટલાંક અકર્મક ક્રિયાપદ.—તે સંખ્યામા થોડા છે તે ગતિ ને સ્થિતિ બતાવે છે.

ગતિવાચક—જવું, આવવુ, ચાલવુ, હીંડવુ, દોડવુ, નાસવુ, પડવુ, ચડવુ, ઉતરવુ, ફરવુ, ભમવુ, ભટકવુ, રખડવુ, રઝળવુ, આખડવુ, ઇત્યાદિ

સ્થિતિ બતાવનાર:—હોવુ, થવુ, રહેવુ, વસવુ, ઊંઘવુ, સુવુ, જાગવુ, જીવવુ, શરમાવુ, બળવુ, ડૂબવુ, ઇત્યાદિ

અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક ક્રિયાપદ.—

કેટલાક અકર્મક ક્રિયાપદ કેટલેક પ્રસગે પૂર્ણ કહેવાનુ બતાવતા નથી, તેની સાથે કર્તાની સ્થિતિ બતાવનાર શબ્દ આવે, ત્યારે તે પૂર્ણ કહેવાનુ બતાવે છે એ **ક્રિયાપૂરક** શબ્દને છોકરા ભૂલથી કર્મ ધારી અકર્મક ક્રિયાપદને સકર્મક ક્રિયાપદ કહે છે, તે પર છોકરાનુ લક્ષ એચવુ. એમા કર્તાની ક્રિયા **બીજી વસ્તુ પર થતી નથી,** ક્રિયાનુ ફળ ક્રિયા કરનારનેજ લાગુ પડે છે, માટે સકર્મક ક્રિયાપદ ન કહેવાય જેમ, મગનલાલ **મહેનતુ છોકરો છે,** તે **રાજા થયો,** છગન **નોકર** રહ્યો એમા 'મહેનતુ છોકરો,' 'રાજા' અને 'નોકર' ક્રિયાપૂરક શબ્દ છે

'મગનલાલ મહેનતુ છોકરો છે,' આમા 'છે' ક્રિયાપદ અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક છે 'મગન છે' ('મગન હયાત છે' એવો અર્થ ન હોય તો) એવા વાક્યથી અર્થ સમજાતો નથી કેવો છે?—એવુ જાણવાની ઇચ્છા રહે છે 'છે' નો કર્તા 'મગન' છે, 'છોકરો' મગનનીજ વિભક્તિમા છે

'તે રાજા થયો' એમા 'થયો' ક્રિયાપદ અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક છે; 'રાજા' 'તે' ની સમાન વિભક્તિમા છે

'છગન નોકર રહ્યો' એમા 'રહ્યો' ક્રિયાપદ અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક છે, 'નોકર' 'છગન'ની સમાન વિભક્તિમા છે

કેટલાંક સકર્મક ક્રિયાપદ:—કરવુ, ધરવુ, બાંધવુ, રચવુ, ફેરવવુ, શીખવુ, મેળવવુ, હાંકવુ, પાળવુ, લખવુ, વાચવુ, જાણવુ, વેચવુ, પાથરવુ, કહેવુ, ખાવુ, દેવું, ખેચવુ, ઇત્યાદિ ઘણા છે

દ્વિકર્મક (બે કર્મવાળા) **ક્રિયાપદ**—કેટલાક સકર્મક ક્રિયાપદને બે કર્મ હોય છે જેમ, વૈદે **બૈરીને** દવા આપી, ચોરે **તેને લાકડી** મારી 'બૈરીને, અને 'દવા' એ 'આપી' ક્રિયાપદના અને 'તેને' અને 'લાકડી' એ 'મારી' ક્રિયાપદના કર્મ છે જેના પર આપવાની કે મારવાની ક્રિયા લાગુ થઇ તે **ગૌણકર્મ**, અને આપવાની કે મારવાની વસ્તુ તે **પ્રધાનકર્મ** કહેવાય છે આ વાક્યોમા 'દવા' અને 'લાકડી' પ્રધાન કર્મ છે, અને 'બૈરીને' અને 'તેને' એ ગૌણકર્મ છે ગૌણકર્મને સપ્રદાન કહી શકાય, અને તેને ચોથી વિભક્તિમા લઈ શકાય સસ્કૃતમા ગૌણકર્મ **બીજી તેમજ ચોથી વિભક્તિમાં** વપરાય છે દે, આપ, પા, કહે, બોલ, માગ, શિખવ, ભણાવ, જણાવ, ઇત્યાદિ ક્રિયાપદો દ્વિકર્મક છે

કેટલાક ક્રિયાપદો એવા છે કે તેમના અર્થ ને ઉપયોગ મુજબ અકર્મક તેમજ સકર્મક બનેમા વાપરી શકાય છે જેમ, નદી **વહે છે** (અકર્મક), મજૂર ભાર **વહે છે** (સકર્મક) છાપરામાથી પાણી **ગળે છે** (અકર્મક), રતનબા પાણી **ગળે છે** (સકર્મક) મગન **વાંચે છે** (અકર્મક—એમા બોલનારની ઇચ્છા કર્મ વાપરવાની નથી), મગન પાઠ **વાંચે છે** (સકર્મક)

મનોયત્ન ૪

નીચેના વાક્યોમાં ક્રિયાપદો કઇ જાતના છે તે કારણ સાથે કહો

૧. અમારો ઘોડો ઘરડો છે
૨ લોકો જીવતા રહેવાને જીવે છે
૩ વહાણ તોફાનને લીધે જોરથી વહે છે
૪ ચામાચીડીઆ દિવસે સતાઇરહે છે
૫ છોકરો પલગ પર સૂઇ ગયો
૬ તે ઝાડને કુહાડાથી કાપે છે.
૭ બતકો પાણીમા ડૂબકી મારે છે.
૮ તેણે તાળુ તોડીને ઘર ઉઘાડયુ
૯ વાઘે ચાર બકરાને મારી નાખ્યા
૧૦ તેણે ઘોડાને લગામ પકડી ઉભો રાખ્યો.
૧૧ આપણે છાપુ તરત પાછુ વાળવુ
૧૨ મે તેને ચાર રૂપિયા આપ્યા
૧૩ તેણે મને અગ્રેજી શિખવ્યુ
૧૪ તેણે મને પેન્સિલ આપવાની ના પાડી
૧૫ તે મને પાચ સવાલ પૂછશે
૧૬ તેણે તમને મોટી આફતમાથી બચાવ્યા
૧૭ છગન લખે છે
૧૮ છગન આક લખે છે

પાઠ ૧૪. વાક્યપૃથક્કરણ.

દરેક વાક્યમા ઓછામા ઓછા બે વાના જોઇએ ૧ **જેની** આપણે વાત કરતા હોઇએ ને, ૨ તેના વિષે **જે વાત** કરીએ તે પહેલાને **ઉદ્દેશ્ય** અને બીજાને **વિધેય** કહે છે જેમ, 'છોકરો રમે છે' આ વાક્યમા આપણે છોકરાને ઉદ્દેશીને–મનમા લાવીને–વાત કરીએ છીએ, માટે 'છોકરો' ઉદ્દેશ્ય છે, અને છોકરા વિષે 'રમે છે' એ કહ્યુ માટે ' રમે છે ' એ વિધેય (કહેવા યોગ્ય) છે ' તુ નાસ' એમા 'તુ' ઉદ્દેશ્ય છે અને '**નાસ**' વિધેય છે ' તુ નાસ 'ને બદલે 'નાસ' કહીએ છીએ, એમા 'તું' નો અધ્યાહાર છે આજ્ઞાર્થ વાક્યમા ઉદ્દેશ્યનો અધ્યાહાર રહે છે 'ઘોડો દોડતો નથી' આ વાક્યમા 'ઘોડો' ઉદ્દેશ્ય છે ને '**દોડતો નથી**' એ વિધેય છે, કેમકે ઘોડાને વિષે 'દોડતો

નથી' એ કહ્યુ છે 'મગન પાઠ વાચે છે' આ વાક્યમા 'મગન' ઉદ્દેશ્ય છે ને 'પાઠ વાંચે છે' એ વિધેય છે, કેમકે મગનને વિષે 'વાચે છે' એટલુ કહ્યુ નથી, પણ 'પાઠ વાચે છે' એટલુ કહ્યું છે હંમેશા સકર્મક ક્રિયાપદવાળા વાક્યમા કર્મ સહિત ક્રિયાપદ વિધેય થાય છે 'છગન છે' આ વાક્યમા 'છગન' ઉદ્દેશ્ય ને 'છે' વિધેય છે, કેમકે તે છગનનું અસ્તિત્વ બતાવે છે 'છગન હોશિયાર છે' આ વાક્યમા 'છગન' ઉદ્દેશ્ય ને 'હોશિયાર છે' વિધેય છે, કેમકે છગનને વિષે તેના અસ્તિત્વનુ કહેવુ તે નથી, પણ 'હોશિયાર છે' એ કહેવુ છે, માટે 'હોશિયાર છે' એ વિધેય છે મગન મહેનતુ હતો, ત્રિકમલાલ સિરસ્તેદાર થયા, રામસિંહ ઠાકોર બન્યો, તે ભિખારી રહ્યા, છોકરો મૂર્ખ નીવડયો, આ વાકયોમા 'મગન,' 'ત્રિકમલાલ,' 'રામસિંહ,' 'તે' અને 'છોકરો' ઉદ્દેશ્ય છે, અને 'મહેનતુ હતો,' 'સિરસ્તેદાર થયા,' 'ઠાકોર બન્યો,' 'ભિખારી રહ્યા' અને 'મૂર્ખ નીવડયો' એ વિધેય છે **હોવું, થવું, બનવું, રહેવું, નીવડવું** વગેરે અકર્મક ક્રિયાપદો પૂર્ણ વિધેયવાચક નથી, એટલે જેટલુ કહેવા યોગ્ય, તેટલુ બધુ નહિ દર્શાવનારા છે, તેની સાથે કેટલાક શબ્દો આવે ત્યારે તે પૂર્ણ વિધેયવાચક થાય છે, માટે આવા ક્રિયાપદો પૂરક શબ્દ સહિત વિધેય થાય છે

જે વાકય માત્ર ઉદ્દેશ ને વિધેય પદનાજ બનેલા હોય, અને તેમા પૂરક શબ્દ સિવાય બીજા શબ્દ આવેલ ન હોય તેને **મૂળ વાકય** કહે છે.

મૂળ વાક્યની પૃથકકૃતિમા મુખ્ય બે ભાગ પાડવા ૧ **ઉદ્દેશ્ય,** ૨ **વિધેય** વિધેયમા બે પેટા ભાગ પાડવા ૧ **ક્રિયાપદ,** ૨ **ક્રિયાપૂરક**

ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરકનો વધારો **વિશેષણથી,** અને વિધેયનો વધારો **ક્રિયાવિશેષણથી** થાય છે જેમ, **તે** વાઘે **કેટલાંક** બકરા **ત્યાં** મારી નાખ્યા એમા '**તે**' એ 'વાઘે' ઉદ્દેશ્યનુ વિશેષણ છે, '**કેટલાંક**'

નમૂના દાખલ કેટલાંક વાકયોનું પૃથક્કરણ નીચે કરી બતાવીએ છીએ.

વાકય	ઉદ્દેશ્યપક્ષ.		વિધેયપક્ષ.		
	ઉદ્દેશ્ય.	ઉદ્દેશ્ય-વર્ધક.	વિધેય.		વિધેયવર્ધક.
			ક્રિયા.	ક્રિયાપૂરક.	
૧ ફીકાભાઇ વકીલ છે	ફીકાભાઈ		છે	વકીલ	
૨ તે રાજા થયો	તે		થયો	રાજા	
૩ છગન નોકર રહ્યો	છગન		રહ્યો	નોકર	
૪ તે ડાહ્યો થયો	તે		થયો	ડાહ્યો	
૫ મગનઘણોમહેનતુહતો	મગન		હતો	ઘણો મહેનતુ	
૬ સાપ દરમા છે	સાપ		છે	દરમા	
૭ તે ત્યા નથી	તે		નથી	ત્યા	
૮ આવાતતમનેકોણેકહી ?	કોણે		કહી	આ વાત (પ્રધાનકર્મ), તમને(ગૌણકર્મ)	
૯ તું તેને લીધે અમદાવાદ ગયો	તું		ગયો		અમદાવાદ (સ્થળ) તેને લીધે (હેતુ)
૧૦ મોટાભાઇ, હવેહુ ઘર-મા કેમ જઈ શકીશ ?	હુ		જઈ શકીશ		હવે (કાળ), ઘરમા (સ્થળ), કેમ(રીત)

૬

એ 'બકરાં' ક્રિયાપૂરક શબ્દનુ વિશેષણ છે, અને '**ત્યાં**' ક્રિયાવિશેષણ 'મારી નાખ્યા' નુ સ્થળ બતાવે છે, માટે એ **વિધેયવર્ધક** છે.

વધારેલા વાક્યની પૃથક્કૃતિમા મુખ્ય બે ભાગ પાડવા **ઉદ્દેશ્યપક્ષ, ને વિધેયપક્ષ.** ઉદ્દેશ્યપક્ષના બે ભાગ પાડવા ૧ **ઉદ્દેશ્ય,** ૨ **ઉદ્દેશ્યવર્ધક.** વિધેયપક્ષના બે ભાગ પાડવા ૧ **વિધેય,** ૨ **વિધેયવર્ધક.** વિધેયના બે પેટા ભાગ પાડવા ૧ **ક્રિયાપદ,** ૨ **ક્રિયાપૂરક**

કેટલાક ક્રિયાપદને બે કર્મ હોય છે **પ્રધાનકર્મ** અને **ગૌણકર્મ.** જેમ, મે **તેને વાત** કહી એમા '**તેને**' ગૌણકર્મ અને '**વાત**' પ્રધાનકર્મ છે, દ્વિકર્મી ક્રિયાપદો બે કર્મ સાથે વિધેયવાચક થાય છે પૃથક્કરણમા બને કર્મ ક્રિયાપૂરકના ખાનામા મૂકાય

સબોધનાર્થે આવેલુ નામ વાક્યમા કોઈ પણ શબ્દ સાથે સબધ રાખતું નથી, માટે વાક્યપૃથક્કરણમા તે નામ છોડી દેવુ

પાઠ ૧૫. પદચ્છેદ.

૧ **નામના** પદચ્છેદમા તેનો પ્રકાર કહી જાતિ, વિભક્તિ, વચન કહેવા (દરેક વિભક્તિમા તેનો મુખ્ય અર્થ કહેવરાવવો)

૨ **સર્વનામનું** પદચ્છેદ નામ પ્રમાણે કરાવવુ, પણ સર્વનામ ક્યા નામને ઠેકાણે છે તે કહેવરાવવુ

૩ **વિશેષણના** પદચ્છેદમા તેનો પ્રકાર કહી, પછી તેનો વિશેષ્ય કહેવરાવી, તે પ્રમાણે જાતિ, વિભક્તિ, વચન કહેવરાવવા

૪ **ક્રિયાપદના** પદચ્છેદમા પ્રથમ કર્ત્તા, કર્મ (હોય તો) કહી ક્રિયાપદની જાત કહેવરાવવી

૫ **અવ્યયના** પદચ્છેદમા હમણા ક્રિ વિ અવ્યયની જાત કહેવરાવવી, પછી તેનો વાક્યમા સંબધ કહેવરાવવો

સર્વનામની જાતિ જણાતી ન હોય ત્યા સામાન્ય જાતિ કહેવી
નમૂના દાખલ કેટલાક વાક્યનુ પદચ્છેદ નીચે કરી આપીએ છીએ

૧. ઉનનાં કપડાં વધારે મેલાં થાય છે

૧ **ઉનનાં**—સામાન્ય નામ, નાન્યતર જાતિ, સંબંધાર્થે છ્ઠ્ઠીનુ એકવચન

૨ **કપડાં**—સામાન્ય નામ, નાન્યતર જાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ બહુવચન ' થાય છે ' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા

૩ **વધારે**—ક્રિયાવિશેષણ, 'મેલા, વિધિપૂરક વિશેષણના અર્થમા વધારો કરે છે

૪ **મેલાં**—વિધિપૂરક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'કપડા' માટે નાન્યતર જાતિ, પહેલીનુ બહુવચન

૫ **થાય છે.**—કર્ત્તા 'કપડા', કર્મ નથી, માટે અકર્મક ક્રિયાપદ

૨ ભગુએ કહ્યું, તમારી વાત બહુ મજેની છે

૬. **ભગુએ.**—વિશેષ નામ, નરજાતિ, કર્તાર્થે ત્રીજીનુ એકવચન 'કહ્યુ' નો કર્ત્તા

૭ **કહ્યું**—કર્ત્તા 'ભગુએ', કર્મ આગલુ વાક્ય, માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૮ **તમારી.**—બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, સંબધાર્થે છ્ઠ્ઠીનુ બહુવચન

૯ **વાત**—સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'છે' નો કર્ત્તા

૧૦ **બહુ:**—સખ્યાવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'મજેની' માટે નારીજાતિ, છ્ઠ્ઠીનુ એકવચન

૧૧ **મજેની.**—ભાવવાચક નામ, નારી જાતિ, સમ્બન્ધાર્થે છઠ્ઠીનુ એકવચન

૧૨ છે—કર્ત્તા 'વાત,' કર્મ નથી, માટે અકર્મક ક્રિયાપદ

૩. આપણે એક કુજામાં થોડુ ગરમ પાણી રેડીશું, તો તે ઠંડુ થવા માંડશે.

૧૩ **આપણે**—પહેલો બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ બહુવચન 'રેડીશુ' નો કર્ત્તા

૧૪ **એક.**—સંખ્યાવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'કુજામા' માટે નરજાતિ, સાતમીનુ એકવચન

૧૫ **કુજામાં**—સામાન્યનામ, નરજાતિ, અધિકરણાર્થ સાતમીનુ એકવચન 'રેડીશુ' નુ સ્થળ

૧૬ **થોડુ**—ક્રિયાવિશેષણ 'ગરમ' ગુણવાચક વિશેષણના અર્થમા વધારો કરે છે

૧૭ **ગરમ.**—ગુણવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'પાણી માટે નાન્યતરજાતિ, બીજીનુ એકવચન

૧૮ **પાણી**—સામાન્યનામ, નાન્યતરજાતિ, કર્માર્થે બીજીનુ એકવચન 'રેડીશુ' નુ કર્મ

૧૯ **રેડીશુ:**—કર્ત્તા 'આપણે,' કર્મ 'પાણી, માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૨૦ **તો**—અવ્યય

૨૧ **તે**—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, 'પાણી'ને ઠેકાણે છે માટે નાન્યતર જાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન, 'માંડશે' નો કર્ત્તા

૨૨ **ઠંડુ**—વિધિપૂરક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'તે' માટે નાન્યતર જાતિ, પહેલીનુ એકવચન

૨૩ **થવા** —કૃદત, 'માડશે' નુ કર્મ

૨૪ **માંડશે** —કર્ત્તા 'તે,' કર્મ 'થવા, માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૪. મગન. તે તારા પાઠ ઘણા સારા કર્યા.

૨૫ **મગન** —વિશેષ નામ, નરજાતિ, પહેલીનુ એકવચન (સંબોધનાર્થે)

૨૬ **તે** —બીજો પુરૂષ સર્વનામ, 'મગન'ને ઠેકાણે માટે નર-જાતિ, કર્ત્તાર્થે ત્રીજીનુ એકવચન, 'કર્યા' નો કર્તા

૨૭ **તારા** —બીજો પુરૂષ સર્વનામ, 'મગન'ને ઠેકાણે માટે નરજાતિ, સબધાર્થે છટ્ટીનુ એકવચન

૨૮ **પાઠ** —સામાન્ય નામ, નરજાતિ, નામાર્થ પહેલી બહુ-વચન 'કર્યા'નુ કર્મ

૨૯. **ઘણા** —ક્રિયાવિશેષણ 'સારા' ક્રિયાવિશેષણના અર્થમા વધારો કરે છે

૩૦ **સારા** —ક્રિયાવિશેષણ 'કર્યા' ક્રિયાપદના અર્થમા વધારો કરે છે

૩૧ **કર્યા** —કર્ત્તા 'તે', કર્મ 'પાઠ,' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૫. તેણે તમને હમણા કાંઇક કહ્યું

૩૨ **તેણે** —ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, કર્ત્તાર્થે ત્રીજીનુ એકવચન 'કહ્યુ'નો કર્ત્તા

૩૩ **તમને** —બીજો પુરૂષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ચોથીનુ બહુવચન 'કહ્યુ' નુ ગૌણ કર્મ

૩૪ **હમણા** —ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'કહ્યુ'નો કાળદર્શક

૩૫ **કાંઇક** —અનિશ્ચિત સર્વનામ, નાન્યતર જાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'કહ્યુ'નુ પ્રધાન કર્મ

૩૬ **કહ્યું**—કર્ત્તા 'તેણે,' કર્મ 'તમને કાંઈક,' માટે સક-ર્મક ક્રિયાપદ

૬. કોણે આ આંધળાને તળાવમાંથી બહાર કાઢયો.

૩૭ **કોણે**—પ્રશ્નાર્થ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, કર્ત્તાર્થે ત્રીજીનુ એકવચન 'કાઢયો'નો કર્ત્તા

૩૮ **આ**—દર્શક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'આંધળાને' માટે નર-જાતિ, બીજીનુ એકવચન

૩૯ **આંધળાને**—ગુણ વિશેષણ (નામ અર્થે), નરજાતિ, કર્માર્થ બીજીનુ એકવચન 'કાઢયો'નુ કર્મ

૪૦ **તળાવમાંથી**—સામાન્યનામ, નાન્યતરજાતિ, સાતમી સાથે પાંચમીનુ એકવચન (વિયોગ અર્થે)

૪૧ **બહાર**—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'કાઢયો'નુ સ્થળદર્શક

૪૨ **કાઢયો**—કર્ત્તા 'કોણે', કર્મ 'આંધળાને', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૭ રામલાલે જાડી કલમે અક્ષર લખ્યા.

૪૩ **રામલાલે**—વિશેષ નામ, નરજાતિ, કર્ત્તાર્થે ત્રીજીનુ એક વચન 'લખ્યા'નો કર્ત્તા

૪૪ **જાડી**—ગુણવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'કલમે' માટે નારી-જાતિ, ત્રીજીનુ એકવચન

૪૫ **કલમે**—સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, ત્રીજીનુ એકવચન (કરણ અર્થે)

૪૬ **અક્ષર**—સામાન્યનામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ બહુ-વચન 'લખ્યા'નુ કર્મ

૪૭ **લખ્યા**—કર્ત્તા'રામલાલે', કર્મ 'અક્ષર'માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૮. મે જે પૈસા લીધા તે હું ધર્માદામાં નાખીશ.

૪૮ **મે** —પહેલો પુરષ સર્વનામ, સામાન્યજાતિ, કર્ત્તાર્થે ત્રીજીનુ એકવચન 'લીધા'નો કર્ત્તા

૪૯ **જે** —સંબધી વિશેષણ, વિશેષ્ય 'પૈસા' માટે નરજાતિ પહેલીનુ બહુવચન

૫૦ **પૈસા** —સામાન્ય નામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ બહુવચન 'લીધા'નુ કર્મ

૫૧ **લીધા** —કર્ત્તા 'મે', કર્મ 'પૈસા', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

૫૨ **તે** —સબંધી સર્વનામ, 'પૈસા'ને બદલે માટે નરજાતિ, કર્માર્થે બીજીનુ બહુવચન 'નાખીશ'નુ કર્મ

૫૩ **હું** —પહેલો પુરષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'નાખીશ'નો કર્ત્તા

૫૪ **ધર્માદામાં** —ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, સાતમીનુ એક-વચન (સ્થળ)

૫૫ **નાખીશ** —કર્ત્તા 'હુ', કર્મ 'તે', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ

પાઠ ૧૬. એકજ શબ્દનો જુદા જુદા અર્થમાં વાપર.

નામ	ક્રિયાપદ.
નાણાનો **અવેર** કરવાની સમજ નથી	તુ તારૂ ધન **અવેર.**
તેને માથે ચોરીનો **આરોપ** છે	રામને વરમાળ **આરોપ.**
તેને કામનો **ઉકેલ** નથી	આ આટી **ઉકેલ.**
હાલમા બેકમા નાણાનો **ઉપાડ** છે	તું તારી રકમ **ઉપાડ.**
દરિયામા પાણીની **ઓટ** છે	તુ કબજો **ઓટ.**

ચાપાનેર પર દેવીનો કોપ થયો	હે ઇશ્વર, તું ન કોપ
શેરડીમાથી **ખાંડ** બને છે	તુ ચોખા **ખાંડ.**
ગાય જેવો ગરીબ છે.	તે ગીત **ગાય.**
ચાર **ચોર** હતા.	પારકી વસ્તુ ન **ચોર.**
તેની પાસે પૈસાની **જડ** બાઝી છે	વીટીમા નંગ **જડ.**
ઢાલને એક પાસે સોનાનો ને બીજે પાસે રૂપાનો **ઢાળ** હતો	ઝાઝુ પાણી **ઢાળ** મા.
પોલીસ ખુનીની **તપાસ** કરે છે	તુ તારૂ ઘર **તપાસ.**
લોભનો **થોભ** નથી	તું ત્યા જઇને **થોભ.**
સન્યાસીને **દંડ** હોય છે.	તું ચોરને **દંડ.**
ત્યા **ધોળ** ગવાય છે	તુ ઘર **ધોળ.**
રાતે ચદ્ર **પ્રકાશ** આપે છે	તુ તારૂ પોત ન **પ્રકાશ.**
એક ભગતની બે **ઝાડ** છે	તું લાકડા **ઝાડ.**
હજી હું નાની **બાળ** છુ	તુ જીવ ન **બાળ.**
આ સતીની **મઢી** છે	ચુડી સોનાની ચોપે **મઢી.**
'વગાડશે મડપમા ચગ, નાગરી નાતમા રહેશે **રગ.**'	તું ઘર **રગ.**
આજકાલ ચાહનો **વાપર** ઘણો છે	તુ પૈસો **વાપર.**
તેનો **સુધારો** મજૂર થયો.	તમારૂ શરીર **સુધારો.**

નામ.	**વિશેષણ.**
આજે તેનુ **અગ્યારસુ** છે	**અગ્યારસુ** પગથિયુ ભાગેલુ છે
ઘોડીની આખે **અધારી** બાધી છે	**અધારી** કોટડીમા પૂર્યો.
એમને તો વાતવાતમા **આડુ** પડેછે	**આડુ** છોકરૂ છે
એક **કડવું** બોલો	ઓસડ **કડવું** છે

કાગદી ચોપડા બાધે છે	કાગદી એલચી છે
પગે ખાલી ચઢી છે	ખાલી ઘર છે
મે ગોળ ખાધો	આકાર ગોળ છે
ગગનમા ઘન ગાજે છે	ઘન પદાર્થ છે
ગાયને ચાર નાખ	'ચાર દહાડાનુ ચાદરણુ'
'છઠ્ઠીના લખીયા લેખ'	છઠ્ઠી ચોપડી ભણે છે
એક ટુકુ બોલો	ટુકુ વખતમા સારુ કમાયો
તેની નાની જીવે છે	નાની બાળ છે
કપાસનો પાક સારો છે	તેની દાનત પાક છે
શાકમા મીઠું વધારે છે	મીઠું ભોજન છે

પાઠ ૧૭. ક્રિયાપદનો ધાતુ.

લખે છે, લખતો, લખવુ, લખ્યુ, લખેલુ, લખીશ, લખાયુ, લખાવશે, આ બધા ક્રિયાપદોમા લખવાની ક્રિયા કરવાની છે, અને તે બધાનુ મૂળ 'લખ' છે તેમજ શીખે છે, શીખ્યુ, શીખાશે, શીખાય છે, શિખવાડી, વગેરેમા 'શીખ' મૂળ છે

જે મૂળ ઉપરથી ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપ થાય છે, એ મૂળને ધાતુ કહે છે.

ધાતુ શોધવાની સહેલી રીત:—ક્રિયાપદોમા જે કામ કરવાનુ હોય, તેમાથી 'વાનુ' પ્રત્યય કાઢી નાખેથી ક્રિયાપદનો ધાતુ નીકળે છે જેમ, 'નાઠો' એમા નાસવાનુ કામ માટે ધાતુ **નાસ**, 'લીધો' એમા લેવાનુ કામ માટે ધાતુ **લે**, 'હતો' હોવાપણું બતાવે માટે ધાતુ **હો**, વગેરે 'છે' ક્રિયાપદનો ધાતુ 'છ' છે

હુકમ કરતી વખતે ક્રિયાપદનુ બીજા પુરષના એકવચનમા જે

રૂપ પવરાય તેજ ધાતુ કહેવાય છે જેમ, તુ 'લખ', તું શીખ તુ નાસ, તું લે, તુ હો, વગેરે

પાઠ ૧૮. કાળ.

કાળ:—જે વખતમા ક્રિયા બને, તેને ક્રિયાપદના કાળ કહે છે વખતના ત્રણ સ્વાભાવિક ભાગ છે, તેથી ક્રિયાપદના કાળના પણ ત્રણ ભાગ છે ૧ **વર્ત્તમાનકાળ,*** ૨, **ભૂતકાળ,** ૩ **ભવિષ્યકાળ.** વર્ત્તમાન ' એટલે ચાલુ, ' ભૂત ' એટલે ગએલો, અને ' ભવિષ્ય ' એટલે આવનારો

હુ પાઠ **વાંચુ** છુ, તે કાગળ **લખે** છે, તમે નિશાળે **જાઓ** છો, છોકરા **કૂદે** છે, આ વાક્યોમા ક્રિયાપદના રૂપપરથી ક્રિયા ચાલુ છે એમ સમજાય છે, એટલે એ વર્ત્તમાનકાળના રૂપછે

ક્રિયા ચાલતી હોય, એમ બતાવનાર કાળને વર્તમાન કાળ કહે છે.

મે પાઠ **વાંચ્યા**, મે પાઠ **વાંચેલા**, હુ રોજ સવારમા પાઠ **વાંચતો**, આ વાક્યોમા ક્રિયાપદના રૂપ પરથી ક્રિયા થઈ ગઈ છે એમ સમજાય છે, એટલે એ ભૂતકાળના રૂપો છે 'વાચ્યા' રૂપ પાસેનો ભૂતકાળ, અને 'વાચેલા' રૂપ આઘેનો ભૂતકાળ બતાવે છે 'વાચતે' રૂપમા નિયમિતપણાનો અર્થ રહેલો છે 'વાચ્યા' રૂપને **પ્રથમ ભૂતકાળનુ,** 'વાચેલા' રૂપને **દ્વિતીય ભૂતકાળનું,** અને 'વાચતો' રૂપને **નિયમિત ભૂતકાળનુ** રૂપ કહે છે

ક્રિયા પાસેના વખતમાં થઇ ગઈ છે એમ બતાવનાર કાળને પ્રથમ ભૂતકાળ કહે છે.

---

* 'વર્ત્તમાન' અને 'વર્તમાન' બને શુદ્ધ રૂપો છે

ક્રિયા આઘેના વખતમાં થઇ ગઇ છે એમ બતાવનાર કાળને **દ્વિતીય ભૂતકાળ** કહે છે.

ક્રિયા નિયમિત રીતે પુરી થએલી છે, એમ બતાવનાર કાળને **નિયમિત ભૂતકાળ** કહે છે.

હુ પાઠ **વાંચીશ**, હુ પાઠ **વાંચવાનો**, આ પાઠ તો હુ **વાંચનારો**, આ વાક્યોમા ક્રિયાપદના રૂપથી ક્રિયા હવે પછી થવાની છે એમ સમજાય છે, એટલે એ **ભવિષ્યકાળનાં** રૂપો છે

ક્રિયા હવે પછી થવાની છે એમ બતાવનાર કાળને **ભવિષ્યકાળ** કહે છે.

'**વાંચ**' ધાતુના ત્રણ કાળના રૂપો

વર્તમાનકાળ (જાતિ ભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ	હુ વાચુ	અમે વાચીએ
બીજો પુરુષ	તુ વાચે	તમો વાચો
ત્રીજો પુરુષ	તે વાચે	તેઓ વાચે

સરળતા ખાતર **દ્વિત્વવર્ત્તમાનકાળનાં** રૂપને આ ધોરણમા વર્ત્તમાનકાળમા લેવરાવવા જેમ—

પહેલો પુરુષ	હુ વાચુ છુ	અમે વાચીએ છીએ
બીજો પુરુષ	તું વાચે છે	તમે વાચો છો
ત્રીજો પુરુષ	તે વાચે છે	તેઓ વાચે છે

પ્રથમ ભૂતકાળ (પુરુષ ભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
નરજાતિ	વાચ્યો	વાચ્યા
નારીજાતિ	વાચી	વાચી
નાન્યતરજાતિ	વાચ્યુ	વાચ્યા.

દ્વિતીય ભૂતકાળ (પુરુષ ભેદ નથી)

નરજાતિ	વાચેલો	વાચેલા
નારીજાતિ	વાચેલી	વાચેલી
નાન્યતરજાતિ	વાચેલુ	વાચેલા

નિયમિત ભૂતકાળ (પુરુષ ભેદ નથી).

નરજાતિ	વાચતો	વાચતા
નારીજાતિ	વાચતી	વાચતી
નાન્યતરજાતિ	વાચતું	વાચતા

ભવિષ્યકાળ (જાતિ ભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ	હુ વાચીશ	અમે વાચીશુ
બીજો પુરુષ	તું વાચીશ, વાચશે.	તમે વાચશો
ત્રીજો પુરુષ	તે વાચશે	તેઓ વાચશે

ટીપ:—પ્રથમ ભૂતકાળનો સાધારણ પ્રત્યય યો, ઈ, યુ છે, પણ કેટલાક ક્રિયાપદના રૂપ અનિયમિત રીતે થાય છે, તે નીચે લખ્યા છે

ધાતુ.	**પ્રથમ ભૂતકાળ.**	**ધાતુ.**	**પ્રથમ ભૂતકાળ.**
હો	હોતો, હતો	બેસ	બેઠો
સૂ	સૂતો	કર	કર્યો, કીધો
ખા	ખાધો	મર	મર્યો, મુઓ—મુવો
જા	ગયો	કહે.	કહ્યો, કીધો
પી	પીધો	બી	બીન્યો, બીધો
લે	લીધો	દેખ	દેખ્યો, દીઠો
દે.	દીધો	ઉપજ	ઉપજ્યો, ઉપન્યો
દીસ	દીઠો	નિપજ	નિપજ્યો, નિપન્યો

નાસ	નાઠો	ભીંજ	ભીંજ્યો, ભીન્યો
પેસ	પેઠો	સતા	સતાયો, સતાણો

'ણો' પ્રત્યય કવિતામા અને કાઠિયાવાડમા બહુ વપરાય છે જેમ, લખાણો, અવાણું, ઇત્યાદિ

પાઠ ૧૯. કાળ પ્રમાણે કૃદંતના પ્રકાર.

જેમ ક્રિયાપદમા કાળ છે તેમ કૃદંતમા પણ કાળ હોય છે.

દોડતો ઘોડો પડ્યો આમા 'દોડતો' એ **વર્ત્તમાન કૃદંત** છે, કેમકે તેથી દોડવાની ક્રિયા ચાલુ છે એમ સમજાય છે

લખ્યા લેખ મિથ્યા ન થાય એમા 'લખ્યા' એ **પ્રથમ ભૂત કૃદંત** છે, કેમકે તેથી લખવાની ક્રિયા હમણા થઈ ગઇ છે એમ સમજાય છે.

દુકાનમા તરેહતરેહનો માલ **ગોઠવેલો** જણાય છે, એમા 'ગોઠવેલો' એ **દ્વિતીય ભૂતકૃદંત** છે, કેમકે તેથી ગોઠવવાની ક્રિયા ઘણા વખત પહેલાની થઇ ગએલી સમજાય છે

તે કાલે **આવવાનો** છે, ઘરમા પુરુષને આજ્ઞા પ્રમાણે **ચાલનારી** સ્ત્રી મિત્ર છે આમા 'આવવાનો' ને 'ચાલનારી' **ભવિષ્યકૃદંત** છે કેમકે તેમા આવવાની ને ચાલવાની ક્રિયા હવે પછી થવાની છે.

હુ **ખાઇને** જઇશ આમા 'ખાઇને' **સંબંધક ભૂતકૃદંત** છે. 'ખાઇને' જઈશ એ રૂપ 'ખાઇશ અને જઈશ' નુ ટુંકુ છે 'ખાઇને' કૃદંત, ખાવાની અને જવાની ક્રિયાને સાંધે છે, માટે એને 'સંબંધક ભૂતકૃદંત' કહે છે 'ખાઇને' એનો અર્થ 'ખાધા પછી' એવો થાયછે

તેનુ **બોલવું** સારૂ છે, તેનુ **બોલવું** સારૂ હતું, તેનુ **બોલવું**

સારૂ થવાનુ નથી, આમા 'બોલવુ' **સામાન્ય કૃદંત** છે, કેમકે એ રૂપ બધા કાળને લાગુ પડે છે

'આવ' ધાતુપરથી થતા કૃદંતો નીચે આપ્યા છે

કૃદંતના પ્રકાર.	**પ્રત્યય.**	**રૂપ.**
૧ **વર્ત્તમાન કૃદંત.**	તો–તી–તુ	આવતો–તી–તુ
૨ **પ્રથમભૂત કૃદંત.**	યો–ઈ–યુ	આવ્યો–વી–વ્યુ
૩ **દ્વિતીયભૂત કૃદંત.**	એલો–લી–લુ	આવેલો–લી–લુ
૪ **ભવિષ્ય કૃદંત.**	વાનો–ની–નુ, નાર–નારો–રી–રૂં	આવવાનો–ની–નુ, આવનાર–રો–રી–રૂં.
૫ **સંબંધક ભૂતકૃદંત.**	ઇ–ઇને	આવી–આવીને
૬ **સામાન્ય કૃદંત.**	વો–વી–વુ	આવવો–વી–વુ

પાઠ ૨૦. અર્થ.

'**હું આવું છું**,' આ વાક્યમા ક્રિયાપદના રૂપપરથી નિશ્ચયપણાનો અર્થ નીકળે છે, 'પરીક્ષામા કદાચ મારી મહેનત બર આવે', આમા સંશયનો અર્થ નીકળે છે, 'તું લખ', આમા આજ્ઞાનો અર્થ નીકળે છે, આવી રીતે ક્રિયાપદમા જુદા જુદા રૂપપરથી જુદા જુદા અર્થ નીકળે છે તેને ક્રિયાપદના **અર્થ** કહે છે

જેમ ક્રિયાપદના કાળના જુદા જુદા રૂપ હોય છે, તેમ ક્રિયાપદના અર્થના જુદા જુદા રૂપ હોય છે મુખ્ય અર્થ પાચ છે ૧. **નિશ્ચયાર્થ**, ૨ **સંશયાર્થ**, ૩ **સંકેતાર્થ**, ૪ **આજ્ઞાર્થ**, ૫. **વિધ્યર્થ.**

નિશ્ચયાર્થ:—કોઇ વસ્તુ થાય છે, થઇ ગઈ, કે થશે એવુ જણાવતા ક્રિયાપદના જે રૂપ વપરાય છે તે જેમ, 'હુ લખુ છું,'

'હુ લખુ', 'મે લખ્યુ', 'તે લખશે', 'તેણે લખ્યુ છે' 'તેણે લખેલુ છે,' 'તે લખવાનો છે,' 'તું જઈશ?' (પ્રશ્નના અર્થનો પણ નિશ્ચયાર્થમાજ સમાવેશ થાય છે)

નિશ્ચયાર્થને કોઈ **સ્વાર્થ** (સ્વ=પોતાનો+અર્થ) કહે છે, કેમકે ક્રિયાપદનો (ધાતુ અને કાળનો) જે અર્થ હોય છે તેજ અર્થ હોય, નવો નહિ.

સંશયાર્થ:—ઘણે ભાગે અટકળ કે શક બતાવે છે અને **કદાચ, રખે,** અથવા **એવા અર્થના બીજા શબ્દથી** શરૂ થાય છે, અથવા તે શબ્દનો અધ્યાહાર હોય છે જેમ, કદાચ તે **આવે, રખે અટકતા,** હુ પુસ્તક **લખતો હોઉં,** મે તે કામ **કર્યું હશે,** એમા '**હોઉં**', '**હશે**', સંશયાર્થ છે

સંકેતાર્થ:—વર્તમાન, ભૂત, ને ભવિષ્યકાળના રૂપોમા શરતનો અર્થ રહેલો હોય, તો તે રૂપ સંકેતાર્થ કહેવાય છે સંકેતાર્થ જો–તો વગેરે કેટલાક અવ્યયથી ઓળખાય છે જેમ, જો તમે **ખાઓ** તો હુ **ખાઉં**, જો તે **આવશે** તો હુ **આવીશ,** જો વરસાદ **વરસશે** તો હુ નહિ **આવું.**

તે છોકરો કામ કરે (નિશ્ચયાર્થ છે), પણ તે છોકરો એ કામ કરે તો સારૂ ફળ મેળવે. એમા 'કરે' સંકેતાર્થ છે

છોકરો ઝાડપર **ચડત** તો **પડત,** હુ **જાત** તો તે **આવત.** 'ચડત', 'પડત,' 'જાત', અને 'આવત' ક્રિયાપદ ભૂતકાળમા છે **સંકેતાર્થ ભૂતકાળનો પ્રત્યય** ત્રણે પુરુષ, ત્રણે જાતિ, ને બંને વચનમા '**ત**' છે.

સંકેતાર્થ ભૂતકાળમા **ક્રિયાની નિષ્ફળતાનો** અર્થ રહેલો છે. ઉદા૦—**હું જાત તો તે આવત** (પણ, હું ન ગયો તેથી તે ન

આવ્યો એવો અર્થ એમાથી નીકળે છે) મે લખ્યુ હોત પણ કલમ ભાગી ગઈ (એટલે ન લખાયુ)

આજ્ઞાર્થ:—હુકમ કરવાના કામમા આવે છે જેમ, તુ **લખ**, તમે **લખો**; તુ **બેસજે**, તમે **બેસજો**; **જતો ના**, **ખાતો મા**, **આવતા નહિ**, **રમશો ના**, **દોડીશ મા**, **ખાશો નહિ**, વગેરે

આજ્ઞાર્થમા હુકમ કરવા ઉપરાત **અરજ**, **કાલાવાલા**, **પ્રાર્થના**, **ઉપદેશ**, **આશીર્વાદ**, અને **શાપ**, એ અર્થનો સમાવેશ થાય છે જેમ, મારે સારૂ એક શાલ **લાવજો** (અરજ), ભાઇ કેશવ, મારી એક વાત તુ **સાંભળ** (કાલાવાલા), હે ઈશ્વર, તેની જીદગી **બચાવો** (પ્રાર્થના), ગરીબ માટે નિશાળો **સ્થાપો** (ઉપદેશ), તેનુ ભલુ **થાઓ** (આશીર્વાદ), તેનુ સત્યનાશ **જજો** (શાપ).

'વાચ' ધાતુ, આજ્ઞાર્થ (જાતિભેદ નથી)

		એકવચન	બહુવચન
વર્તમાનકાળ—	૧ લો પુ	હુ વાચું	અમે વાચીએ
	૨ જો પુ	તું વાચ, વાચની	તમે વાચો, વાચોની
	૩ જો પુ	તે વાચે.	તેઓ વાચે
ભવિષ્યકાળ—	૨ જો પુ	તુ વાચજે, વાચજેની	તમે વાચજો, વાચજોની.

આજ્ઞાર્થના રૂપો વર્તમાનકાળના રૂપોથી સહજજ જુદા છે ફેર માત્ર બીજા પુરુષના રૂપમા છે પહેલા પુરુષમા આજ્ઞા, અનુજ્ઞા (રજા માગવી) ના અર્થમા હોય છે.

વર્તમાનકાળમા આજ્ઞાનો તેમજ સંકેતનો અર્થ રહેલો છે જેમ, તું મારી વાત **સાંભળ**, જો હુ વહેલો ન ઊઠું, તો મારૂ કામ પૂરૂ **થાય** નહિ એ બેમાથી એકે અર્થ ન હોય, તો તે ઠેકાણે ક્રિયાપદ

નિશ્ચયાર્થમા છે, એમ જાણવુ ખાસ અર્થ નથી, પોતાનોજ અર્થ છે માટે નિશ્ચયાર્થ (સ્વાર્થ) કહેવાય છે જેમ, 'વાવે તેવુ લણે'

આજ્ઞાર્થ ભવિષ્યના રૂપો માનાર્થક છે જેમ, **વાંચજે-વાંચજો.**

વિધ્યર્થ:—છોકરાએ હમેશા નિશાળે **આવવું**, માબાપે છોકરાનુ સારૂ **ચહાવું**, તેણે **જવું**, મારે ગ્રથ **લખવો.** આ વાક્યોમા ક્રિયાપદના રૂપો પરથી **વિધિ** એટલે શાસ્ત્રની આજ્ઞા કે પ્રેરણા, ઉપદેશ, ફરજ, અને ફરમાશના અર્થનુ ભાન થાય છે. તે સર્વકાળને લાગે છે

'વાચ' ધાતુ, વિધ્યર્થ (પુરુષ ભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
નરજાતિ	વાચવો	વાચવા
નારીજાતિ	વાચવી	વાચવી
નાન્યતરજાતિ	વાચવુ	વાચવા

અકર્મક ક્રિયાપદનુ વિધ્યર્થ રૂપ એકજ (૩ પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચનમા) થાય છે જેમ, પડવુ, જવુ, આવવુ, ઊઠવુ, નાસવુ, વગેરે

વિધ્યર્થના રૂપ સામાન્ય કૃદતથી થાય છે

વિધ્યર્થ રૂપનો કાળ **આજ્ઞાર્થ** ભવિષ્ય કહેવાય જેમ, તેણે **વાંચવું.**

પાઠ ૨૧. સંયુક્ત ક્રિયાપદ.

સંયુક્ત ક્રિયાપદ.—જ્યારે બે ક્રિયાપદો સાથે આવી તેમના મળી જવાથી જુદી જુદી ક્રિયાનો અર્થ જતો રહી એક નવો સયુક્ત ક્રિયાનો અર્થ દેખાડે તો તેને સયુક્ત ક્રિયાપદ કહે છે જેમ, 'લખી

ચૂક્યો' એમા 'લખી' ક્રિયાપદ લખવાનો, અને 'ચૂક્યો' ક્રિયાપદ ભૂલવાનો અર્થ દેખાડે છે, પણ 'લખી ચૂક્યો' ક્રિયાપદ લખવાની ક્રિયા પૂર્ણ થઈ છે એવો અર્થ દેખાડે છે, 'દોડ્યા કર' ક્રિયાપદ દોડવાની ક્રિયાનુ જારીપણુ બતાવે છે, 'બોલી દે' ક્રિયાપદ એકદમ બોલ એવો અર્થ દેખાડ છે, માટે તે સયુક્ત ક્રિયાપદ છે પરતુ તેઓ ત્યા 'જઇ વસ્યા' એમા 'જઇ વસ્યા' સયુક્ત ક્રિયાપદ નથી કેમકે તેનો અર્થ 'ગયા' અને વસ્યા' એવો છે

ધોઈ નાખ (ધોવાનુ કામ ત્વરાથી પૂરૂ કરીને છૂટો થા), **મારી કાઢ** (મારવાનુ કામ ત્વરાથી પૂરૂ કર), **લખી દે** (લખવાનુ કામ કરી આપીને તારી ફરજમાથી છૂટો થા), **બેસી જા** (બેસવાનુ કામ ત્વરાથી કર), **ખાઇ લે** (ખાવાનુ કામ ત્વરાથી કર), **થવા આવ્યુ** (થવાના કામની તૈયારી છે), **ચાલતો થા** (ચાલવાનુ કામ ઝટ શરૂ કરી દે), **લખ્યાં કર** (લખવાની ક્રિયા ચાલુ રાખ), **થઇ પડ્યુ** (થવાનુ કામ એકાએક ઓચિંતું થવાનો અર્થ છે), **મારી પાડ** (મારવાનુ કામ એકાએક ઓચિતુ કર), **કળી શક્યો** (કળવાને શક્તિમાન થયો. 'શક' ધાતુ ગદ્યમા હમેશા સાહાય્યકાયક તરીકેજ વપરાય છે) આ બધા સયુક્ત ક્રિયાપદ છે

સયુક્ત ક્રિયાપદમા પાછળ આવનાર ક્રિયાપદનો મૂળનો અર્થ જતો રહી તે, પહેલા ક્રિયાપદના અર્થમા ત્વરા વગેરેનો વધારે કરેછે.

સયુક્ત ક્રિયાપદમા પહેલુ ક્રિયાપદ સબધક ભૂતકૃદત, પ્રથમ ભૂતકૃદત, વર્તમાનકૃદત, કે સામાન્યકૃદત હોય છે આમા સબધક-ભૂતકૃદત 'ઇ' પ્રત્યયવાળા રૂપ ઘણા વપરાય છે

પાઠ ૨૨. પ્રયોગ.

હુ **આવુ છું**, તમે **આવો છો**, તે **આવે છે**, છોકરો **આવ્યો**, તુ **આવીશ**, એમાના ક્રિયાપદો પરથી આવનારનો અર્થ સમજાય છે માટે ક્રિયાપદનો વાપર કર્ત્તાના અર્થમા થએલો છે 'આવુ છુ' ક્રિયાપદ-ને તેનો કર્ત્તા 'હુ' પહેલા પુરુષ એકવચનમા છે, 'આવો છો' ક્રિયાપદ ને તેનો કર્ત્તા 'તમે' બીજા પુરુષ બહુવચનમા છે, 'આવે છે' ક્રિયાપદ ને તેનો કર્ત્તા 'તે' ત્રીજા પુરુષ એકવચનમા છે, 'આવ્યો' ક્રિયાપદ ને તેનો કર્ત્તા 'છોકરો' નરજાતિ એકવચનમા છે, 'આવીશ' ક્રિયાપદ ને કર્ત્તા 'તુ' બીજા પુરુષ એકવચનમા છે

હુ ચોપડી **લખુ છુ**, તેઓ ચોપડી **લખશે**, છોકરો ચોપડી **લખતો**, આ વાક્યોમા 'લખુ છુ,' 'લખશે,' ને 'લખતો' ક્રિયા-પદનો વાપર કર્ત્તાના અર્થમા થએલો છે 'લખુ છુ' ક્રિયાપદ ને તેનો કર્ત્તા 'હુ' પહેલા પુરુષ એકવચનમા છે, 'લખશે' ક્રિયાપદ ને તેનો કર્ત્તા 'તેઓ' ત્રીજા પુરુષ બહુવચનમા છે, 'લખતો' ક્રિયાપદને તેનો કર્ત્તા 'છોકરો' નરજાતિ એકવચનમા છે

ઉપર પ્રમાણે કર્ત્તાનુ ભાન કરાવવા ક્રિયાપદનુ રૂપ વપરાય ત્યારે ક્રિયાપદનો **પ્રયોગ કર્ત્તરિ** કહેવાય છે પ્રયોગ=વપરાશ, ને કર્ત્તરિ= કર્ત્તાના અર્થમા

ક્રિયાપદના રૂપ પરથી કર્ત્તા સમજાતો હોય ત્યારે ક્રિયા-પદનો પ્રયોગ કર્ત્તરિ કહેવાય છે.

કર્ત્તરિપ્રયોગ ક્યારે થાય તે વિષે:—અકર્મક કે સકર્મક ક્રિ-યાપદમા કર્ત્તા **નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમાં** હોય છે, ત્યારે ક્રિયાપદ કર્ત્તરિપ્રયોગમા આવે છે. જેમ, **તે** જાય છે, **હું** પાઠ વાચુ છુ, **તું** યશ મેળવીશ, **હું** દાખલા લખાવુ છુ, વગેરે

છોકરીએ પાઠ વાંચ્યો, છોકરીથી પાઠ વંચાયો; તેણે કાગળ લખ્યો, તેનાથી કાગળ લખાયો; મે પુસ્તક લખ્યુ, મારાથી પુસ્તક લખાયુ; રાજાએ દાન આપવું; મારાથી કામ કરાશે, અહીં વપરાએલા બધા ક્રિયાપદોના રૂપો પરથી કર્મ સમજાય છે, માટે ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ કર્મણિ કહેવાય

ક્રિયાપદના રૂપ પરથી કર્મ સમજાય, ત્યારે ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કર્મણિ (કર્મના અર્થમાં) કહેવાય.

કર્મણિ પ્રયોગ ક્યારે થાય તે વિષે:—સકર્મક ક્રિયાપદમા કર્ત્તા **ત્રીજી કે પાંચમી વિભક્તિમાં** હોય છે, ત્યારે ક્રિયાપદ કર્મણિ પ્રયોગમા આવે છે જેમ, **તેણે** સ્લેટ ફોડી, **મે** દાખલા લખાવ્યા, **મારાથી** વાત કરાય, **તેનાથી** વાત કરાઇ,* **તેનાથી** વાત કરાશે, **મારાથી** કામ કરાવાયુ, **તેનાથી** દવા પીવાઇ, વગેરે આ વાક્યોમા કર્મ **નામાર્થે પહેલી** વિભક્તિમા આવે છે, કેમકે એ કર્મ, ક્રિયાથી કહેવાયલુ હોય છે

ગગાએ **મગનને** બોલાવ્યો, ભગુએ **ગગાને** હસાવી, મે **ચોરને** માર્યો આ વાક્યોમા ક્રિયાપદ કર્મણિ પ્રયોગમા હોવા છતા કર્મ 'મગનને,' 'ગગાને' અને 'ચોરને' બીજી વિભક્તિનો 'ને' પ્રત્યય લાગેલો છે માટે તેવે પ્રસગે કર્મની **બીજી વિભક્તિ** લેવરાવવી

---

* 'તારાથી વાત કરાઈ' ને બદલે તારાથી વાત બની (થઈ) કોઇક પ્રસગે વપરાય છે, તેવે ઠેકાણે 'બની,' 'થઇ' અકર્મક ક્રિયાપદ છે, માટે 'વાત' કર્તા લેઇ 'તારાથી' ની કરણાર્થે પાંચમી વિભક્તિ લેવરાવવી કેટલીક વખત 'મારાથી પાઠ કરાય છે' ને બદલે 'મારાથી પાઠ કરવામા આવે છે' (બધા કર્મણિવાચ્ય ક્રિયાપદો એમ વાપરી શકાય લવાયુ= લાવવામા આવ્યુ) વપરાય છે એવે પ્રસગે 'કરવામા આવે છે' 'કરાય છે' જેવુ ગણી પદચ્છેદ કરવુ

છોકરાએ ત્યાં **આવવું,** લખીએ ત્યાં જવું, છોકરાથી **અવાય** છે મારાથી **જવાશે,** તેનાથી **દોડાયું,** આ બધાં ક્રિયાપદનાં રૂપો પરથી કર્ત્તા કે કર્મનો અર્થ સમજાતો નથી, માત્ર ક્રિયાનો અર્થ સમજાય છે આવવું=આવવાનું કરવું, અવાય છે =આવવાનું થાય છે, દોડાયું=દોડવાનું થયું. આવે પ્રસંગે ક્રિયાપદનો પ્રયોગ ભાવે (ભાવ-ક્રિયાના અર્થમાં) કહેવાય ક્રિયાનો ભાવ ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતર જાતિ, એકવચનમાં હોય છે

ક્રિયાપદના રૂપ પરથી કર્ત્તા કે કર્મ ન સમજાય, માત્ર ક્રિયાજ સમજાય, ત્યારે ક્રિયાપદનો પ્રયોગ ભાવે (ભાવ-ક્રિયાના અર્થમાં) કહેવાય.

ભાવે પ્રયોગ ક્યારે થાય તે વિષે—અકર્મક ક્રિયાપદનો કર્ત્તા ત્રીજી કે પાંચમી વિભક્તિમાં હોય છે, ત્યારે ક્રિયાપદ ભાવે પ્રયોગમાં આવે છે છોકરે જવું, **છોકરાથી** જવાય છે

પાઠ ૨૩. ક્રિયાનાથ.

ક્રિયાનાથ—ક્રિયાપદનાં જાતિવચન કે પુરુષવચન જે શબ્દ પ્રમાણે બદલાય છે તેનું નામ ક્રિયાનાથ જેમ, **છોકરો** આવ્યો, **છોકરી** આવી, **છોકરૂં** આવ્યું, **છોકરા** આવ્યા, **છોકરાં** આવ્યાં આમાં 'આવ્યો,' 'આવી,' 'આવ્યું,' 'આવ્યા,' અને 'આવ્યાં' ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ અનુક્રમે 'છોકરો,' 'છોકરી,' 'છોકરૂં,' 'છોકરાં' ને 'છોકરા,' છે, કેમકે તેના જાતિવચન ક્રિયાપદને લાગેલા છે **હું** જાઉં છું, **અમે** જઇએ છીએ, **તું** જાય છે, **તમે** જાઓ છો, **તે** જાય છે, **તેઓ** જાય છે આમાં 'જાઉં છું,' 'જઇએ છીએ,' 'જાય છે,' 'જાઓ છો'

'જાય છે' અને 'જાય છે' ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ અનુક્રમે 'હુ,' 'અમે,' 'તું,' 'તમે,' 'તે,' અને 'તેઓ' છે, કેમકે તેના પુરુષવચન ક્રિયાપદને લાગેલા છે

કર્ત્તા કર્મ એકજ જાતિવચનમાં હોય, ત્યારે ક્રિયાનાથ નક્કી કરવા વિષે.—તે વખતે કર્ત્તા કર્મને બદલી જોવા, ને જેના પ્રમાણે ક્રિયાપદ ફરે તે ક્રિયાનાથ છે, એમ જાણવુ જેમ, છોકરો લાડુ જમતો આ વાક્યમા કર્ત્તા ક્રિયાનાથ છે, કેમકે 'છોકરા'ને બદલે 'છોકરી' મૂકીએ તો છોકરી લાડુ જમતી થાય

જ્યારે નામ ક્રિયાનાથ હોય છે, ત્યારે ક્રિયાપદ ત્રીજા પુરુષમા જાય છે, કેમકે સઘળા નામ ત્રીજા પુરષમા છે જેમ, છોકરો જાય છે એમા 'જાય છે' ત્રીજા પુરષમા છે એમા 'છોકરાને ઠેકાણે 'હું' મૂકીએ, તો 'જાઉં છુ' થાય, માટે 'છોકરો' ક્રિયાનાથ છે

મનોયત્ન ૪

નીચેના વાક્યોમાં ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ અને ક્રિયાનાથની વિભક્તિ કારણ સાથે કહો

૧ મગન દોડે છે—મગનથી દોડાય છે

૨ હુ ઝાડે ચઢ્યો—મારાથી ઝાડે ચઢાયુ

૩ તે આવશે—તેનાથી અવાશે

૪. મગન પાઠ વાચે છે—મગનથી પાઠ વચાય છે

૫ છોટુ દાખલો ગણે છે—છોટુથી દાખલો ગણાય છે

૬ મગન રોટલી જમ્યો—મગનથી રોટલી જમાઇ

૭ હુ તેને બે બોલ બોલ્યો—મારાથી તેને બે બોલ બોલાયા.

૮ મે દવા પીધી—મારાથી દવા પીવાઇ.

૯ ચકાળે વેપારીને કપડુ વેચ્યુ—ચકાળથી વેપારીને કપડુ વેચાયું.

૧૦. તેણે મને પાણી પાયુ—તેનાથી મને પાણી પવાયું.

૧૧ તે મને ગુણ કર્યો છે—તારાથી મને ગુણ કરાયો છે

૧૨. મજૂરે ઝાડ પાડ્યું—મજૂરથી ઝાડ પડાયુ.

૧૩ છગને મનસુખને દાખલો શિખવ્યો—છગનથી મનસુખને દાખલો શિખવાયો

૧૪ અમે આક લખાવીએ છીએ—અમારાથી આક લખાવાય છે

૧૫ શિક્ષકે છોકરાંને નવી ચોપડી મડાવી—શિક્ષકથી છોકરાને નવી ચોપડી મડાવાઇ

૧૬ તેણે ભીંત પડાવરાવીં—તેનાથી ભીત પડાવરાવાઇ

ટીપ—અકર્મક કર્તરિરચનાવાળા વાક્યોને ભાવે રચનામા લાવવા માટે કર્તા ત્રીજી અથવા પાચમી વિભક્તિમા ને ક્રિયાનાથ ક્રિયાપદનો ભાવ કરવો. જેમ, તે દોડે છે-તેનાથી દોડાય છે, તેણે દોડવુ

સકર્મક કર્તરિરચનાવાળા વાક્યોને કર્મણિરચનામા લાવવા માટે કર્તા ત્રીજી અથવા પાચમી વિભક્તિમા ને કર્મ નામાર્થ પ્રથમા વિભક્તિમા લાવવુ જેમ, તે પાઠ વાચે છે—તેનાથી પાઠ વચાય છે, તેણે પાઠ વાચ્યો.

પાઠ ૨૪. અપૂર્ણ ક્રિયાપદ.

અપૂર્ણ ક્રિયાપદ—જે ક્રિયાપદને બધા કાળ લાગતા નથી, તે અપૂર્ણ ક્રિયાપદ કહેવાય છે જેમ-છે, હો, જોઇએ, ઉભો

'છ' ધાતુના રૂપો

વર્ત્તમાનકાળ.

નર, નારી, નાન્યતરજાતિ

	એકવચન	બહુવચન.
પહેલો પુરુષ	હું છુ	અમે છીએ
બીજો પુરુષ.	તુ છે	તમે છો
ત્રીજો પુરુષ	તે છે	તેઓ છે

'છ' ધાતુના વર્ત્તમાનકાળ સિવાય બીજા કાળમા રૂપ થતા નથી, બીજા કાળોમા 'છ' ને બદલે 'હો' ધાતુના રૂપ વપરાય છે

'હો' મૂળ ધાતુના રૂપાખ્યાન

વર્ત્તમાનકાળ.

નિશ્ચયાર્થમા 'છ' મૂળ ધાતુના રૂપ વપરાય છે.

સંકેતાર્થ. (જાતિભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
પહેલો પુરૂષ	(જો) હુ હોઉં	(જો) અમે હોઇએ.
બીજો પુરૂષ.	(જો) તુ હોય, હોઉં	(જો) તમે હો
ત્રીજો પુરૂષ	(જો) તે હોય.	(જો) તેઓ હોય

અથવા નિશ્ચયાર્થમાં.

પે પુ	હુ હોઉં છુ	અમે હોઇએ છીએ.
બી પુ	તુ હોય છે, હોઉં છુ	તમે હો છો
ત્રી પુ	તે હોય છે	તેઓ હોય છે.

ભૂતકાળ

નિશ્ચયાર્થ. (પુરૂષભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
નરજાતિ	હતો	હતા
નારીજાતિ	હતી	હતી.
નાન્યતરજાતિ	હતું	હતા

સંકેતાર્થ.—હોત એ રૂપ બધે ઠેકાણે ચાલે છે.

ભવિષ્યકાળ.

નિશ્ચયાર્થ (જાતિભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન.
પહેલો પુરૂષ	હુ હોઇશ	અમે હોઇશુ.
બીજો પુરૂષ.	તું હશે, હઇશ, હોઇશ	તમે હશો
ત્રીજો પુરૂષ	તે હશે	તેઓ હશે.

સંકેતાર્થ. (જાતિભેદ નથી)

	એકવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ	(જો) હું હોઇશ	(જો) અમે હોઈશું
બીજો પુરુષ	(જો) તું હશે, હઇશ, હોઇશ	(જો) તમે હશો
ત્રીજો પુરુષ	(જો) તે હશે	(જો) તેઓ હશે.

'જોઇએ' નાં રૂપ. ધાતુ જો.

	નિશ્ચયાર્થ.	સંશયાર્થ-સંકેતાર્થ
વર્ત્તમાનકાળ	જોઇએ	જોઇએ
ભૂતકાળ		જોત (જોઇઅત)
ભવિષ્યકાળ	જોઇશે	જોઇશે

ઉભ ધાતુના ફક્ત પ્રથમ ભૂતકાળમા ઉભો, ઉભી, ઉભું, ઉભા, ઉભા અને દ્વિતીય ભૂતકાળમા ઉભેલો, ઉભેલી, ઉભેલું, ઉભેલા, ઉભેલા એવા રૂપ થાય છે બીજા કાળમા એના રૂપ થતા નથી

ટીપ:—'છ' અને 'હો' ધાતુના ક્રિયાપદ **મિશ્રકાળ** બનાવવાને કામ લાગે છે એ સબંધી વિવેચન છઠ્ઠા ધોરણમા આવશે આ ધોરણમા તો ક્રિયા ચાલતી છે, થઈ ગઈ છે, કે થવાની છે, એ પરથી ક્રિયાપદના કાળ કહેવરાવવા

'પાડે છે' આ રૂપ ક્રિયા ચાલુ છે એમ બતાવે છે, માટે આ ક્રિયા **વર્ત્તમાનકાળ**ની કહેવાય

'પાડયો હતો,' 'પાડેલો હતો', 'પાડતો હતો,' એ રૂપો થઈ ગએલી ક્રિયા બતાવે છે, માટે આ ક્રિયા **ભૂતકાળ**ની કહેવાય

'પાડવું છે', 'પાડવાનો છે', 'પાડનાર છે', એ રૂપો હવે પછી થવાની ક્રિયા બતાવે છે, માટે આ ક્રિયા **ભવિષ્યકાળની** કહેવાય

પાઠ ૨૫. ક્રિયાપદોનું પદચ્છેદ.

શુદ્ધકાળના ક્રિયાપદના પદચ્છેદમા પ્રથમ કર્ત્તા, કર્મ, (હોય તો) કહી ક્રિયાપદની જાત, પછી ધાતુ, કાળ, અર્થ, **ક્રિયાનાથ** કહી તેના પુરૂષ, જાતિ, વચન, અને છેવટે પ્રયોગ કહેવો

ઉદાહરણ—

૧ તે છોકરો ગામ જાય

'જાય':—કર્ત્તા 'તે છોકરો,' કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'જા' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તે છોકરો', ત્રીજો પુરૂષ, નરજાતિ, એકવચન, અકર્મક કર્ત્તરિપ્રયોગ

૨ તે ત્યા છે

'છે':—કર્ત્તા 'તે', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'છ' ધાતુ, વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તે', ત્રીજો પુરૂષ, એકવચન, અકર્મક કર્ત્તરિપ્રયોગ

૩ લલ્લુ નકશો ચીતર

'ચીતર':—કર્ત્તા, 'તું' (અધ્યાહાર), કર્મ 'નકશો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'ચીતર' ધાતુ, વર્ત્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તું' બીજો પુરૂષ, નરજાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્તરિપ્રયોગ

૪ માવજીએ બાવળ પાડયો

'પાડયો':—કર્ત્તા 'માવજીએ,' કર્મ 'બાવળ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, પડ મૂળધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'બાવળ', ત્રીજો પુરૂષ, નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ

૫. લલ્લુએ લખમીને પૂછાવ્યુ

'પૂછાવ્યુ'—કર્ત્તા 'લલ્લુએ', કર્મ 'પૂછવાનુ' (આગલુ વાક્ય) માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'પૂછ' મૂળ ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ,

ક્રિયાનાથ કર્મ 'પૂછવાનુ', ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ

૬ ભગુ ચાર આંક શીખ્યો.

'શીખ્યો'.—કર્તા 'ભગુ,' કર્મ 'આંક,' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'શીખ' ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'ભગુ,' ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્તરિપ્રયોગ

૭ મારાથી બેસાયુ

'બેસાયુ'—કર્તા ' મારાથી ', કર્મ નથી, માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, બેસ ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ ભાવ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ભાવે પ્રયોગ

૮ છોકરાએ હમેશા નિશાળે આવવુ

'આવવુ':—કર્તા ' છોકરાએ,' કર્મ નથી, માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, ' આવ ' ધાતુ, આજ્ઞાર્થ ભવિષ્યકાળ, વિધ્યર્થ, ક્રિયાનાથ ભાવ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ભાવે પ્રયોગ

૯ તેનાથી આ હિસાબ નહિ ગણાય

'ગણાય'—કર્તા ' તેનાથી,' કર્મ ' હિસાબ ', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, ગણ ધાતુ, વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'હિસાબ', ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ

૧૦ મે ત્રણ દાખલા ગણાવરાવ્યા

'ગણાવરાવ્યા':—કર્તા 'મે', કર્મ 'દાખલા', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'ગણ' મૂળધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'દાખલા,' ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન, કર્મણિપ્રયોગ

૧૧ તમે મને રજા આપો

'આપો'—કર્તા 'તમે,' કર્મ 'રજા,' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'આપ' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ (અરજ), ક્રિયાનાથ કર્તા 'તમે', બીજો પુરૂષ, બહુવચન, સકર્મક કર્ત્તરિપ્રયોગ

૧૨. જ્યારે તમે આવશો ત્યારે હું જઈશ

'આવશો'.—કર્તા 'તમે,' કર્મ નથી, માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'આવ' ધાતુ, ભવિષ્યકાળ, સંકેતાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'તમે,' બીજો પુરૂષ બહુવચન, અકર્મક કર્તરિપ્રયોગ

૧૩ બિલાડીએ ઉંદર પકડી પાડયો

'પકડી પાડયો'.—કર્તા 'બિલાડીએ', કર્મ 'ઉંદર', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'પકડ' અને 'પાડ' ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'ઉંદર,' ત્રીજો પુરૂષ, નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ.

૧૪ તે આ ઘર વેચનાર છે

'વેચનાર છે':—કર્તા 'તે', કર્મ 'આ ઘર', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'વેચ' ધાતુ, ભવિષ્યકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'તે', ત્રીજો પુરૂષ, એકવચન, સકર્મક કર્ત્તરિપ્રયોગ.

પાઠ ૨૬. નામયોગી અવ્યય.

૧ છોકરો ઝાડ પર ચડયો

૨ સોમવતી અમાસે હિંદુ સ્ત્રીઓ પીપળાની આસપાસ ફેરા ફરે છે

૩ ગગા ઘર તરફ ગઇ

૪ ભગુ મારી અગાઉ આવ્યો

૫ લલ્લુ ભગુની પાછળ પડી ગયો

૬ હુ તેને વાસ્તે અમદાવાદ ગયો

પહેલા વાક્યમા 'ઝાડ પર' શબ્દસમૂહ ચડવાની ક્રિયાનુ **સ્થળ** બતાવે છે બીજા વાક્યમા 'પીપળાની આસપાસ એ શબ્દસમૂહ ફરવાની ક્રિયાનુ **સ્થળ** બતાવે છે, ત્રીજા વાક્યમા 'ઘર તરફ' શબ્દસમૂહ જવાની ક્રિયાની **દિશા** બતાવે છે, ચોથા વાક્યમા 'મારી અગાઉ' આવવાની ક્રિયાનો **વખત** બતાવે છે, પાચમા વાક્યમા 'ભગુની પાછળ' શબ્દસમૂહ પડી જવાની ક્રિયાનો **વખત** બતાવે છે, છઠ્ઠા વાક્યમા 'તેને વાસ્તે' શબ્દસમૂહ જવાની ક્રિયાના **અર્થમા** વધારો કરે છે માટે વાક્યપૃથક્કરણમા **વિધેયવર્ધકના** ખાનામા આવે છે

વરઘોડો દહેરા પાસે છે, ગાસડી માથા ઉપર છે, આ વાક્યોમા 'દહેરા પાસે, અને 'માથા ઉપર' શબ્દસમૂહો અપૂર્ણ વિધેયવાચક ક્રિયાપદોનુ **સ્થળ** બતાવે છે, માટે તે વાક્યપૃથક્કરણમા વિધેયવર્ધકના ખાનામા ન આવે, પણ **ક્રિયાપૂરકના** ખાનામા આવે

આ બધા શબ્દ સમૂહોમા 'પર', 'આસપાસ,' 'તરફ,' 'અગાઉ,' 'પાછળ,' 'વાસ્તે,' 'પાસે,' 'ઉપર' શબ્દ અવ્યયો છે, ને તે 'ઝાડ,' 'પીપળાની, ''ઘર,' 'મારી,' 'ભગુની,' 'તેને', 'દહેરા' અને 'માથા' શબ્દની સાથે જોડાએલા છે. આ શબ્દો નામ અથવા સર્વનામ છે, વખતે નામના અર્થમા વપરાતા બીજા શબ્દો હોય છે આવા અવ્યયો **નામની** સાથે જોડાય છે, માટે તેમને **નામયોગી** અવ્યય કહે છે

જે અવ્યયો નામની સાથે જોડાએલા હોય છે, તેને નામયોગી અવ્યય કહે છે.

ઉપરના વાક્યો તપાસવાથી માલૂમ પડશે કે નામયોગી અવ્યય જે નામ સાથે જોડાએલા હોય છે તે નામને **ના, ની, ને** પ્રત્યય લાગેલા હોય છે, અથવા તેનો અધ્યાહાર હોય છે

જેની પહેલાં 'ના' આવે એવા:—કરતા, વડે, વિના,

વિણુ, વણુ, સિવાય, વગર, સહિત, સમેત, સોત, સુદ્ધા, સબંધી, સુધી, ઉપર, વગેરે

જેની પહેલાં 'ની' આવે એવા:—અગાઉ, અગાડી, આગળ, આસપાસ, આરપાર, ફને, તળે, નીચે, પાછળ, સામે, સાથે, માહે, મોઝાર, પહેલા, વતી, વતે, મારફતે, વગેરે

જેની પહેલાં 'ને' આવે એવા—અર્થે, કાજે, કારણે, બદલે, સાટે, માટે, લીધે, વિષે, સારૂ

કરીને નામયોગીની પહેલા નામ કે સર્વનામને ત્રીજી વિભક્તિનો **એ** પ્રત્યય આવે છે જેમ, **છરીએ** કરીને, **તેણે** કરીને

પદચ્છેદને લગતી સૂચના:—ઘણાખરા ઠેકાણું ને વખત બતાવનાર નામયોગી અવ્યય ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય તરીકે વપરાય છે; માટે જ્યારે તે અવ્યયો નામની સાથે આવેલા હોય ત્યા તેનુ પદચ્છેદ નામયોગી અવ્યય કરવુ, અને નામની સાથે ન આવતા એકલા છૂટા વપરાઇ વખત કે ઠેકાણું બતાવે ત્યા ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહેવાય.

નામયોગી અવ્યય.	**ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.**
શહેરની **પાસે** એક સરોવર છે.	ઘોડો **પાસે** ચરતો હતો
તે કમાડ **પાછળ** સતાયો હતો (કમાડની પાછળ)	તમારે **પાછળ** ચાલવુ જોઇએ.
શહેરની **ચોમેર** કોટ છે	માણુસ **ચોમેર** ઉભા છે.
તે વર્ગમા મારી **નીચે** બેઠો	તે **નીચે** બેઠો
પેટીની **અંદર** ઘરેણું છે	તે **અંદર** છે
મકાનની **અંદર** વસ્તી નથી.	મકાન **અંદરથી** સાફ હતું.
વર્ગમા તે મારી **ઉપર** છે	તે **ઉપર** છે
તે થોડા દિવસ **પછી** આવ્યો	

(દિવસની પછી) — તે પછી આવ્યો
તે પા કલાક **પહેલાં** આવ્યો — મે તેને **પહેલાં** એકવાર
(કલાકની પહેલા) — જોયો હતો
બાર ગઝેબની **પૂર્વે** અકબર થઈ ગયો — તે **પૂર્વે** જાગ્યો

નામયોગી અવ્યય ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયની સાથે આવે, ત્યા તે બનેનુ ભેગુ પદછેદ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કરવુ જેમ, ત્યા આગળ, હવે પછી, ત્યાતગણ, અત્યારસુધી, ત્યાસુધી, વગેરે

પાઠ ૨૭. ઉભયાન્વયી અવ્યય.

૧ મગન નિશાળેથી આવ્યો **અને** તે આંક લખવા બેઠો
૨ શાસ્ત્રમા કહેલુ છે **કે** જુઠું બોલવામા બહુ પાપ છે
૩ છગન મને રમાડે છે **કેમકે** હુ તેને રમાડુ છુ
૪ લલ્લુ નિશાળે મોડો આવ્યો **માટે** મહેતાજીએ તેને શિક્ષા કરી
૫ તમે પરીક્ષામા પાસ થશો **તો** ઇનામ મળશે.
૬ છગન આવ્યો **પણ** મગન ન આવ્યો.
૭ છગન **યા** મગન આવે
૮ વર **અને** કન્યાનુ સુશોભિત જોડુ છે.
૯ બે **ને** બે મળી ચાર થાય

પહેલા વાક્યમા ‘ મગન નિશાળેથી આવ્યો ’ ને ‘ તે આંક લખવા બેઠો ’ એ બે વાક્યો **અને** અવ્યયથી જોડાએલા છે તેજ પ્રમાણે ૨, ૩, ૪, ૫, ૬ ઠું વાક્ય **કે**, **કેમકે**, **માટે**, **તો** અને **પણ** અવ્યયથી જોડાએલા છે. સાતમા વાક્યમા **યા** અવ્યય ‘છગન’ અને ‘મગન’ શબ્દને જોડે છે, પણ ખરી રીતે જોતા તે બે વાક્યને જોડે

છે, કેમકે છગન યા મગન આવે તે વાક્ય છગન આવે યા મગન આવે, આ બે વાક્ય સંકોચાવાથી થએલુ છે આઠમા અને નવમા વાક્યમા **અને** તથા **ને** અવ્યય બે શબ્દનેજ જોડે છે

જે અવ્યય બે વાક્ય કે બે શબ્દને જોડે છે, તેને ઉભયાન્વયી (ઉભય=બે (વાક્ય કે શબ્દ)+અન્વયી=જોડનાર) **અવ્યય** કહે છે નીચે ઉભયાન્વયી અવ્યયના દાખલા આપ્યા છે

અને, ને, તથા, કે, જે, વળી, વળતી, હવે, હવે, પછી, કાકે, કેમકે, કારણ કે, માટે, એટલે, તેથી, જો–તો, જ્યારે–ત્યારે, નહિતો, નીકર, પણ, પરન્તુ, સામુ, ઉલટુ, તથાપિ, તોપણ, કિંવા, વા અથવા, અગર, યાતો, વગેરે

પદચ્છેદને લગતી સૂચના—**પણ** અને **તો** બે વાક્યને જોડવાનુ કામ ન કરતા વાક્યની અંદર આવી કોઈ શબ્દની સાથે સંબધ રાખે, ત્યા તેનુ પદચ્છેદ **ક્રિ. વિ. અવ્યય** કરવુ, કેમકે આ શબ્દો હરકોઇ શબ્દ સાથે વપરાય છે તોપણ તેનો સંબધ ક્રિયાપદ સાથે પણ છે જેમ, હુ **પણ** આવીશ (આવનાર બીજા છે તેની સાથે હું પણ છુ), તમે **તો** આવજો, **એ, જ, માત્ર, ફક્ત, વળી** એ એવાજ અવ્યય છે. ઉદાહરણ—હુ એ આવીશ, તે મારી જ છત્રી છે, **માત્ર** પાણી ચોકખુ છે, હુ **ફક્ત** દૂધ પીને રહું છુ, **વળી** વધારે ખાઇશ, આ અવ્યયો જે શબ્દને લાગેલા હોય, તે શબ્દના અર્થમા વધારો કરે છે, માટે વાક્યપૃથક્કરણમા તે શબ્દ સાથે જાય, પણ ઉભયાન્વયી અવ્યય વાક્યમા કોઈ શબ્દ સાથે સંબધ ન રાખતા, બે વિચારને જોડી અલગ રહે છે, માટે વાક્યપૃથક્કરણમા **તેમને** મૂકી દેવા.

કેટલાક અવ્યય ક્રિયાવિશેષણ, નામયોગી અને ઉભયાન્વયી અવ્યય તરીકે વપરાય છે, માટે હમેશા કોઇ અવ્યય શુ કામ કરે

છે, તે પરથી તેની જાત નક્કી કરવી ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે તો ક્રિયાવિશેષણ, નામ સાથે જોડાએલો હોય તો નામયોગી, અને વાક્યોને જોડે તો ઉભયાન્વયી અવ્યય કહેવો ઉદાહરણ-તું **પછી** આવજે (ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય), તું તેના **પછી** આવજે (નામયોગી અવ્યય), તે ગયો **પછી** આ બનાવ બન્યો (ઉભયાન્વયી અવ્યય), તેણે આ કામ **પહેલાં** કર્યું (ક્રિ વિ અ), તેના મિત્રો આવ્યા **પહેલાં** તેણે પોતાનુ ઘર સાફ કરાવ્યુ (ઉભયાન્વયી અવ્યય)

પાઠ ૨૮. કેવળપ્રયોગી અવ્યય.

અત્યારસુધી આપણે જે શબ્દોનો વિચાર ચલાવ્યો, તે વાક્યમા એક બીજા સાથે સબધ રાખે છે, પણ કેટલાક શબ્દો એવા છે, કે તે વાક્યમા કોઇ પણ શબ્દ સાથે સબધ રાખતા નથી, મનમા એકાએક હરખ થઈ જવાથી, દુખ લાગી આવવાથી, ગભરાટ થઇ જવાથી, નવાઈ લાગવાથી, તિરસ્કાર આવવાથી, કે બીજા કોઈ મનોવિકારથી બોલી દેવાય છે જેમકે —

૧ આહા ! શુ સુદર પક્ષી હતું ! (આશ્ચર્ય)

૨ અરે ! સીતા દેવીને શુ થયુ ? (દુખ)

૩ હાયહાય ! લોક ખાતર રામે તજ્યા (દુખ)

૪ ઓહો ! શુ એનુ રૂપ છે ! (આશ્ચર્ય)

૫ અધધધ ! આવડો મોટો નાગ ! (આશ્ચર્ય).

૬ બાપરે ! હવે આપણાથી ઘરમા કેમ જવાશે ? (દુખ).

આ વાક્યોમા 'આહા,' 'અરે,' 'હાયહાય,' 'ઓહો,' 'અધધધ,' 'બાપરે' શબ્દો છૂટા વપરાએલા છે, અને તે અવ્યયની જાતના છે; માટે તેને **કેવળપ્રયોગી અવ્યય** કહે છે આ અવ્યયને વાક્યપૃથક્કરણમા પડતા મૂકવા

મનમાં હરખ, શોક, ગભરાટ, નવાઇ, તિરસ્કાર. વગેરે ઉપજ્યાથી જે બોલ છૂટા બોલાય છે, તેમને કેવળપ્રયોગી અવ્યય કહે છે. જેમકે—

૧. હર્ષવાચક.—વાહ, વાહવા, શાબાશ, હાશ, હાશાશ
૨. દુઃખવાચક:—અરે, રે, અરેરે, ઓરે, શિવશિવ, હાયહાયરે, અરેરામ, ઓ બાપરે, ઓ મારે
૩. આશ્ચર્યવાચક:—અહો, ઓહો, અહાહા, અધધધ
૪. ધિક્કારવાચક —છીછી, થૂથૂ, ધિક્, ધિક્ધિક્, છટ, છિટ, ફટ, ફટફટ, હટ.
૫. ક્રોધવાચક —ચૂપ, ચપ
૬. વિનયવાચક.—જી, સાહેબ, જીસાહેબ, મહારાજ
૭ સબોધનવાચક —હે, એ, ઓ, અરેઓ, અલ્યા
૮. કલ્યાણવાચક—સ્વસ્તિ, કલ્યાણ, જયજય, અસ્તુ

કોઈવાર શોક, દુખ આદિ મનોવિકાર થઇ આવવાથી નામ, ક્રિયાપદ વગેરે પણ એવી જ રીતે બોલાઈ જાય છે જેમકે—

નામ:—રામરામ, શિવશિવ, હરિહરિ, બાપરે, બાઇરે, અરેબાપ, અરેરામ, નસીબ, કપાળ, કિસ્મત, ભોગ, મો'કાણ.

વિશેષણ:—શું, બેશ, ઠીક, ખબરદાર, બેવુકૂફ, ભલે

ક્રિયાપદ:—જો, જોજે, જાણ્યુ, છો રહ્યુ, સમજ, રો, મેર.

પાઠ ૨૯. વાક્યપૃથક્કરણ.

૧ છઠ્ઠી વિભક્તિવાળાં નામ વિશેષણની પેઠે વપરાય છે, માટે તે કર્ત્તા અને ક્રિયાપૂરક શબ્દનો વધારો થઈ શકે જેમ, છોકરાની સ્લેટ ફૂટી, મારૂ અંગરખું કાપ્યુ, તેણે મગનની ચોપડી ખરીદી, ચીનાઓએ છાપવાની કળા શોધી

૨ **છઠ્ઠી વિભક્તિવાળું નામ અને વિશેષણ** બેઉ સાથે કર્તા અને ક્રિયાપૂરકનો વધારો થઇ શકે જેમ, **ગુજરાતના મોટા** રાજાએ **કાશીના વિદ્વાન્** બ્રાહ્મણોને તેડાવ્યા

૩ કર્મણિરચનામા દ્વિકર્મી ક્રિયાપદોનો કર્તા જ્યારે પાચમી વિભક્તિમા આવે છે, ત્યારે ગૌણકર્મ એમનું એમ કાયમ રહે છે અને પ્રધાનકર્મ નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા આવે છે જેમ, **રાજાથી** બ્રાહ્મણને દાન અપાય છે, **મારાથી** તેને વાત જણાવાઈ આ વાક્યોમા **'રાજાથી'** અને **મારાથી'** કર્ત્રાર્થે પાચમી વિભક્તિમા અને **'દાન'** તથા **'વાત'** પ્રધાન કર્મ નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા છે

૪ વાક્યમા બહુધા ઉદ્દેશ્ય જ **કર્ત્તા** હોય છે, પણ કર્મણિરચનામા કર્ત્તા પાચમી વિભક્તિમા હોય છે, ત્યારે **કર્મ** ઉદ્દેશ્ય થાય છે સબબ વાક્યપૃથક્કરણમા કર્તાને ઉદ્દેશ્ય શબ્દ વાપરવો ઉચિત છે જેમ, મારાથી કામ કરાયુ એમા 'કામ' ઉદ્દેશીનેજ વાત થાય છે માટે **'કામ'** ઉદ્દેશ્વ છે, ને મારાથી કરાયુ' વિધેયપક્ષ છે પૃથક્કરણમા 'કરાયુ' ક્રિયાપદના ખાનામા, ને મારાથી' વિધેયવર્ધકના ખાનામા **કર્ત્રાર્થે** લેવાય. પદચ્છેદમા 'મારાથી' કર્ત્રાર્થે પાચમી, 'કામ' નામાર્થે પહેલી, ને ' કરાયુ ' કર્મણિપ્રયોગમા લેવાય ' મારાથી દોડાયુ ' એ વાક્યમા દોડવાની ક્રિયાનો **ભાવ** ઉદ્દેશ્ય છે, ને ' મારાથી ' શબ્દને **કર્ત્રાર્થે** વિધેયવર્ધકમા મૂકાય

૫ **નામયોગી અવ્યય સાથેનાં નામ, સર્વનામ અને વિશેષણથી** વિધેયનો વધારો થાય છે જેમ, **અકબર** પછી ઔરંગઝેબ પાદશાહ થયો (કાળ), **તેની પાસે** બેસીશ (સ્થળ), તમે આ કામ **ગરીબને વાસ્તે** કરો (હેતુ)

૬. **કેવળપ્રયોગી અવ્યય** વાક્યમા કોઈ પણ શબ્દ સાથે સંબધ રાખતા નથી, માટે વાક્યપૃથક્કરણમા તેને જુદા મૂકવા.

કેટલાંક 'વાકયોનું' પૃથક્કરણ નીચે કરી આપ્યું છે.

વાકય.	ઉદ્દેશ્યપક્ષ.		વિધેયપક્ષ.		
	ઉદ્દેશ્ય.	ઉદ્દેશ્ય-વર્ધક.	વિધેય. ક્રિયા.	વિધેય. ક્રિયાપૂરક.	વિધેયવર્ધક.
૧ બાપરે! આ શું છે?	આ		છે	શુ	
૨ મારી માનુ માથું દૂખતું હતું	માથું	મારી માનું	દૂખતું હતું		
૩ ગુજરાતના મોટા રાજાએ કાશીના વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને તેડાવ્યા	રાજાએ	ગુજરાતના મોટા	તેડાવ્યા	કાશીના વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને	
૪ રામલાલે જાડી કલમે અક્ષર લખ્યા	રામલાલે		લખ્યા	અક્ષર	જાડી કલમે (કરણ)
૫. મારા બાપા કાશીથી બહુ પુસ્તકો લાવ્યા.	બાપા	મારા	લાવ્યા	બહુ પુસ્તકો	કાશીથી (સ્થળ)
૬ આપણા ઘરોમા માખી હોય છે	માખી		હોય છે	આપણા ઘરોમા	
૭ ચંડાળથી વેપારીને કપડું વેચાણું	કપડું		વેચાણું	વેપારીને	ચંડાળથી (કર્તૃ-વાચક)
૮. મારાથી બેસાય છે	(બેસવાનું)		બેસાય છે (થાય છે)		મારાથી (કર્તૃવાચક)
૯. તે ઝાડપરથી પડયો.	તે		પડયો		ઝાડપરથી (વિયોગ)

પાઠ ૩૦. પદચ્છેદ.

(શબ્દના પાંચે વર્ગ તથા તેમના પ્રકારો)

એજ જ્ઞાની વાલ્મિકીની પાસે બીજા મુનિઓ જ્ઞાન મેળવવાને માટે આવે છે, તોપછી તમારે આટલા લાંબા પ્રવાસનો શ્રમ કેમ વેઠવો પડ્યો ?

એ —દર્શક વિશેષણ, વિશેષ્ય ' વાલ્મિકીની ' માટે નરજાતિ, છઠ્ઠીનુ બહુવચન.

જ —ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'એ' ના અર્થમા વધારો કરે છે.

જ્ઞાની —ગુણવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય ' વાલ્મિકીની ' માટે નરજાતિ, છઠ્ઠીનુ બહુવચન

વાલ્મિકીની —વિશેષ નામ, નરજાતિ, સબધાર્થે છઠ્ઠીનુ બહુવચન (માનાર્થે)

પાસે —નામયોગી અવ્યય. 'વાલ્મિકીની' સાથે જોડાએલો

બીજા —સખ્યાવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'મુનિઓ' માટે નરજાતિ, પહેલીનુ બહુવચન

મુનિઓ —સામાન્ય નામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ બહુવચન 'આવે છે' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા

જ્ઞાન —ભાવવાચક નામ, નાન્યતરજાતિ, કર્માર્થે બીજીનુ એકવચન. 'મેળવવાને' કૃદતનું કર્મ

મેળવવાને —સામાન્ય કૃદત, 'મેળવ' ધાતુ, સકર્મક, 'જ્ઞાન' કર્મ

માટે —નામયોગી અવ્યય 'મેળવવાને' સાથે જોડાએલો

આવે છે —કર્ત્તા 'મુનિઓ', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, ' આવ ' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા ' મુનિઓ, ' ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન, અકર્મક કર્તરિ પ્રયોગ

તો—ઉભયાન્વયી અવ્યય

પછી:—વેળા દેખાડનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'વેઠવો પડયો' ક્રિયાપદનો વખત (ક્રિયાનો ક્રમ બતાવે છે)

તમારે—બીજો પુરુષ સર્વનામ, 'આત્રેયી' ને ઠેકાણે માટે નારીજાતિ, કર્ત્તાર્થે ચોથીનું બહુવચન 'વેઠવો પડયો' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા

આટલા:—ક્રિયાવિશેષણ, 'લાંબા' વિશેષણનું વિશેષણ

લાંબા—ગુણવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'પ્રવાસનો' માટે નરજાતિ, છઠ્ઠીનું એકવચન

પ્રવાસનો:—ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, સંબંધાર્થે છઠ્ઠીનું એકવચન

શ્રમ:—ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનું એકવચન. 'વેઠવો પડયો' ક્રિયાપદનું કર્મ.

કેમ—હેતુવાચક ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'વેઠવો પડયો' ક્રિયાપદનો હેતુ

વેઠવો પડયો—કર્ત્તા 'તમારે,' કર્મ 'શ્રમ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'વેઠ' અને 'પડ' ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'શ્રમ,' નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

હે ! તેને આજે વ્યાધિ વધારે છે?

હે—કેવળપ્રયોગી અવ્યય

તેને—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નિરાશ્રિત માણસને ઠેકાણે માટે સામાન્ય જાતિ, સંબંધાર્થે ચોથીનું એકવચન

આજે—વખત દેખાડનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'છે' ક્રિયાપદનો વખત.

વ્યાધિ—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન. 'છે' ક્રિયાપદનો કર્તા

વધારે—વિધિપૂરક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'વ્યાધિ' માટે નરજાતિ, પહેલીનુ એકવચન

છે—કર્તા 'વ્યાધિ,' કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'છ' ધાતુ, વર્તમાન કાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'વ્યાધિ', નરજાતિ, એકવચન, અકર્મક કર્તરિ પ્રયોગ

પાઠ ૩૧. વાક્યમાં શબ્દરચના.

૧ વાક્યમા પહેલો કર્તા, પછી કર્મ હોય તો કર્મ ને છેલ્લે ક્રિયાપદ આવે છે જેમ, ગાય બરાડે છે, છોકરો ચોપડી વાચે છે.

દાતણપાણી મે કરેલુ છે આ વાક્યમા કર્મ પહેલું આવેલુ છે, તેનુ કારણ એ કે 'દાતણપાણી'ની સામા માણસ સાથે વાત ચાલે છે

૨ **વિશેષણ**—વિશેષણ પહેલુ ને વિશેષ્ય પછી આવે છે. જેમ, **સારો** છોકરો વખતસર નિશાળે આવે છે

કોઈના ગુણનુ વર્ણન કરવુ હોય, કે સ્થિતિ બતાવવી હોય, તો વિશેષણ, વિશેષ્યની પછી અને ક્રિયાપદની પહેલા આવે છે, એ વખતે તે **ક્રિયાપૂરક** બને છે જેમ, ઈશ્વર **મહાકૃપાળુ** છે, છોકરો **માંદો** છે

વિશેષણ, સર્વનામનો ગુણ બતાવે ત્યારે તો વિશેષણ, સર્વનામની પછી જ આવે જેમ, તે **ડાહ્યા** છે, તમે **સારા** થાઓ, આમાં 'ડાહ્યા' અને 'સારા' ક્રિયાપૂરક છે

છઠ્ઠી વિભક્તિવાળુ નામ કે સર્વનામ, જેની સાથે સંબધ રાખતુ હોય, તેની પહેલા આવે છે જેમ, **રાજાનો** કુવર **પોતાના** પાઠ સારા કરે છે

છઠ્ઠી વિભક્તિવાળુ નામ કે સર્વનામ અને વિશેષણ એઉ કોઈ નામની સાથે સબધ રાખે, તો છઠ્ઠી વિભક્તિવાળો શબ્દ પહેલો આવે છે જેમ, **રાજાનો વડો** કુવર **પોતાના સઘળા** પાઠ સારા કરે છે.

૩ **ક્રિયાવિશેષણ:**—ક્રિયાનુ ઠેકાણુ વખત, રીત, હેતુ, વગેરે દેખાડનારા ક્રિયાવિશેષણો ક્રિયાપદની પહેલા આવે છે જેમ, તે **આજે** જશે

નકારવાચક શબ્દો કોઇ પ્રાતમા ક્રિયાપદની પહેલા, ને કોઇ પ્રાતમા ક્રિયાપદની પછી બોલાય છે જેમ, **ન** કરતો, કરતો **નહિ;** **મા** કરીશ, કરીશ **મા**

૪ **કૃદંત**—કૃદત ને ક્રિયાપદ જોડે આવે તો **હંમેશાં** કૃદત પહેલુ ને ક્રિયાપદ પછી આવે છે જેમ, તે ચોપડી **લખતો** હતો કૃદતની સાથે **નિષેધાર્થ ક્રિયાપદ** આવે તો વખતે નિષેધાર્થ ક્રિયાપદ પહેલુ ને કૃદત પછી આવે છે જેમ, તે નહોતો **જતો,** મેં નથી કર્યું

૫ **પ્રશ્નાર્થ શબ્દો**—**શું** અને **વારૂ** એ વાક્યના કોઈ પણ શબ્દની સાથે સબધ ન રાખે, ત્યારે વાક્યની પહેલા અગર છેલ્લે આવે છે જેમ, **શું**' વાત એવી હોય? એવી વાત હોય **શું**? **વારૂ**' એમ કરવુ જોઇએ? એમ કરવુ જોઇએ **વારૂ**? એનુ કારણુ એ છે કે કેવળપ્રયોગી અવ્યય વાક્યની પહેલા કે પછી આવે છે

૬ **સંબોધન**—કર્તાની પહેલા, અથવા કર્મની પહેલા કે વખને પછી આવે છે જેમ, **હે ઈશ્વર, તું** અમારા પાપ ક્ષમા કર

આપના અંગી માણસોનો દોષ, હે મહેરબાન સાહેબ, આપની પાસે કોણ કાઢશે ?

૭ કવિતામાં શબ્દરચનાનો કાંઈ મેળ નથી કર્ત્તા પહેલો ને પછી ક્રિયાપદ એમ કંઇ કાયમ ગોઠવાતા નથી ઉદા ડોને તરવર ડાળીઓ, પવન ઝુલાવે પાન પહેલા ચરણમા ક્રિયાપદ, કર્ત્તાની પહેલા છે, બીજામા કર્મ, ક્રિયાપદની પછી આવેલુ છે

પાઠ ૩૨. સવાલો.

૧ સામાન્ય નામ, વિશેષ નામ, અને ભાવવાચક નામ એટલે શુ ? તેના પાચ પાચ દાખલા આપો

૨ જાતિ કેટલી છે ? કઈ કઈ ? તેને ઓળખવાની રીત શી ?

૩ જાતિના સાધારણ પ્રત્યય કયા ?

૪ કેટલાક નરજાતિના નામને નારીજાતિમા લાવવાના પ્રત્યય કયા ? ને તેના દાખલા આપો

૫ વચન કેટલા છે ? એકવચન ને બહુવચન કોને કહે છે ? બહુવચનનો પ્રત્યય કયો ?

૬ કઈ જાતના નામ એકવચનમા રહે છે ? ને તેના પાચ પાચ દાખલા આપો

૭ બહુવચનમા રહેનાર કેટલાક નામ આપો

૮ વિભક્તિ એટલે શુ ? તે કેટલી છે ? દરેક વિભક્તિના પ્રત્યય કયા ?

૯ દરેક વિભક્તિનો મુખ્ય અર્થ કયો ?

૧૦ પહેલી ને બીજી વિભક્તિ શી રીતે ઓળખવી ?

૧૧ બીજી ને ચોથી વિભક્તિમા શો તફાવત છે ?

(બીજી વિભક્તિનો મુખ્ય અર્થ 'કર્મ' છે, ને ચોથી વિભક્તિનો મુખ્ય અર્થ સંપ્રદાન ને સંબંધ છે. 'ને' પ્રત્યયવાળું નામ 'માટે', ના અર્થમા હોય તો ચોથીજ વિભક્તિ જાણવી.)

૧૨ 'ને' તથા 'એ' પ્રત્યય કઇ કઇ વિભક્તિમા આવે છે ને તે કેમ ઓળખાય?

૧૩ સર્વનામમા જાતિવચન શા પ્રમાણે કહેવા?

૧૪ પુરુષવાચક સર્વનામ કયા? કયા કયા પુરુષમા વપરાય છે ને તે શા માટે?

૧૫ પ્રશ્નાર્થ, સ્વવાચક, દર્શક, અનિશ્ચિત, અને સંબંધી સર્વનામ એટલે શુ? ને તેના દાખલા આપો

૧૬ અમે, મારે, અમારે, આપણે તમે, તારે, તમારે, તે, પોતે, કોને, કઈ કઈ વિભક્તિ ને વચનમા આવે છે ને કેમ ઓળખાય?

૧૭ ગુણવાચક અને સંખ્યાવાચક વિશેષણ કોને કહે છે તે દાખલો આપી સમજાવો

૧૮ વિકારી અને અવિકારી વિશેષણ કોને કહે છે તે દાખલો આપી સમજાવો

૧૯ વિધિપૂરક વિશેષણ કોને કહે છે? કયા કયા ક્રિયાપદોની સાથે વિધિપૂરક વિશેષણો આવે છે તે ગણાવો

૨૦ વિશેષણ કઇ કઇ જાતના શબ્દના વિશેષણ થઈ શકે છે?

૨૧ વિશેષણનુ પદચ્છેદ ક્યારે ક્રિયાવિશેષણ થાય?

૨૨. વિધિપૂરક વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણમા શો ફેર છે તે સમજાવો

૨૩ વિશેષણને વિભક્તિના પ્રત્યય ક્યારે લાગે ને ક્યારે ન લાગે?

૨૪ છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય ઘણા કેમ છે?

૨૫ ક્રિયાપદ કેટલી જાતના છે તેના નામ, ને તે ઓળખવાની રીત શી ?

૨૬ દ્વિકર્મક ક્રિયાપદ કોને કહે છે ? તેના પાચ દાખલા આપો

૨૭ પ્રધાન અને ગૌણકર્મ કોને કહે છે તે દાખલો આપી સમજાવો

૨૮ ધાતુ એટલે શુ ? તેને ઓળખવાની રીત કઈ ?

૨૯ મુખ્ય કાળ કયા કયા તેના નામ ને વ્યાખ્યા આપો

૩૦ ભૂતકાળના પ્રકારના નામ ને વ્યાખ્યા આપો

૩૧ કૃદતના કાળ પ્રમાણે પ્રકારના નામ ને તેના પ્રત્યય કયા ?

૩૨ ક્રિયાપદના અર્થ કેટલા છે ? કયા કયા ? દરેકના બબ્બે દાખલા આપો

૩૩ સકેતાર્થ ને સશયાર્થ વચ્ચે શો તફાવત છે ? 'સકેત' એટલે શુ ?

૩૪ સકેતાર્થ ભૂતકાળ ને વિધ્યર્થના પ્રત્યય કયા ?

૩૫ સયુક્ત ક્રિયાપદ કોને કહે છે ?

૩૬ પ્રયોગ એટલે શુ ? પ્રયોગ કેટલા છે તેના નામ ને વ્યાખ્યા આપો

૩૭ કર્તરિ, કર્મણિ ને ભાવે પ્રયાગ ક્યારે થાય ?

૩૮ અકર્મક ને સકર્મક ક્રિયાપદ કયા કયા પ્રયોગમા આવે ?

૩૯ ક્રિયાનાથ એટલે શુ ?

૪૦ કર્ત્તા કર્મ એકજ જાતિવચનમા હોય ત્યારે ક્રિયાનાથ શી રીતે નક્કી કરાય ?

૪૧ અપૂર્ણ ક્રિયાપદ કોને કહે છે ? તેના દાખલા ને તેના શુદ્ધ કાળના રૂપ આપો

૪૨ નામયોગી અવ્યય કોને કહે છે ?

૪૩ જેની પહેલા 'ના,' 'ની,' 'ને,' આવે એવા નામયોગી અવ્યયના દાખલા આપો

૪૪ ઉભયાન્વયી અવ્યય એટલે શુ ? તેના દાખલા આપો

૪૫ 'પણ' અને 'તો' વાક્યની અંદર આવે ત્યા તેનુ પદચ્છેદ શુ કરવુ ? એ અર્થમા બીજા કયા અવ્યય વપરાય છે ?

૪૬ 'પછી' અવ્યય કઇ કઇ જાતના અવ્યયમા વપરાય છે ને દાખલા સાથે કહો

૪૭ કેવળપ્રયોગી અવ્યય કોને કહે છે ? તેના દાખલા આપો.

૪૮ ઉદ્દેશ્ય અને વિધેય કોને કહે છે ?

૪૯ ક્રિયાપૂરકમા કર્મ સિવાય નામ, વિશેષણ, અને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય આવે, એવા વાક્ય બોલો ને સમજાવો

૫૦ સકર્મક કર્તરિ રચનાવાળા વાક્યોને કર્મણિ રચનામા લાવવાનો નિયમ દાખલા સાથે આપો

૫૧ અકર્મક કર્તરિ રચનાવાળા વાક્યોને ભાવેરચનામા લાવવાનો નિયમ દાખલા સાથે કહો

૫૨ વાક્યમા શબ્દરચનાનો મુખ્ય નિયમ કયો ?

૫૩ વિશેષણ, ક્રિયાવિશેષણ, નકારવાચક, કૃદંત, પ્રશ્નાર્થ, અને સંબોધન સંબંધી શબ્દરચનાના નિયમ દાખલા સાથે આપો

૫૪ ઉખાડ, ખેડ, ઘડી, છાપ, ડાટ, નિરખ, પરખ, માન, વખાણ, સભાળ, હઠ શબ્દને વાક્યમા નામ અને ક્રિયાપદ તરીકે વાપરો

૫૫ ઉલટી, કાણુ, કાઢુ, કાલુ, ત્રટ, તગ, તર, ધીર, સપાટ શબ્દને વાક્યમા નામ અને વિશેષણ તરીકે વાપરો

ભાગ ત્રીજો. ધોરણ છઠ્ઠા સાતમા માટે.

આ ધોરણમા "વ્યાકરણ–વાક્યવિન્યાસ અને શબ્દોની સાદી બાધણી સાથે પૂરૂ" આટલુ શિખવવાનુ છે, તે નીચેને ક્રમે શિખવવુ

આ પુસ્તકના **પહેલા ભાગમાં** શબ્દના વર્ગ, સાદા વાક્યનુ પૃથક્કરણ કરવાની રીત, અને ટુકા વાક્ય બનાવવા વિષે વિવેચન કર્યુ. **બીજા ભાગમાં** શબ્દોના પ્રકાર અને સાદા વાક્યના પૃથક્કરણ સબધી વધારે વિગતથી વર્ણન કરેલુ છે, તેની સાથે વાક્યમા શબ્દની રચના સબધી વર્ણન કર્યુ છે, **ત્રીજા ભાગમાં** બીજા ભાગના વિષયો–ક્રિયાપદ, કૃદત, સયુક્ત ક્રિયાપદ, પ્રયોગ, અવ્યય વિભક્તિના અર્થ, અને વાક્યમા શબ્દોનો અન્વય–વિષે લગાર બારીક નજરથી વિવેચન કર્યુ છે, તેની સાથે સાદા, મિશ્ર, અને સયુક્ત વાક્યના પૃથક્કરણ સબંધી વિવેચન કર્યુ છે, છેવટ વિરામચિહ્નનો વિષય વર્ણવ્યો છે

'શબ્દોની સાદી બાધણી' નો વિષય આ વ્યાકરણમા આપ્યો નથી તેને માટે અમે '**વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ**' નુ જુદુ પુસ્તક બહાર પાડેલુ છે તેમા સધિ, સમાસ, તદ્ધિત પ્રત્યય, સસ્કૃત ધાતુ પરથી થયેલા ગુજરાતી ક્રિયાપદો કૃત્‌પ્રત્યય, પૂર્વગ, અપરા સસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દો, અરબી ફારસી શબ્દો, ઉત્સર્ગ, અને દ્વિરુક્ત શબ્દો એટલા પ્રકરણ વિદ્યાર્થી તેમજ શિક્ષક વર્ગને ઉપયોગી થાય તેમ વર્ણવ્યા છે વાચન વખતે વ્યુત્પત્તિ શિખવવાની સરળતા કરી આપવા માટે પુસ્તકને છેડે વાચનમાળાની પાચમી છઠ્ઠી, સાતમી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દનો અને વ્યાકરણના સાકેતિક શબ્દોનો કોષ આપેલો છે, જે કોષ વિદ્યાર્થીને પાઠ તૈયાર કરવાને ઉપયોગી થશે

પાઠ ૧. ભાવકર્તૃક ક્રિયાપદ.

કેટલાક અકર્મક ક્રિયાપદને કર્તા હોતો નથી ભાવ એટલે ક્રિયાપદમાથી નીકળતો અર્થ તેનો કર્તા હોય છે તેવા ક્રિયાપદને **ભાવકર્તૃક** ક્રિયાપદ કહે છે જેમ, પેટમા **દૂખે છે** (દુખ થાય છે 'દુખ' એ ભાવ ને કર્તા છે) મને ગજકોટમા **ગમે છે** (ગમવાનુ થાય છે. 'ગમવાનુ' એ ભાવ ને કર્તા છે) ધણીધણીઆણીને **બને છે** (બનવાનુ થાય છે 'બનવાનુ' એ ભાવ ને કર્તા છે) રુચે છે=રુચવાનું થાય છે, ફાવે છે=ફાવવાનુ થાય છે, ગોઠતું નથી=ગોઠવાનુ થતુ નથી આવા ક્રિયાપદોના પદચ્છેદમા ભાવ કર્તા કહી ભાવે પ્રયોગ કહેવો

પેટમા દૂખે છે એમા 'દૂખે છે' ક્રિયાપદનુ પદચ્છેદ નીચે મુજબ થાય

દૂખે છે:—કર્તા ક્રિયાનો ભાવ 'દુખ,' કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'દૂખ' ધાતુ, વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ ભાવ 'દુખ', ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ભાવેપ્રયોગ .

પાઠ ૨. સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ.

સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ:—કાળમા મદદ કરવાને એક ક્રિયાપદની જોડે બીજા ક્રિયાપદ આવે છે, એ જોડે આવનાર ક્રિયાપદને સાહાય્યકારક (સાહાય્ય=મદદ+કારક=કરનાર) ક્રિયાપદ કહે છે. જેમ, કરતો હોઉ, કર્યું છે, કરવાનો છુ, કરેલુ હતું, કરવુ હતું એમા 'હોઉ,' 'છે,' 'છુ,' 'હતું' અને 'હતુ' સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ છે

સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ જેની જોડે આવે છે, તેને **મુખ્ય ક્રિયાપદ** કહે છે ઉપલા ઉદાહરણમા 'કરતો,' 'કર્યું,' 'કરવાનો,' 'કરેલુ,' 'કરવુ' એ મુખ્ય ક્રિયાપદ છે .

'છે' અને 'હો' ધાતુના ક્રિયાપદ કાળમા મદદ (**મિશ્રકાળ**) કરવાને આવે છે જેમ રમવુ છે, લખ્યો છે, લખવાનો હુ વાચેલુ છે, લખ્યો હતો, લખતો હોઉં. લખવાના હશો, ઇત્યાદિ

હમેશા મુખ્ય ક્રિયાપદ પહેલુ અને સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ પછી આવે છે, પણ કોઈ વખત સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ મુખ્ય ક્રિયાપદની પહેલા આવે છે જેમ, તે **નથી** આવવાનો આમા 'નથી' સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ ને 'આવવાનો મુખ્ય ક્રિયાપદ છે

પાઠ ૩. મિશ્રકાળોના બધારણ પ્રમાણે પ્રકાર.

વર્તમાન, પ્રથમભૂત, દ્વિતીયભૂત, ભવિષ્ય અને સામાન્ય કૃદતની સાથે 'છે' અને 'હો' ધાતુના સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ આવવાથી **મિશ્રકાળ** બને છે તેવા મિશ્રકાળ મુખ્ય ૫૬ છે, તે નીચે પ્રમાણે

૧ **દ્વિત્વ વર્તમાન**—કરતો હોય (વર્તમાન કૃદત + 'હો' ધાતુનો વર્તમાન કાળ)

૨ **વર્તમાન ભૂત**—કરતો હતો (વર્તમાન કૃદત + 'હો' ધાતુનો ભૂતકાળ)

૩ **વર્તમાન ભવિષ્ય**—કરતો હશે (વર્તમાન કૃદત + 'હો' ધાતુનો ભવિષ્યકાળ)

૪ **પ્રથમભૂત વર્ત્તમાન**—કર્યો છે (પ્રથમભૂત કૃદત + 'છે' ધાતુનો વર્ત્તમાન કાળ)

૫ **પ્રથમ દ્વિત્વ ભૂત**—કર્યો હતો (પ્રથમભૂત કૃદત + હો' ધાતુનો ભૂતકાળ)

૬ **પ્રથમભૂત ભવિષ્ય**—કર્યો હશે (પ્રથમભૂત કૃદત + 'હો' ધાતુનો ભવિષ્યકાળ).

૭ **દ્વિતીયભૂત વર્તમાન**—કરેલો છે (દ્વિતીયભૂત કૃદંત + 'છ' ધાતુનો વર્તમાનકાળ)

૮ **દ્વિતીય દ્વિત્વ ભૂત**—કરેલો હતો (દ્વિતીયભૂત કૃદંત + 'હો' ધાતુનો ભૂતકાળ)

૯ **દ્વિતીયભૂત ભવિષ્ય**—કરેલો હશે (દ્વિતીયભૂત કૃદંત + 'હો' ધાતુનો ભવિષ્યકાળ)

૧૦ **ભવિષ્ય વર્ત્તમાન**—કરનાર-કરવાનો છે (ભવિષ્ય કૃદંત + 'છ' ધાતુનો વર્તમાનકાળ)

૧૧ **ભવિષ્યભૂત**—કરનાર-કરવાનો હતો (ભવિષ્ય કૃદંત + 'હો' ધાતુનો ભૂતકાળ)

૧૨ **દ્વિત્વ ભવિષ્ય**—કરનાર-કરવાનો હશે (ભવિષ્ય કૃદંત + 'હો' ધાતુનો ભવિષ્ય કાળ)

૧૩ **વિધ્યર્થ વર્ત્તમાન**—કરવો છે. (સામાન્ય કૃદંત + 'છ' ધાતુનો વર્તમાનકાળ)

૧૪ **વિધ્યર્થ ભૂત**—કરવો હતો (સામાન્ય કૃદંત + 'હો' ધાતુનો ભૂતકાળ)

૧૫ **વિધ્યર્થ ભવિષ્ય**—કરવો હશે (સામાન્ય કૃદંત + 'હો' ધાતુનો ભવિષ્ય કાળ)

સરળતા ખાતર ૫ંદર મિશ્રકાળના નામ મુખ્ય અને સાહાય્ય-કારક ક્રિયાપદના કાળના નામ પરથી પાડેલા છે, જેથી વિદ્યાર્થીઓ મિશ્રકાળ, રૂપ જોતાવાર પારખી શકે છે

ઉપર બતાવેલા ૫ંદર મિશ્ર કાળોમાં જેને છેડે ભવિષ્યકાળ આવે છે, તે ઘણુ કરીને **સંશયાર્થ**માં વપરાય છે, બાકીના મિશ્રકાળો **નિશ્ચયાર્થ** અને **સંકેતાર્થ**માં વપરાય છે **આજ્ઞાર્થનાં** મિશ્રરૂપો થતા નથી

સંબંધક ભૂતકૃદંતની સાથે સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ આવી શકતું નથી.

પાઠ ૪. મિશ્રકાળોના અર્થ પ્રમાણે પ્રકાર.

અંગ્રેજી શીખનારને ઉપયોગી થાય માટે ૧૫ મિશ્રકાળોના અર્થ પ્રમાણે ૮ ભાગ નીચે પાડી બતાવ્યા છે આ ભાગો ક્રિયા પૂર્ણ થઈ છે કે અપૂર્ણ છે તે પરથી પાડેલા છે

મિશ્રકાળનાં રૂપો.

'જા' ધાતુનુ ૩ પુ એ વ

અપૂર્ણ વર્તમાન	તે જાય છે
પ્રથમ પૂર્ણ વર્તમાન	તે ગયો છે
દ્વિતીય પૂર્ણ વર્તમાન	તે ગએલો છે
ઇચ્છાવાચક વર્તમાન	તે જવાનો છે, જનાર છે તેને જવુ છે
અપૂર્ણ ભૂત	તે જતો હતો
પ્રથમ પૂર્ણભૂત	તે ગયો હતો
દ્વિતીય પૂર્ણભૂત	તે ગએલો હતો
ઇચ્છાવાચક ભૂત	તે જવાનો હતો, જનાર હતો, તેને જવુ હતું

ઉપલા કાળોના અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ **અપૂર્ણ વર્ત્તમાનકાળ**—તે જાય છે (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે જતો હોય-હશે (સંકેતાર્થ) દ્વિત્વ વર્ત્તમાનકાળ અને વર્ત્તમાન-ભવિષ્યકાળના રૂપો ક્રિયા પૂર્ણ થઈ નથી પણ ચાલુજ છે એમ બતાવે છે, માટે તેને અપૂર્ણ વર્ત્તમાનકાળના રૂપ કહે છે

૨ **પ્રથમ પૂર્ણ વર્ત્તમાનકાળ**—તે ગયો છે (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે ગયો હોય-હશે (સંકેતાર્થ) પ્રથમભૂતવર્ત્તમાન અને પ્રથમભૂત ભવિષ્યકાળના રૂપો પાસેના ભૂતકાળમા ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોય અને

તેની અસર વર્તમાનકાળમા ચાલુ હોય, અથવા તો ભૂતકાળમા થએલી ક્રિયાની વર્તમાન સ્થિતિ બતાવવી હોય ત્યા વપરાય છે, માટે તેને પ્રથમ પૂર્ણવર્તમાનકાળના રૂપ કહે છે

૩ **દ્વિતીય પૂર્ણ વર્તમાનકાળ**—તે ગએલો છે (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે ગએલો હોય–હશે (સકેતાર્થ) દ્વતીયભુતવર્તમાન અને દ્વિતીયભુતભવિષ્યકાળના રૂપો દૂરના ભૂતકાળમા ક્રિયા પૂર્ણ થઇ હોય, અને તેની અસર વર્તમાનકાળમા ચાલુ હોય, અથવા તો દૂરના ભૂતકાળમા થએલી ક્રિયાની વર્તમાન સ્થિતિ બતાવવી હોય ત્યા વપરાય છે માટે એને દ્વિતીય પૂર્ણ વર્તમાનકાળના રૂપ કહે છે

૪ **ઇચ્છાવાચક વર્તમાનકાળ**—તે જવાનો–જનાર છે (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે જવાનો–જનાર હોય–હશે (સકેતાર્થ), તેને જવુ છે (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તેને જવુ હોય–હશે (સકેતાર્થ) ભવિષ્ય વર્તમાન અને દ્વિત્વ ભવિષ્યકાળના રૂપોમા ઇચ્છાનો અર્થ રહેલો છે; વિધ્યર્થ વર્તમાન અને વિધ્યર્થ ભવિષ્યકાળમા વિધિમા ઇચ્છાનો અર્થ રહેલો છે, માટે એને ઇચ્છાવાચક વર્તમાનકાળના રૂપ કહે છે.

૫ **અપૂર્ણ ભૂતકાળ**—તે જતો હતો (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે જતો હોત (હત) (સકેતાર્થ) વર્તમાનભૂતકાળના રૂપો ભૂતકાળમા ક્રિયાનુ રોજ કે અમુક વખતે ચાલુ હોવુ બતાવે છે, માટે એને અપૂર્ણ ભૂતકાળના રૂપ કહે છે

૬ **પ્રથમ પૂર્ણ ભૂતકાળ**—તે ગયો હતો (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે ગયો હોત (હત) (સકેતાર્થ) પ્રથમ દ્વિત્વ ભૂતકાળના રૂપોથી ક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગઈ છે એમ સમજાય છે, માટે એને પ્રથમ પૂર્ણ ભૂતકાળના રૂપ કહે છે.

૭ **દ્વિતીય પૂર્ણ ભૂતકાળ**—તે ગએલો હતો (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે ગએલો હોત (હત) (સંકેતાર્થ) દ્વિતીય દ્વિત્વભૂતકાળના રૂપોથી દૂરના ભૂતકાળમા ક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગઈ છે એમ સમજાય છે માટે એને દ્વિતીય પૂર્ણ ભૂતકાળના રૂપ કહે છે

૮ **ઇચ્છાવાચક ભૂતકાળ**—તે જવાનો-જનાર હતો (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તે જવાનો-જનાર હોત (હત) (સંકેતાર્થ), તેને જવુ હતુ (નિશ્ચયાર્થ), (જો) તેને જવુ હોત (હત) (સંકેતાર્થ) ભવિષ્ય ભૂતકાળમા ઇચ્છાનો, અને વિધ્યર્થ ભૂતકાળમા વિધિમા ઇચ્છાનો અર્થ સમાયલો છે, માટે એને ઇચ્છાવાચક ભૂતકાળના રૂપ કહે છે

પાઠ ૫. મિશ્રકાળનાં રૂપાખ્યાન

'જા' ધાતુ.

દ્વિત્વ વર્તમાનકાળ.

હુ જાઉં છુ	અમે જઇએ છીએ	હુ જતો હોઉં	અમે જતા હોઇએ
તુ જાય છે	તમે જાઓ છો	તુ જતો હોય	તમે જતા હો
તે જાય છે	તેઓ જાય છે	તે જતો હોય	તેઓ જતા હોય

વર્તમાન ભૂતકાળ.

નિશ્ચયાર્થ.		સંકેતાર્થ.	
હુ જતો હતો	અમે જતા હતા	હુ જતો હોત	અમે જતા હોત.
તું જતો હતો	તમે જતા હતા	તું જતો હોત	તમે જતા હોત.
તે જતો હતો	તેઓ જતા હતા	તે જતો હોત	તેઓ જતા હોત.

વર્ત્તમાન ભવિષ્યકાળ.

સંશયાર્થ.

હુ જતો હોઈશ (હઈશ)	અમે જતા હોઇશુ (હઈશુ).
તું જતો હશે	તમે જતા હશો
તે જતો હશે	તેઓ જતા હશે

પ્રથમભૂત વર્ત્તમાનકાળ

નિશ્ચયાર્થ.		સંકેતાર્થ.	
હુ ગયો છુ	અમે ગયા છીએ	હુ ગયો હોઉં	અમે ગયા હોઈએ.
તું ગયો છે	તમે ગયા છો	તુ ગયો હોય.	તમે ગયા હો.
તે ગયો છે	તેઓ ગયા છે	તે ગયો હોય	તેઓ ગયા હોય

પ્રથમ દ્વિત્વ ભૂતકાળ.

નિશ્ચયાર્થ		સંકેતાર્થ.	
હુ ગયો હતો	અમે ગયા હતા	હુ ગયો હોત (હત)	અમે ગયા હોત.
તુ ગયો હતો	તમે ગયા હતા	તું ગયો હોત	તમે ગયા હોત
તે ગયો હતો	તેઓ ગયા હતા	તે ગયો હોત	તેઓ ગયા હોત.

પ્રથમભૂત ભવિષ્યકાળ.

સંશયાર્થ.

હુ ગયો હોઈશ (હઈશ)	અમે ગયા હોઈશુ (હઈશુ)
તું ગયો હશે	તમે ગયા હશો.
તે ગયો હશે	તેઓ ગયા હશે

દ્વિતીયભૂત વર્ત્તમાનકાળ.

નિશ્ચયાર્થ.		સંકેતાર્થ	
હુ ગએલો છુ	અમે ગએલા છીએ	હુ ગએલો હોઉં	અમે ગએલા હોઇએ
તુ ગએલો છે	તમે ગએલા છો.	તુ ગએલો હોય	તમે ગએલા હો
તે ગએલો છે	તેઓ ગએલા છે	ગએલો હોય	તેઓ ગએલા હોય

દ્વિતીય દ્વિત્વ ભૂતકાળ

નિશ્ચયાર્થ.		સંકેતાર્થ.	
હુ ગએલો હતો	અમે ગએલા હતા	હુ ગએલો હોત	અમે ગએલા હોત
તું ગએલો હતો	તમે ગએલા હતા	તું ગએલો હોત	તમે ગએલા હોત
તે ગએલો હતો	તેઓ ગએલા હતા	તે ગએલો હોત	તેઓ ગએલા હોત

દ્વિતીયભૂત ભવિષ્યકાળ.

સંશયાર્થ

હુ ગએલો હોઇશ (હઇશ)	અમે ગએલા હોઇશુ (હઇશુ)
તુ ગએલો હશે	તમે ગએલા હશો
તે ગએલો હશે	તેઓ ગએલા હશે

ભવિષ્ય વર્ત્તમાનકાળ.

નિશ્ચયાર્થ.

હુ જવાનો-જનાર છુ	અમે જવાના-જનાર છીએ
તું જવાનો-જનાર છે	તમે જવાના-જનાર છો
તે જવાનો-જનાર છે	તેઓ જવાના-જનાર છે

સંકેતાર્થ

હુ જવાનો-જનાર હોઉં	અમે જવાના-જનાર હોઇએ
તુ જવાનો-જનાર હોય	તમે જવાના-જનાર હો
તે જવાનો-જનાર હોય	તેઓ જવાના-જનાર હોય

ભવિષ્ય ભૂતકાળ.

નિશ્ચયાર્થ.

હુ જવાનો-જનાર હતો.	અમે જવાના-જનાર હતા.
તું જવાનો-જનાર હતો	તમે જવાના-જનાર હતા
તે જવાનો-જનાર હતો	તેઓ જવાના-જનાર હતા

સંકેતાર્થ.

હું જવાનો-જનાર હોત અમે જવાના-જનાર હોત
તું જવાનો-જનાર હોત તમે જવાના-જનાર હોત.
તે જવાનો-જનાર હોત તેઓ જવાના-જનાર હોત

દ્વિત્વ ભવિષ્યકાળ.

સંશયાર્થ.

હું જવાનો-જનાર હોઇશ(હઇશ) અમેજવાના-જનાર હોઇશું(હઇશું)
તું જવાનો-જનાર હશે તમે જવાના-જનાર હશો
તે જવાનો-જનાર હશે તેઓ જવાના-જનાર હશે

વિધ્યર્થ વર્તમાનકાળ.

નિશ્ચયાર્થ

મારે-તારે-તેને જવું છે અમારે-તમારે-તેમને જવું છે

સંકેતાર્થ.

મારે-તારે-તેને જવું હોય અમારે-તમારે-તેમને જવું હોય

વિધ્યર્થ ભૂતકાળ

નિશ્ચયાર્થ

મારે-તારે-તેને જવું હતું અમારે-તમારે-તેમને જવું હતું

સંકેતાર્થ.

મારે-તારે-તેને જવું હોત અમારે-તમારે-તેમને જવું હોત

વિધ્યર્થ ભવિષ્યકાળ.

સંશયાર્થ

મારે-તારે-તેને જવું હશે અમારે-તમારે-તેમને જવું હશે

ભાવે રચના.

ઉ. પુ. નિશ્ચયાર્થ ઉ. પુ. સંકેતાર્થ-સંશયાર્થ.

દ્વિત્વ વર્તમાન	જવાય છે	જવાતુ હોય
વર્તમાન ભૂત	જવાતું હતુ	જવાતું હોત
વર્તમાન ભવિષ્ય	..	જવાતું હશે
પ્રથમભૂત વર્તમાન	જવાયુ છે	જવાયુ હોત
પ્રથમભૂત ભવિષ્ય		જવાયુ હશે
દ્વિતીયભૂત વર્તમાન	જવાએલુ છે	જવાએલુ હોય
દ્વિતીય દ્વિત્વ ભૂત	જવાએલુ હતું	જવાએલુ હોત
દ્વિતીયભૂત ભવિષ્ય	...	જવાએલુ હશે
ભવિષ્ય વર્તમાન	જવાવાનુ–જવાનાર છે	જવાવાનુ–જવાનાર હોય.
ભવિષ્ય ભૂત	જવાવાનુ–જવાનાર હતુ	જવાવાનુ–જવાનાર હોય.
દ્વિત્વ ભવિષ્ય	. .	જવાવાનુ–જવાનાર હશે.

અપૂર્ણ ક્રિયાપદ.

'હો' ધાતુનો દ્વિત્વ વર્તમાનકાળ.

નિશ્ચયાર્થ.

૧ પુ	હુ હોઉ છુ.	અમે હોઇએ છીએ.
૨ પુ	તું હોય છે	તમે હો છો.
૩. પુ	તે હોય છે.	તેઓ હોય છે.

'હો' ધાતુના મિશ્રકાળમા બીજા રૂપ થતા નથી.

'જો' ધાતુનાં મિશ્રકાળનાં રૂપ

નિશ્ચયાર્થ.		સંકેતાર્થ–સંશયાર્થ.
દ્વિત્વ વર્તમાન.	જોઇએ છે.	જોઈતું હોય
વર્તમાન ભૂત	જોઇતુ હતુ	જોઇતું હોત
વર્તમાન ભવિષ્ય		જોઇતું હશે

'જો' ધાતુના મિશ્રકાળમા બીજાં રૂપ થતા નથી

જોઇએ.

'જોઇએ' ક્રિયાપદમા નજરે જોવાનો અર્થ હોય છે, ત્યારે એ ક્રિયાપદ પૂર્ણ છે જેમ, અમે ચિત્ર **જોઇએ છીએ.** પરતુ 'જોઇએ' (**युज्यते**નો અપભ્રશ છે) એમા જરૂર કે ફરજનો અર્થ હોય ત્યારે તે ક્રિયાપદ અપૂર્ણ છે જેમ, મારે લાડુ **જોઇએ** એટલે મારે લાડુની જરૂર છે 'જોઇએ' ક્રિયાપદ મૂળે સકર્મક કર્મણિ છે (**मया मोदक अपेक्ष्यते**) ગુજરાતીમા પણ એ શબ્દ કર્મણિ રૂપ છે મિશ્રકાળોમા એનો પ્રયોગ કર્મણિ સાફ માલૂમ પડે છે જેમ, મારે લાડુ **જોઇતો હતો** ગુજરાતી ભાષામા નામની સાથે અને ત્રણ પુરુષમા એનો કર્તા ચોથી વિભક્તિમા વપરાય છે જેમ, ગગાને લાડુ જોઇએ, મારે, અમારે, તારે, તમારે, તેને કે તેમને લાડુ જોઇએ

'જોઇએ' ક્રિયાપદ સામાન્ય કૃદતની સાથે જોડાય છે, ત્યારે તેનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમા હોય છે મારે, અમારે, તારે, તમારે, તેણે કે તેમણે જવુ જોઇએ, છોકરાએ માબાપની આજ્ઞા માનવી જોઇએ 'જવુ જોઇએ' એટલે જવાની ફરજ છે 'માનવી જોઇએ' એટલે માનવાની ફરજ છે 'જવુ' અને 'માનવી' કૃદત 'જોઇએ' ક્રિયાપદના કર્મ છે.

પદચ્છેદ.

મારે લાડુ **જોઇએ:**—કર્તા 'મારે,' કર્મ 'લાડુ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'જો' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'લાડુ,' ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

તમારે હિસાબ ગણાવવો **જોઇએ:**—કર્તા 'તમારે', કર્મ 'ગણાવવો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'જો' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથકર્મ 'ગણાવવો', ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, **કર્મણિપ્રયોગ.**

નિષેધાર્થ રૂપ.

સઘળા ક્રિયાપદોનુ નિષેધાર્થ રૂપ તેની સાથે **ન**, **ના**, **નહિ**, **નવ**, અને **મા** એ નકાર બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયો આવવાથી થાય છે જેમ, 'કર' નુ નિષેધાર્થ રૂપ ન કર, 'બેસ' નુ ના બેસ, 'ખાઇશ' નુ ખાઈશ નહિ, 'જા' નુ જા મા, ઇત્યાદિ આ બધા નકાર બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયો ક્રિયાપદથી છૂટા બોલાય છે, માટે તેમનુ પદચ્છેદ જુદુ કરાય છે, પણ—

नास्ति (સ શ) પરથી નથી (न=નહિ+अस्ति=છે) છે નહિ=નથી એમા 'ન' અવ્યય છૂટો પાડી શકાતો નથી, માટે તેમનુ પદચ્છેદ ભેગુ થાય છે **નથી** ક્રિયાપદ ત્રણે પુરુષ, ત્રણે જાતિ, અને બંને વચનમા વપરાય છે જેમ, હુ નથી, અમે નથી, તું નથી, તમે નથી, તે નથી, તેઓ નથી, છોકરા નથી, ઇત્યાદિ. પદચ્છેદ કરતી વખતે 'છે' ક્રિયાપદનુ પદચ્છેદ કરવુ, ને કાળમા નિષેધાર્થ વર્ત્તમાનકાળ કહેવો

લખતો નથી (લખતો છે નહિ) નિષેધાર્થ દ્વિત્વ વર્ત્તમાનકાળ

લખ્યુ નથી (લખ્યુ છે નહિ)–નિષેધાર્થ પ્રથમભૂત વર્ત્તમાનકાળ.

લખવાનો નથી (લખવાનો છે નહિ)–નિષેધાર્થ ભવિષ્ય વર્ત્તમાનકાળ

લખવું નથી (લખવુ છે નહિ) નિષેધાર્થ વિધ્યર્થ વર્ત્તમાનકાળ

મિશ્રકાળનાં ક્રિયાપદોના પદચ્છેદમા નીચેના નિયમો યાદ રાખવા

અ મુખ્ય અને સાહાય્યકારક ક્રિયાપદનુ પદચ્છેદ ભેગુ કરવુ.

બ ધાતુ મુખ્ય ક્રિયાપદનો કહેવો

ક કાળ મિશ્ર જે હોય તે કહેવો

ઉદાહરણ—૧ હું આ કામ કરવાનો છુ

'કરવાનો છુ' —કર્ત્તા 'હુ,' કર્મ 'કામ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'કર' ધાતુ, ભવિષ્ય વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'હુ,' પહેલો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્ત્તરિપ્રયોગ

૨ તેણે તે પુસ્તક લખેલુ નથી

લખેલું નથી' --કર્ત્તા 'તેણે', કર્મ 'પુસ્તક' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'લખ' ધાતુ, દ્વિતીયભૂત વર્ત્તમાનકાળ, નિષેધાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'પુસ્તક', ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ.

પાઠ ૬. સાધિત ધાતુ

ક્રિયાપદના ટુકામા ટુકા રૂપને ધાતુ કહે છે જેમ, કર, પી, દોડ, વગેરે આ ધાતુને **મૂળ ધાતુ** કહે છે મૂળ ધાતુ પરથી બનેલા ધાતુને **સાધિત ધાતુ** કહે છે

મૂળધાતુ	સાધિતધાતુ	મૂળધાતુ.	સાધિતધાતુ.	મૂળધાતુ.	સાધિતધાતુ.
ઉકળ	ઉકાળ	દબ	દાબ	ઉછર	ઉછેર
ઉતર	ઉતાર	નમ	નામ	ભળ	ભેળ
ચર	ચાર	પડ	પાડ	છૂટ	છોડ
ડર	ડાર	બળ	બાળ	તૂટ	તોડ
તપ	તાપ	મર	માર	ફૂટ	ફોડ
તર	તાર	વળ	વાળ	ઢળ	ઢોળ

આ બધા મૂળ ધાતુઓ અકર્મક છે, અને તે પરથી થએલા સાધિત ધાતુઓ સકર્મક છે. કોઇ ક્રિયા જાતે કરવાને બદલે બીજાની પાસે કરાવીએ ત્યા સાધિત ધાતુ વપરાય છે સાધિત ધાતુને **પ્રેરક ધાતુ** કહે છે જેમ, ગાય ચરે છે, ગોવાળ ગાય **ચારે** છે (ગાય

પડે ચરવાને બદલે ગોવાળથી ગાય ચરે એમ થાય છે) તું ચોપ
લખ, તુ ચોપડી **લખાવ** (લખવાની ક્રિયા 'તુ' એ કરી નથી પ
તેણે કોઈ બીજા પાસે કરાવી છે)

મૂળ ધાતુમા વચ્ચે કે છેડે **'આ'** હોય તો તેનો **'અ'** કરીને '
'અવ'. 'આવ', 'આડ'. 'વાડ' પ્રત્યય લગાડવાથી પ્રેરકરૂપ થાય
જેમ, શીખ–શિખવ, મળ–મેળવ, ફેર–ફેરવ કર–કરાવ, મૂક–મુકાવ, લ
લખાવ, સાભળ–સભળાવ, રમ–રમાડ, બેસ–બેસાડ કહે–કહેવાડ, પ
ખવાડ, પી–પિવાડ, સીવ–સિવાડ, સૂ–સુવાડ, લે–લેવાડ, જો–જોવાડ, વ

પ્રેરક ધાતુને ફરી પ્રત્યય લાગી પુન પ્રેરક ધાતુ બને છે

મૂળધાતુ	પ્રેરકધાતુ	પુન પ્રેરકધાતુ	મૂળધાતુ	પ્રેરકધાતુ	પુન પ્રેરકધ
કર	કરાવ	કરાવરાવ	રમ	રમાડ	રમાડા
લખ	લખાવ	લખાવરાવ	કહે	કહેવાડ	કહેવડા
બોલ	બોલાવ	બોલાવરાવ	બી	બિવાડ	બિવડા

સાધિત ધાતુના પદચ્છેદમા કયા મૂળ ધાતુનુ પ્રેરકરૂપ થયુ
તે કહેવુ જેમ 'પાડે છે'નો ધાતુ–'પડ' ધાતુનુ પ્રેરકરૂપ, 'લખાવ
ધાતુ–'લખ' ધાતુનુ પ્રેરકરૂપ

પાઠ ૭. સાધિત ધાતુનાં રૂપાખ્યાન.

મૂળ ધાતુપરથી જેટલા કાળ અને અર્થના રૂપ બને છે, તેટ
સાધિત ધાતુ પરથી બને છે

'પડાવ' ધાતુનાં રૂપાખ્યાન.

શુદ્ધકાળમાં

કાળ.	નિશ્ચયાર્થ.	સંકેતાર્થ.	આજ્ઞાર્થ.	વિ
વર્તમાન	તે પડાવે	તે પડાવે	તું પડાવ તેણે ?	
			તે પડાવે. (ક્રમ	

પ્રથમભૂત	તેણે પડાવ્યું (કર્મણિ)	તેણે પડાવ્યું (કર્મણિ)	...	...
દ્વિતીયભૂત	તેણે પડાવેલું (કર્મણિ)	તેણે પડાવેલુ (કર્મણિ)		
નિયમિતભૂત.	તે પડાવતો	તે પડાવત	..	.
ભવિષ્ય	તે પડાવશે–પડાવવાનો	તે પડાવશે	તું પડાવજે	

મિશ્ર કાળમાં.

કાળ.	નિશ્ચયાર્થ.	સંકેતાર્થ.
દ્વિત્વ વર્તમાન	તે પડાવે છે	તે પડાવતો હોય
વર્તમાન ભૂત	તે પડાવતો હતો.	તે પડાવતો હોત.
વર્તમાન ભવિષ્ય		તે પડાવતો હશે
પ્રથમભૂત વર્તમાન	તેણે પડાવ્યું છે (કર્મણિ)	તેણે પડાવ્યું હોય (કર્મણિ)
પ્રથમદ્વિત્વ ભૂત	તેણે પડાવ્યું હતુ (કર્મણિ)	તેણે પડાવ્યું હોત (કર્મણિ)
પ્રથમભૂત ભવિષ્ય		તેણે પડાવ્યું હશે (કર્મણિ)
દ્વિતીયભૂત વર્તમાન	તેણે પડાવેલુછે(કર્મણિ)	તેણે પડાવેલુ હોય (કર્મણિ)
દ્વિતીય દ્વિત્વભૂત	તેણે પડાવેલુ હતું (કર્મણિ)	તેણે પડાવેલુ હોત (કર્મણિ)
દ્વિતીયભૂત ભવિષ્ય		તેણે પડાવેલુ હશે (કર્મણિ)
ભવિષ્ય વર્તમાન	તેપડાવવાનો–પડાવનારછે	તે પડાવવાનો–પડાવનારહોય
ભવિષ્ય ભૂત	તે પડાવવાનો–પડાવનાર હતો	તે પડાવવાનો–પડાવનાર હોત
દ્વિત્વ ભવિષ્ય		તે પડાવવાનો–પડાવનાર હશે
વિધ્યર્થ વર્તમાન	તેને પડાવવુ છે (કર્મણિ)	તેને પડાવવુ હોય (કર્મણિ)
વિધ્યર્થ ભૂત	તેને પડાવવુ હતું (કર્મણિ)	તેને પડાવવુ હોત (કર્મણિ)
વિધ્યર્થ ભવિષ્ય	...	તેને પડાવવુ હશે (કર્મણિ)

શુદ્ધકાળના રૂપોમા ભૂતકાળના સર્વ પ્રકાર, અને વિધ્યર્થમા **કૃદંતજ** ક્રિયાપદનુ કામ કરે છે

સકર્મક મૂળ અને સાધિત ધાતુના ક્રિયાપદ પ્રથમભૂત, દ્વિતીય-ભૂત, પ્રથમભૂત વર્ત્તમાન, પ્રથમ દ્વિત્વભૂત, પ્રથમભૂત ભવિષ્ય, દ્વિ-તીયભૂત વર્ત્તમાન, દ્વિતીય દ્વિત્વ ભૂત, દ્વિતીયભૂત ભવિષ્ય અને વિધ્યર્થના રૂપ કર્મણિ બને છે

પાઠ ૮. કૃદંતનો ઉપયોગ.

કૃદંત નામ—

૧ આ છોકરાનુ **વાંચવુ** ઠીક છે

૨ તેને **ખાવુ** ગમે છે

૩ માણસે ગુણનો બદલો અવશ્ય **વાળવો** જોઇએ

૪ કાશીમા **મરવાથી** મોક્ષ મળે છે એમ તીર્થવાસીઓ માને છે, તેથી એવા ખ્યાલથી **મરવાને** કાશીમા આવી રહે છે

૫ મુકામે મુકામે રસોઈ **કરવાની** સોઈ મળી ન આવે

૬ દેવુ **પતાવવામાં** તમારી શોભા છે

૭ આ દુનિયામા સાચુ **બોલનારા** થોડા છે

૮ કાશીનો દેખાવ **જોનારને** બહુ રળિઆમણો લાગે છે

પહેલા વાક્યમા 'વાચવુ' સામાન્ય કૃદત 'છે' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા છે બીજા વાક્યમા 'ખાવુ' સામાન્ય કૃદત 'ગમે છે' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા છે ત્રીજા વાક્યમા 'વાળવો' સામાન્ય કૃદત 'જોઈએ' ક્રિયાપદનુ કર્મ છે ચોથા વાક્યમા 'મરવાથી' 'મરવુ' સામાન્ય કૃદતની પાચમી વિ-ભક્તિ છે, તેનો સંબધ 'મળે છે' ક્રિયાપદ સાથે છે 'મરવાને' એ 'મરવુ' સામાન્ય કૃદતની ચોથી વિભક્તિ છે તેનો સંબંધ 'આવી

રહે છે ' ક્રિયાપદ સાથે છે પાચમા વાક્યમા 'કરવાની' 'કરવુ' સામાન્ય કૃદતની છટ્ઠી વિભક્તિમા છે, તેનો સંબધ 'સોધ' સાથે છે છટ્ઠા વાક્યમા 'પતાવવામા' 'પતાવવુ' સામાન્ય કૃદતની સાતમી વિભક્તિ છે, તેનો સંબધ 'છે' ક્રિયાપદ સાથે છે

સાતમા વાક્યમા 'બોલનારા' ભવિષ્યકૃદત 'છે' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા છે. આઠમા વાક્યમા 'જોનારને' 'જોનાર' ભવિષ્ય કૃદતની ચોથી વિભક્તિમા છે ને 'લાગે છે' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા છે

નામ જેમ વાક્યમા ક્રિયાપદના કર્ત્તાકર્મ થાય છે, છટ્ઠી વિભક્તિ લાગી હોય તો વિશેષણ જેવુ કામ કરે છે, બાકીની વિભક્તિઓથી ક્રિયાપદ સાથે અન્ય સબધથી જોડાય છે, તેવીજ રીતે ઉપલા વાક્યોમા **સામાન્ય** અને **ભવિષ્ય કૃદત** કામ કરે છે તે આપણે ઉપર તપાસ્યુ, માટે તે કૃદતો નામ તરીકે વપરાયલા ગણાય

ધાતુ પર સામાન્ય કૃદતના પ્રત્યય વો, વી, વું; અને ભવિષ્ય કૃદતના પ્રત્યય નારો, નારી, નારૂ, નાર લગાડવાથી કૃદત નામ બને છે. 'કર' ધાતુ પરથી કરવો, કરવી, કરવું, કરનારો, કરનારી, કરનારૂ, કરનાર

કૃદત નામને જાતિ, વચન, ને વિભક્તિ લાગે છે જેમ, કરવું, કરવા, કરવાને, કરનારનુ, ઇત્યાદિ

વો, વી, વુ પ્રત્યયવાળા કૃદત નામ જ્યારે પહેલી વિભક્તિમા હોય છે, ત્યારે તેને તેના ક્રિયાનાથના જાતિવચન લાગે છે જેમ, ચોપડી **લખવી** સારી છે, પણ જ્યારે પહેલી સિવાય બીજી હરકોઇ વિભક્તિમા હોય છે, ત્યારે તે નાન્યતરજાતિના એકવચનમા હોય છે. જેમ, ગગા **લખવા** બેઠી

સામાન્ય કૃદત નામને ચોથી વિભક્તિનો 'ને' પ્રત્યય ઘણીવાર અધ્યાહાર રહે છે જેમ, તે પાણી **પીવા** (પીવાને સારૂ) ગયો આ ચોથી વિભક્તિ **હેતુ અર્થે** હોય છે તેની પછી કાજે, માટે, લીધે, અર્થે, સારૂ નામયોગી અવ્યય આવે છે

ભવિષ્ય કૃદત પછી વિશેષ્ય આવેલો હોય, તો તેનુ પદચ્છેદ કૃદત વિશેષણ કરવુ જેમ, માબાપનુ કહ્યુ ન **માનનારાં** બાળક દૂખી થાય છે

માર, ઝ્હેણી, ભણતર, દળામણુ, ખાનપાન, મરણુ, ઘેરો, ચરાઈ, વગેરે શબ્દો નામ તરીકે વપરાય છે, પણ તેમા ક્રિયા રહેલી છે માટે એ નામો ભાવવાચક નામમા ગણાય

કૃદત વિશેષણ—

૧ **દોડતો** ઘોડો પડયો

૨ **લખી** વાત મિથ્યા ન થાય

૩ **ખાધેલુ** અન્ન પચ્યુ નહિ

૪ હુ મુબઈ **જવાનો** છુ

પહેલા વાકયમા 'દોડતો' વર્તમાન કૃદત 'ઘોડા'નું, બીજા વાક્યમા 'લખી' પ્રથમભૂત કૃદંત 'વાત'નુ, ત્રીજા વાકયમા 'ખાધેલુ' દ્વિતીય ભૂત કૃદત 'અન્ન'નુ વિશેષણ છે ચોથા વાકયમા 'જવાનો' ભવિષ્ય કૃદત 'છુ' ક્રિયાપદનુ પૂરક છે, એ વિધિપૂરક વિશેષણ છે

વિશેષણ જેમ નામનો, ક્રિયાનો, બીજા વિશેષણનો, કે ક્રિયાવિશેષણનો ગુણ બતાવે છે, તેમ ઉપના વાકયોમા વર્તમાન, પ્રથમ ભૂત, દ્વિતીય ભૂત, અને ભવિષ્ય કૃદતો વિશેષણનુ કામ કરે છે માટે તે **કૃદત વિશેષણ** કહેવાય

ધાતુ પર વર્ત્તમાન કૃદતના પ્રત્યય તો, તી, તું; પ્રથમ ભૂત કૃદતના પ્રત્યય યો, ઇ, યુ; દ્વિતીયભૂત કૃદંતના પ્રત્યય

એલો, એલી, એલુ', એલ; અને ભવિષ્ય કૃદંતના પ્રત્યય વાનો, વાની, વાનું લગાડવાથી કૃદત વિશેષણ બને છે. જેમ 'કર' ધાતુ પરથી કરતો, કરતી, કરતું, કર્યો, કરી, કર્યુ, કરેલો, કરેલી, કરેલુ, કરેલ, કરવાનો, કરવાની, કરવાનુ

કૃદત વિશેષણને તેના વિશેષ્યના જાતિવચન લાગે છે, પણ વિભક્તિના છૂટા પ્રત્યય લાગતા નથી જ્યારે તેના વિશેષ્ય વિના એકલા આવે છે, ત્યારે સર્વ વિભક્તિઓ તેને લાગે છે જેમ **છાપેલા** કાગળને, **સુતેલાને** ન જગાડો, ૯૦

પદચ્છેદને લગતી સૂચના:—

(૧) સઘળી જાતના કૃદત વિશેષણો વિશેષ્યની સાથે આવે તો કૃદત વિશેષણ, એકલા આવે તો કૃદત નામ ઉદાહરણ--

કોઈ **ચાલતા** બળદને આર ન દે, **લખી** વાત મિથ્યા ન થાય તે કાલે **આવવાનો** છે, સરકારમા **છાપેલી** અરજી મોકલવી આ વાક્યોમા, 'ચાલતા,' 'લખી', 'આવવાનો', અને 'છાપેલી' કૃદત વિશેષણ છે.

સૌને **ખાતાં** આવડે (કર્ત્રર્થે), છોકરુ **બોલતાં** શીખ્યુ (કર્માર્થે), કામ **કર્યાથી** ફાયદો થશે, મને **લખવાનું** ગમે છે, થુંકેલુ ન ગળાય આ વાક્યોમા 'ખાતા', 'બોલતા', 'કર્યાથી', 'લખવાનુ', અને 'થુ કેલુ' કૃદત નામ છે કેટલાક **છાપવાની** કળા, **લખવાની** સાહી, **વાંચવાની** બાધા, એમા 'છાપવાની,' લખવાની,' અને 'વાચવાની' કૃદત વિશેષણમા લે છે, પરતુ તે ઠેકાણે તે કૃદંત નામ જ છે વિશેષણ જેવો અર્થ સબધ બતાવનાર છઠ્ઠી વિભક્તિ લાગવાથી તેમા આવે છે કૃદત વિશેષણ જ્યારે કૃદત નામના અર્થમા વપરાય છે, ત્યારે તે નાન્યતરજાતિ એકવચનમા આવે છે

(૨) સંસ્કૃતમાં '**ઇત**', '**ત**', અથવા '**ન**'. પ્રત્યય ધાતુપર આવવાથી ભૂતકૃદંત બને છે, એવા કેટલાક ભૂતકૃદંત ગુજરાતી ભાષામાં વપરાય છે, તેનું પદચ્છેદ **વિશેષણ** કરવું જેમ, ગત, મોહિત, ચકિત, દત્ત, ઉત્પન્ન, ઇ૦

(૩) ધાતુને કેટલાક ક્રિયાવાચક પ્રત્યય લાગવાથી **વિશેષણ** બને છે તે કૃદંત વિશેષણમાં ન ગણાય જેમ કરડકણો (કૂતરો), મારકણો (સાંઢ), લડકારી (વહુ), સુધરેલી (પ્રજા), અડીએલ (ઘોડો)

કૃદંત અવ્યય—

૧ છોકરો ચોપડો **લખી** જતો રહ્યો
૨. છોકરા ગેડીદડે **રમીને** થાક્યા
૩ શહેરની સ્ત્રીઓ પાણી **ભરીને** આનંદમાં આવતી હતી

પહેલા વાક્યમાં 'લખી' સંબધક ભૂતકૃદંત 'લખવાની' અને 'જતા રહેવાની' ક્રિયાને સાધે છે બીજા વાક્યમાં 'રમીને' સંબધક ભૂતકૃદંત 'રમવાની' અને 'થાકવાની' ક્રિયાને સાધે છે ત્રીજા વાક્યમાં 'ભરીને' સંબધક ભૂતકૃદંત 'ભરવાની' અને 'આવવાની' ક્રિયાને સાધે છે 'લખી', 'રમીને', અને 'ભરીને' કૃદંતના રૂપમાં ફેરફાર થતો નથી છોકરો ચોપડો **લખી** જતો રહ્યો, છોકરી ચોપડો **લખી** જતી રહી, છોકરૂં ચોપડો **લખી** જતું રહ્યું અહીં કૃદંતો **અવ્યય** તરીકે વપરાયા છે, અને તે વિધેયવર્ધક (ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય) છે માટે આવા કૃદંતોને **કૃદંત અવ્યય** કહે છે

ધાતુપર સંબધકભૂત કૃદંતના 'ઈ' અને 'ઇને' પ્રત્યય લગાડવાથી કૃદંત અવ્યય બને છે. જેમ, 'કર' ધાતુ પરથી કરી, કરીને.

પદચ્છેદને લગતી સૂચના.—

(૧) 'ઉં' અને 'તાં' પ્રત્યયથી કૃદંત વિશેષણ અને કૃદંત અવ્યય બને છે જો તે તેના વિશેષ્ય પ્રમાણે ફરતા હોય તો કૃદંત વિશેષણ અને ન ફરતા હોય તો કૃદંત અવ્યય જાણવા જેમ, ગઈ તિથિ બ્રાહ્મણ ન વાંચે, મે **દોડતાં** ઘોડા જોયા આ વાક્યોમા 'ગઈ' અને 'દોડતા' કૃદંત વિશેષણ છે છોકરો ચોપડી **લખી** જતો રહ્યો ગંગા કામ **કરતાં** થાકી ગઈ આ વાક્યોમા 'લખી અને કરતા કૃદંત અવ્યય છે

(૨) કૃદંત અવ્યયમા જ્યારે ક્રિયાનો અર્થ ન જણાય, ત્યારે તેને ફક્ત અવ્યય કહેવા જેમ, **કરતાં** મુકાબલો કરવામા વપરાય છે, તે **નામયોગી અવ્યય** છે ઉદાહરણ—છગન કરતા મગન મોટો છે.

કરીને 'વડે'ના અર્થમા વપરાય છે ત્યા તે નામયોગી અવ્યય છે ઉદાહરણ—છરીએ કરીને કપાયુ

લીધે, લગણ, વળી, વળતી, છો, છોને એ ધાતુ પરથી થએલા અવ્યયો છે

અપૂર્ણ ધાતુ—**'છ'** ધાતુ પરથી છતો, છતી, છતું, છતા, છતા, **'હો'** ધાતુ પરથી હોવો, હોવી, હોવુ, હોનારો, હોનારી, હોનારૂ, હોનાર, હોઈ, હોઈને, હોતા, **'જો'** ધાતુ પરથી જોઇતો, જોઇતી, જોઇતું, જોઈતા, જોઇતા, અને **'ઉભ'** ધાતુ પરથી ઉભો, ઉભી, ઉભુ, ઉભા, ઉભા, ઉભેલો, ઉભેલી ઉભેલુ, ઉભેલા, ઉભેલા, ઉભેલ કૃદંત થાય છે

અકર્મક મૂળ ધાતુ પરથી કર્તરિ રચનામા જેમ કૃદંતો થાય છે, તેમ ભાવેરચનામા કૃદંતો થાય છે. ભાવેરચનામા મૂળ ધાતુમા વચ્ચે

ક છેડે 'આ' હાય, તા તેના 'અ' કરીને છેડે 'આ' કે 'વા' ઉમેરી પછી કૃદન્તના પ્રત્યય લાગે છે જેમ, પડ-પડા, જા-જવા, મુ-મુવા.

'દોડ' ધાતુના કૃદંતો

કૃદન્ત	કર્તરિરચના	ભાવેરચના
વર્તમાન કૃદન્ત	દોડતો-તી-તુ	દોડાતું
પ્રથમભૂત કૃદન્ત	દોડયો-ડી-ડ્યુ.	દોડાયુ
દ્વિતીયભૂત કૃદન્ત	દોડેલો-લી-લુ	દોડાયલુ
ભવિષ્ય કૃદન્ત	દોડવાનો-ની-નુ,	દોડાવાનુ,
	દોડનારો-રી-રૂ-ર	દોડાનાર
સમ્બન્ધક ભૂત કૃદન્ત	દોડી, દોડીને	દોડાઈ-દોડાઇને
સામાન્ય કૃદન્ત	દોડવુ (ભાવે રચના)	દોડાવુ

મૂળધાતુના જેવા કૃદંતો થાય છે તેવા સાધિત ધાતુના થાય છે.

'કરાવ' ('કર' ધાતુનો પ્રેરક) ધાતુ

કૃદન્ત		કર્મણિ કૃદંતો
વર્તમાન કૃદન્ત	કરાવતો-તી-તું	કરાવાતો-તી-તું
પ્રથમભૂત કૃદન્ત	કરાવ્યો-વી-વ્યુ (કર્મણિ)	કરાવાયો-ઇ-યુ
દ્વિતીયભૂત કૃદન્ત	કરાવેલો-લી-લુ (કર્મણિ)	કરાવાયલો-લી-લુ
ભવિષ્ય કૃદન્ત	કરાવવાનો-ની-નુ,	કરાવાવાનો-ની-નુ,
	કરાવનારો-રી-રૂ-ર	કરાવાનારો-રી-રૂ-ર
સમ્બન્ધકભૂત કૃદન્ત	કરાવી-કરાવીને	કરાવાઈ-કરાવાઇને
સામાન્ય કૃદન્ત	કરાવવો-વી-વુ (કર્મણિ)	કરાવાવો-વી-વુ

કૃદન્ત અને ક્રિયાપદમા ફેર એટલોજ કે ક્રિયાપદથી વાક્ય બને, પણ કૃદન્તથી ન બને, તોપણ ક્રિયાપદને જેમ કર્તા, કર્મ, ક્રિયાવિશેષણ કે ક્રિયાવિશેષણના અર્થમા વપરાતુ નામ લાગે છે, તેમ કૃદન્તને

પણ લાગે છે. જેમ, તે વેળા એક કઠિયારો ગધેડા પર લાકડા **ભરી** તેની દુકાને **વેચવા** આવ્યો આ વાક્યમા 'ભરી' સંબંધકભૂત કૃદંત અવ્યય છે, તેનો કર્તા 'એક કઠિયારો' ને કર્મ 'લાકડા' છે 'એક કઠિયારો' 'આવ્યો' ક્રિયાપદનો પણ કર્તા છે, 'ગધેડા પર' એ 'ભરી' કૃદંતનુ વિધેયવર્ધક સ્થળાર્થ છે 'તેની દુકાને' એ 'વેચવા' સામાન્ય કૃદંતનુ વિધેયવર્ધક સ્થળાર્થ છે ઝડપથી **દોડતો** ઘોડો પડ્યો એમા 'ઝડપથી,' 'દોડતો' કૃદંતનુ ક્રિયાવિશેષણ છે

પાઠ ૯. સંયુક્ત ક્રિયાપદ.

જ્યારે બે ક્રિયાપદ જોડે આવી બીજા ક્રિયાપદમાંથી તેનો મૂળનો અર્થ જતો રહી પહેલાના અર્થમા ત્વરા વગેરેનો વધારો કરે છે, ત્યારે તે સંયુક્ત ક્રિયાપદ કહેવાય છે, વગેરે. સંયુક્ત ક્રિયાપદને લગતી કેટલીક હકીકત તમે બીજા ભાગમા શીખી ગયા છો આ ભાગમા સંયુક્ત ક્રિયાપદની પદચ્છેદ, વગેરેને લગતી હકીકત કહેવામા આવશે

સંયુક્ત ક્રિયાપદના કાળના રૂપ લેવામા પહેલુ ક્રિયાપદ આખુ ને બીજા ક્રિયાપદનો ધાતુ લઈ રૂપ કરવા જેમ ' લખી ચૂક્યો ' ક્રિયાપદમા ' લખી ચૂક ' ધાતુ લઈ રૂપ બનાવાય

શુદ્ધકાળો—લખી ચૂકુ, લખી ચૂકે, લખી ચૂક્યો, લખી ચૂકેલો, લખી ચૂકતો, લખી ચૂકીશ, વગેરે

મિશ્રકાળો—લખી ચૂકુ છુ, લખી ચૂકતો હોઉં લખી ચૂક્યો હતો, લખી ચૂક્યો હોત, લખી ચૂક્યો હશે, લખી ચૂકવાનો હતો, વગેરે

કર્મણિ રચના—લખી ચૂકાય છે, લખી ચૂકાણો લખી ચૂકાશે, વગેરે

કૃદન્ત:—લખી ચૂકતો, લખી ચૂક્યો, લખી ચૂકવાનો, લખી ચૂકેલો, લખી ચૂકનાર, લખી ચૂકીને, વગેરે

સંયુક્ત ક્રિયાપદના પદચ્છેદમાં નીચેના નિયમો યાદ રાખવા

અ જે બે ક્રિયાપદો મળી સંયુક્ત ક્રિયાપદ બને, તેનું પદચ્છેદ ભેગું કરવું

બ. જે જે ધાતુનું સંયુક્ત ક્રિયાપદ બન્યું હોય, તે તે ધાતુ કહેવા

ક સંયુક્ત ક્રિયાપદમાં અંત પહેલા ક્રિયાપદની અને કાળ બીજા ક્રિયાપદનો કહેવો

ड. સંયુક્ત ક્રિયાપદમાં સઘળા ક્રિયાપદોનો ક્રિયાનાથ એકજ હોય છે, તે કર્તાની વિભક્તિ પરથી માલૂમ પડશે

ઉદાહરણ—

(૧) છોકરો પાઠ **વાંચી ચૂક્યો.** (વાંચવાનું કામ પૂર્ણ થયું છે)

'વાંચી ચૂક્યો'—કર્તા 'છોકરો,' કર્મ 'પાઠ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, વાંચ અને ચૂક ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'છોકરો', ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્તરિપ્રયોગ

(૨) **તે જતો રહ્યો હશે** (જવાનું કામ પૂર્ણ થયું હશે)

'જતો રહ્યો હશે'—કર્તા 'તે', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, જા અને રહે ધાતુ, પ્રથમભૂત ભવિષ્યકાળ, સંશયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'તે', ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, અકર્મક કર્તરિપ્રયોગ

(૩) છોકરે **બેસી રહેવું** જોઈતું હતું (સંયુક્ત ક્રિયાવાચક સામાન્ય કૃદંત નામ છે) 'જોઈતું હતું' નું કર્મ છે.

'જોઈતું હતું'—કર્તા 'છોકરે,' કર્મ 'બેસી રહેવું' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, જો ધાતુ, વર્તમાન ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ 'બેસી રહેવું,' ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ

(૪) કર આપ્યાથી આપણને **માર્યા જવાનો** ભો નથી. (સંયુક્ત **ક્રિયાવાચક** સામાન્ય કૃદત નામ છે)

(૫) પોતાની સઘળી ઇમારત **બળી જતી** તે નજરે જુએ છે (સયુક્ત ક્રિયાવાચક વર્ત્તમાન કૃદત વિશેષણ છે.)

(૬) એ કર તેમની પાસેથીજ **લેવામાં આવે છે.**

'**લેવામાં આવે છે**' (લેવાય છે) —કર્ત્તા 'લેનારથી અધ્યાહાર, કર્મ 'કર' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, લે અને આવ ધાતુ, દ્વિત્વ-વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ 'કર' માટે ૩ પુ નરજાતિ એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ

(૭) તેમને 'સર' નો ઇલ્કાબ **આપવામાં આવ્યો.**

'**આપવામાં આવ્યો**' (અપાયો) —કર્ત્તા 'આપનારથી' અધ્યાહાર, કર્મ 'ઇલ્કાબ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, આપ અને આવ ધાતુ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ 'ઇલ્કાબ' માટે ૩ પુ નરજાતિ એકવચન, કર્મણિપ્રયોગ

(૮) તે વાતો **વાંચ્યા કરે છે.** (ચાલુ ક્રિયાનો અર્થ દેખાડે છે)

'**વાંચ્યા કરે છે**' —કર્ત્તા 'તે', કર્મ 'વાતો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'વાચ' અને 'કર' ધાતુ, દ્વિત્વ વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તે', ૩ પુ એ વ સકર્મક કર્ત્તરિપ્રયોગ

(૯) **તું બોલ્યે જા** (ચાલુ ક્રિયાનો અર્થ દેખાડે છે. બોલનારની ઇચ્છા કર્મ વાપરવાની નથી માટે સકર્મક ક્રિયાપદ અકર્મક તરીકે વપરાયુ છે)

'બોલ્યે 'જા' —કર્ત્તા 'તુ', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'બોલ' અને 'જા' ધાતુ, વર્ત્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, ક્રિયાનાથ 'તુ', બી. પુ એ વ. અકર્મક કર્તરિપ્રયોગ

પાઠ ૧૦. પ્રયોગ વિષે વિશેષ વિચાર.

પ્રયોગ ત્રણ છે કર્ત્તરિ, કર્મણિ, અને ભાવે અકર્મક ક્રિયાપદ કર્ત્તરિ ને ભાવે પ્રયોગમા, અને સકર્મક ક્રિયાપદ કર્ત્તરિ ને કર્મણિ પ્રયોગમા આવે છે આ તમે બીજા ભાગમા શીખી ગયા છો આ પાઠમા તે સબધી કઇક વિશેષ હકીકત કહેવામા આવશે

સકર્મક ક્રિયાપદ કર્મણિ પ્રયોગમા બે રીતે આવી શકે છે કર્ત્તા ત્રીજી વિભક્તિમા હોય ત્યારે, અને કર્ત્તા પાચમી વિભક્તિમા હોય ત્યારે આવે છે જેમ **મગને** પાઠ વાચ્યો **મગનથી** પાઠ વચાયો બનેનો અર્થ સરખોજ છે પણ બીજા વાક્યમા શક્યતાનો અર્થ રહેલો છે.

ઘણુકરીને સકર્મક ક્રિયાપદ ભૂતકાળે કર્મણિ પ્રયોગમા આવે છે, પણ કેટલાક સકર્મક ધાતુના ક્રિયાપદનો કર્ત્તા ભૂતકાળે ત્રીજી વિભક્તિમા ન આવતા નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા રહે છે, તેથી તેવા ક્રિયાપદો ભૂતકાળે કર્ત્તરિ પ્રયોગમા આવે છે ઉદાહરણ–અડ, અડક, વળગ, ભળ, શીખ, ભણ, સમજ, બોલ, વદ, ઉચ્ચર, ચૂક, ભૂલ, વીસર, જમ, પામ, લાવ, ધાવ, બબડ, હાર જીત, ઇત્યાદિ જેમ, હુ વાત **ચૂકયો–ભૂલ્યો–વીસર્યો.** છોકરો રોટલી **જમ્યો.**

કેટલાક સકર્મક ધાતુના ક્રિયાપદોનો કર્ત્તા ભૂતકાળે પહેલી (નામાર્થે), અગર ત્રીજી વિભક્તિમા આવે છે, તેથી એમા ક્રિયાપદનો કર્ત્તા પહેલી વિભક્તિમા હોય તો કર્ત્તરિ, ને ત્રીજી વિભક્તિમા હોય તો કર્મણિ પ્રયોગ થાય ઉદાહરણ–ઓચર, કરડ, ડશ, તજ, પરણ, રમ, ઇત્યાદિ જેમ, હું વાત ઓચર્યો (કર્ત્તરિ), મે વાત ઓચરી (કર્મણિ), તે છોકરીને વીછી કરડયો (કર્ત્તરિ), ઉંદરે પાઘડી કરડી (કર્મણિ)

પાઠ ૧૧ અવ્યય વિષે વિશેષ વિચાર.

જે શબ્દના રૂપમા જાતિ, વચન કે વિભક્તિને લીધે ફેરફાર થતો નથી તે અવિકારી વિશેષણ ન હોય તો અવ્યય કહેવાય છે. કેટલાક અવ્યય ક્રિયાપદનુ સ્થળ, કાળ, રીત ને હેતુ બતાવે છે, કેટલાક અવ્યય નામ સાથે જોડાય છે, કેટલાક અવ્યય બે વાક્ય કે શબ્દને જોડે છે, અને કેટલાક અવ્યય વાક્યમાના કોઇ પણ શબ્દ સાથે સંબધ રાખતા નથી આ ચાર જાતના અવ્યય વિષે તમે શીખી ગયા છો આ પાઠમા તમને ક્રિયાવિશેષણ, નામયોગી અને ઉભયાન્વયી અવ્યયના વિશેષ પ્રકાર શિખવવામા આવશે, જે તમને મિશ્ર અને સંયુક્ત વાક્યનુ પૃથક્કરણ તથા શકાશીલ અવ્યયોનુ પદચ્છેદ શીખવાને ઉપયોગી થશે .

ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયના પ્રકાર.

૧ કાળવાચક—

અ અમુકકાળ—હમણા, અત્યારે, એટલામા, ક્યારે, જ્યારે, ત્યારે, ઝટ, ઝટપટ, તત્કાળ, તત્ક્ષણ, તરત, તરતાતરત, હવે, હવે પછી, આજ, આજે, કાલ, કાલે, પરમદહાડે, પેલેદહાડે, ઓણ, પો'ર, પરાર, પેલેવર્ષ, કદી, વળતી, પછી, પ્રથમ, પહેલા, પૂર્વે, અગાઉ, અગાડી, હજી, હાલ, હાલમા, હજીસુધી, આગળથી, વચગાળે, અતે, આખરે, પછીથી.

બ. જાથુકાળ—નિત્ય, નિરંતર, રોજ, હમેશા, જાથુ, અહોનિશ, સદા, સર્વદા

ક. કાળની પુનરાવૃત્તિ—વાર વાર, વારાફરતી, વારેવારે, વારેઘડીએ, ફરીફરીથી, ઘણીવાર, ફરીફરીને, ફેરેફેરે, પળેપળે, ક્ષણેક્ષણે,

ઘડીએઘડીએ, ઘડીઘડી, રોજરોજ, નિત્યનિત્ય, દિનદિન, દહાડેદહાડે, મહીનેમહીને, વર્ષોવર્ષ, એકાંતરે, ક્વચિત્, હમણાહમણા, હાલહાલ

૨. **સ્થળવાચક**—

અ **અમુકસ્થળ**—જ્યા, જહીં, જ્યાઆગળ, ત્યા, તહીં, ત્યાઆગળ, હ્યા, અહીં, અહીંઆગળ, પાસે, નજીક, થડમા, લગભગ, લગોલગ, દૂર, આઘે, છેટે, વેગળે, પુઠે, પાછળ, વાસે, પછવાડે, ઉપર, ઉચે, મધ્યે, વચ્ચે, નીચે, હેઠળ, હેઠવાસ, માહે, અદર, ઠેઠ, અધવચ, અતરીઆળ, અતરિક્ષ

બ **દિશા બતાવનાર**—આમ, આણીગમ, આણીતરફ, આણીકોર, એમ, એણીગમ, એણીતરફ, એણીકોર, જેમ, જેણીગમ, જેણીતરફ, જેણીકોર, તેમ, તેણીગમ, તેણીતરફ, તેણીકોર, કેમ, કેણીગમ, કેણીતરફ, કેણીકોર, ઉગમણા, આથમણા, ઉત્તરાતા, દક્ષિણાતા, આડકતરાતા

૩. **રીતિવાચક**—આમ, એમ, જેમ, તેમ, આ પ્રમાણે, એ પ્રમાણે, જે પ્રમાણે, તે પ્રમાણે, આસ્તે, ધીમે, હળવે, આસ્તેઆસ્તે, સારીપેઠે, વ્યર્થ, ફોકટ, જેમનેજેમ, તેમનેતેમ, તેનેતે

૪. **હેતુવાચક**—કેમ

૫. **સશયવાચક**—કદાચ, કદાચિત્, કદી, કદાપિ, રખે, રખેને, જાણે, શકે, ઘણુંકરીને, સોવસા

૬. **નિશ્ચયવાચક**—ખરે, ખરેખર, ખરેખાત, ખરૂ, ખચીત, ખસુસ, નક્કી, નિશ્ચે, અવશ્ય, જ, બેશક, મુકરર, નિ શ ક, બેધડક, બેફિકર

૭. **સ્થિતિવાચક**—

અ **ન્યૂનતા**—થોડુ, ઓછુ, અલ્પ, જૂજ, જરા, જરાતરા, જગક, કિંચિત્, કછક, લગાર, લગારેક, લેશ, રજ, થોડુઘણું, ઘણુંખરૂં.

ज. અધિકતા—ઘણું, વધારે, બહુ, અતિ, અતિશય, પુષ્કળ, વિશેષ, અધિક, અદકું.

क. તૃપ્તિ—બસ, એટલું, બરાબર, બહુ, પુષ્કળ, ઘણું

ह. પૂર્ણતા—છેક, તદ્દન, બિલકુલ, જરાજર, રજમાત્ર, પૂરેપૂર, પરિપૂર્ણ, સપૂર્ણ

૮. અનુકરણવાચક—ચમચમ, ધબધબ, તડાતડ, ધડાધડ, ફડાફડ

૯. સ્વીકારવાચક.—હા, હાવે, ભલે, સારૂં, વારૂ, ઠીક હશે, ખેર

૧૦. નકારવાચક—ન, ના, નહિ, નવ, મા.

૧૧. ગુણવાચક—ભલું, ભુંડું, સારૂં, નઠારૂં-નરસું; અચ્છું બુરૂ, મગ્સ, નગ્સ, ખરૂં, ખોટું, વાજબી, ગેરવાજબી, ઠીકાઠીક

ટીપ—આ સિવાય જે વિશેષણ બીજા વિશેષણના કે ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયના અર્થમા વધારો કરે છે તેને પણ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહે છે જેમ, એક લગભગ કાળો સાપ ઘાસમા થઈને ઘણી ઝડપથી ચાલ્યો ગયો આમા ‘લગભગ’ કાળો વિશેષણના અર્થમા, ને ‘ઘણી’ ઝડપથી ક્રિયાવિશેષણના અર્થમા વધારો કરે છે માટે તે ક્રિ વિ અ ગણાય

નામયોગી અવ્યયના અર્થ પ્રમાણે વિભાગ

૧. સ્થળવાચક.—અગાડી, આગળ, આસપાસ, પાર, આર પાર, કને, જોડે, તળે, નીચે, હેઠળ, પર, ઉપર, પુઠે, પુઠળ, પછવાડે. પાછળ, પછાડી, પાસે, સન્મુખ, સામણે, સામે, સામા, સાથે, સોડે, હારે અળગોલગ, વચ્ચે, વચ્ચોવચ, વાસે, બહાર, મધ્યે, માહે, અદર, મોઝાર

૨ દિશા બતાવનાર—ગમ, ભણી, તરફ

૩. અંતર બતાવનાર—પર્યંત, લગી, સુધી

૪. કાળવાચક—અગાઉ, અગાડી, આગળ, પૂર્વે, પહેલા, પછી, પછવાડે, પછાડી, પછાત, પાછળ, પુંઠે, પુઠળ, વાસે

૫. હેતુવાચક—અર્થે, કાજે, કારણે, બદલે, સાટે, માટે, લીધે, વાસ્તે, સારૂ, કરીને

૬ રીતિવાચક—પેઠે, ગોઠે

૭. સાધન બતાવનાર—વતી, વતે, વડે, મારફતે, હસ્તક, હસ્તુ

૮. સાહિત્ય બતાવનાર—સહિત, સોત, સુદ્ધા, સમેત

૯. સબંધ બતાવનાર—વિષે, સબંધી, પ્રતિ, પ્રત્યે

૧૦. બાતલતા—વગર, વિણ, વણ, વિના, સિવાય, પાખે, ઉપરાંત

૧૧. મુકાબલો—કરતા

ઉભયાન્વયી અવ્યયના પ્રકાર.

૧ સમુચ્ચયવાચક—જે અવ્યયો એકઠાપણું બતાવે છે તે ઉદા અને, ને, તથા

કેટલાકનો રંગ શામળો છે ને કેટલાકનો પીળો છે

૨ વિકલ્પવાચક—એ અવ્યયો આ કે આ, એમાથી એકની પસંદગી બતાવે છે ઉદા અથવા, વા, કિંવા, અગર, કે, યાતો, કાતો

આખો આસમાની કે ભૂરી છે

૩ વિરોધવાચક—એ અવ્યયો ઉલટાપણું બતાવે છે ઉદા. પણ પરન્તુ, સામુ, ઉલટુ, તથાપિ, તોપણ, નહિતો, નીકર

તેમની ભાષા પરસ્પર મળતી આવે છે, **પરન્તુ** આર્ય નથી તે કમાય તો ક્યાથી ઉલટુ ખુએ છે

૪ **કારણવાચક**—એ અવ્યયો પહેલા વાક્યનુ કારણ બીજા વાક્યમા જણાવેલુ હોય, તેવા વાક્યની વચ્ચે આવે છે ઉદા કારણકે, કારણજે, કેમકે, કેમજે, કાકે, કાજે

સિકન્દર અને નેપોલીઅને ઘણા દેશ જીતીને મોટી કીર્તિ મેળવી, **કેમકે** તેઓ કીર્તિરૂપી મોટાઇના ભૂખ્યા હતા

૫ **પરિણામવાચક**—એ અવ્યયો પહેલા વાક્યનુ પરિણામ બીજા વાક્યમા જણાવેલુ હોય, તેવા વાક્યની વચ્ચે આવે છે ઉદા માટે, એટલે, તેથી, એથી, તેથીકરીને, તેમાટે

જમીનને પાણી પાવાને નહેરો ખોદી, **તેથી** જમીન અતિ રસાળ બની

૬ **સકેતબોધક**—સંકેત એટલે શરત બતાવતી વખતે અવ્યયના જે જોડકા વપરાય છે તે જોડકામાનો પહેલો અવ્યય પહેલા વાક્યના આરભમા, ને બીજો અવ્યય બીજા વાક્યના આરભમા આવે છે વખતે જોડકામાના પહેલા અવ્યયનો અધ્યાહાર રહે પણ બીજા અવ્યયનો અધ્યાહાર તો નજ રહે. ઉદા જો–તો, જોકે–તો–પણ, અગરજો–તોપણ.

જો તેમા નહિ ફવાય **તો** બીજામા ફવાશેજ,

સોક્રેટીસે માફી માગી હોત **તો** તેની શિક્ષામા કઇક ઘટાડો થાત

૭ **સંબંધવાચક**—એ અવ્યયો સબધ બતાવતા વપરાય છે ઉદા જ્યારે–ત્યારે, જેમ–તેમ, જ્યા–ત્યા આ અવ્યયોને ક્રિયાવિશેષણમા પણ ગણે છે જ્યારે વખત, સ્થળ અને રીત બતાવી કોઈ ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે છે ત્યારે તે ક્રિ વિ અ કહેવાય છે, અને

એક વાક્યને બીજા વાક્ય સાથે જોડે છે, ત્યારે ઉભયાન્વયી અવ્યય કહેવાય છે

જેમ, **ત્યારે** તે માંદો હતો (ક્રિ વિ અ), **જ્યારે** સૂર્ય ઊગતો જણાયો **ત્યારે** તે પથારીમાંથી ઊઠ્યો (ઉભયાન્વયી અવ્યય), **જ્યાં** મોટા નગર વસેલા હોય છે, **ત્યાં** પાણી ફરી વળે છે

૮ **વાક્યવર્ધક**—એ અવ્યયો પ્રધાનવાક્યને ગૌણવાક્ય સાથે જોડે છે ઉદા કે, જે

શાસ્ત્રમા કહેલુ છે કે જુઠ્ઠ બોલવામા મહા પાપ છે

વળી, વળતી, હવે, પછી, ત્યારબાદ આ અવ્યયો એક વાતની સાથે બીજુ કાંઈ વધારે કહેવુ હોય ત્યા વપરાય છે છગન મને રમાડે છે **પછી** હુ છગનને રમાડુ છુ

૯ **સ્વરૂપબોધક**—એ અવ્યયો પહેલા થએલી વાતનો અર્થ સમજાવે છે ઉદા એટલે, અર્થાત

મોટુ કામ કરવાને ઘણા માણસ જોઇએ, ને મોટા માણસ જોઇએ ઘણા **એટલે** સપીલા ને મોટા **એટલે** શક્તિમત, **અર્થાત્** સદ્ગુણ ને શક્તિ એ બૃને વધવા જોઇએ

પાઠ ૧૨. વિભક્તિના અર્થ.

સાતે વિભક્તિઓ ક્રિયાપદ વગેરે સાથે કઈ કઈ જાતનો સબધ રાખે છે તે બતાવવુ, તેને **વિભક્તિના અર્થ** કહે છે અર્થ=કામ, ઉપયોગ

છટ્ઠી વિભક્તિ સિવાય બીજી સઘળી વિભક્તિઓનો સબધ ક્રિયાપદ સાથે હોય છે, માટે **કારક વિભક્તિ** કહેવાય છે કારક એટલે ક્રિયા સાથે સબંધ. છટ્ઠી વિભક્તિ નામના વિશેષણ જેવી હોવાથી **વિશેષણ વિભક્તિ** કહેવાય છે

પહેલી વિભક્તિ.

નામાર્થ (નિર્દેશ) વાચક, વિધેયવાચક, પરિમાણવાચક; અને સંબોધનવાચક શબ્દો પહેલી વિભક્તિમાં હોય છે.

૧. નામાર્થવાચક પ્રથમા:—

अ કર્તરિરચનામા **કર્તા** નામાર્થવાચક પહેલી વિભક્તિમા હોય છે. જેમ, **છોકરો** નિશાળે ગયો, **છગન** હિસાબ ગણે છે, તે કલમ ઘડાવે છે આ વાક્યોમા ક્રિયાપદજ કર્તાનો અર્થ કહી દે છે, માટે તે અર્થ સૂચવવા કર્તાને વિભક્તિના પ્રત્યયની જરૂર રહેતી નથી

ब કર્મણિરચનામા **કર્મ** નામાર્થવાચક પહેલી વિભક્તિમા આવે છે * જેમ, તે **કાગળ** લખ્યો, રામથી **રાવણ** મરાણો, ચંડાળથી વેપારીને **કપડું** વેચાણું, શિક્ષકથી છોકરાને નવી **ચોપડી** મંડાવાઈ, મગનથી **કાગળ** વંચાય છે. આ વાક્યોમા ક્રિયાપદજ કર્મનો અર્થ કહી દે છે, માટે તે અર્થ સૂચવવા કર્મને વિભક્તિના પ્રત્યયની જરૂર રહેતી નથી

क કર્તાના **સમાનાર્થ નામ** નામાર્થવાચક પહેલી વિભક્તિમા આવે છે જેમ, મગનલાલ **મહેતાજી** પધાર્યા.

૨. વિધેયવાચક પ્રથમા.—

હોવુ, થવુ, બનવુ, દેખાવુ, જણાવુ, નીવડવુ, વગેરે અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક અકર્મક ક્રિયાપદવાળા વાક્યોમા ક્રિયાપૂરક શબ્દ પહેલી

---

* ગુજરાતી ભાષામા કેટલાક સકર્મક ક્રિયાપદ એવા છે, કે તેના કર્મને બીજી વિભક્તિનો 'ને' પ્રત્યય લાગે છે, તે કર્મણિ રચનામા પણ કાયમ રહે છે જેમ, તે મને અડયો–તેનાથી મને અડાયુ છોકરો ગાયને મારે છે–છોકરાથી ગાયને મરાય છે હું છોકરાને મોકલુ છુ–મારાથી છોકરાને મોકલાય છે. આવે પ્રસંગે કર્મને બીજી વિભક્તિમાં લેવુ.

વિભક્તિમા આવે છે, તે શબ્દો વિધેય હોવાથી તેની વિભક્તિ વિધેયવાચક **પ્રથમા** છે. જેમ, અમદાવાદ વેપારી **શહેર** છે, તે **રાજા** થયો—બન્યો આ બાહોશ **પુરુષ** દેખાય—જણાય છે વર્ષ **આબાદ** નીવડ્યુ

૩. પરિમાણવાચક પ્રથમા:—

૧ તેનાથી પાચ **મણ** ચોખા લેવાયા

૨ મારાથી એક **લોટો** પાણી પીવાયુ

ટીપ—પરિમાણવાચક શબ્દો જે વસ્તુનુ પરિમાણ બતાવે તે 'વસ્તુ'ની વિભક્તિ, તેજ પરિમાણવાચક શબ્દની વિભક્તિ ગણાય જેમ, તે ચાર **ગજ** મશરૂ લે છે, અહીં 'ગજ' શબ્દ 'મશરૂ' સાથે સમાનાર્થક છે 'મશરૂ' ની વિભક્તિ બીજી છે, માટે 'ગજ' શબ્દ અહીં બીજી વિભક્તિમા લેવાય તેનાથી ચાર **ગજ** મશરૂ લેવાય છે અહીં 'મશરૂ' શબ્દ નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા છે, માટે 'ગજ' શબ્દ નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા લેવાય **પાલી** ચોખાથી બ્રાહ્મણો જમાડ્યા, આ વાક્યમા 'ચોખાથી' અને 'પાલી' શબ્દની પાચમી વિભક્તિ છે

૪ સબોધનાર્થે પ્રથમા —

૧ હે **કૃપાનાથ,** તુ અમારી અરજ સાભળ.

૨ **બચ્ચા,** ફિકર ન કર

સબોધનને કેટલાક આઠમી વિભક્તિ ગણે છે, પણ એ પહેલી વિભક્તિનો એક **અર્થ** છે ઓકારાત નર અને ઉકારાત નાન્યતર જાતિનુ નામ સબોધનાર્થે વપરાય, તો તેને છેડે 'ઓ' કે 'ઉ' હોય છે તેને બદલે 'આ' થઈ જાય છે જેમ, હે **છોકરા,** તુ આમ આવ

બીજી વિભક્તિ.

કર્મ, સ્થળ, કાળ જણાવનારા શબ્દને બીજી વિભક્તિ હોય છે.

૧. કર્મ—આ કર્મ ક્રિયાથી કહેવાયલુ ન જોઇએ, એટલે કે ક્રિયાપદ કર્તરિ પ્રયોગમા જોઇએ જેમકે, તે **ચોપડી** વેચે છે, તે **મને** મારે છે

રણછોડે **કાગળ** લખ્યો, તેણે **ગાયને લાકડી** મારી (ગાયને=ગૌણ કર્મ બીજી કે ચોથી વિભક્તિમા, ને લાકડી=પ્રધાન કર્મ પહેલી વિભક્તિમા), તેણે **છોકરાને** બોલાવ્યો.

'કાગળ' અને 'લાકડી' ની **પહેલી વિભક્તિ નામાર્થ-વાચક** છે, કેમકે એ વાક્યોમા ક્રિયાપદ કર્મણિ પ્રયોગમા છે, પરંતુ 'તેણે છોકરાને બોલાવ્યો' આ વાક્યમા ક્રિયાપદ કર્મણિ પ્રયોગમા છતા કર્મ 'છોકરાને' **બીજી વિભક્તિ** લાગી છે, માટે 'છોકરાને' ની **બીજી વિભક્તિ** ગણવી.

૨. સ્થળ—જેમ, હું **કપડવંજ** જવાનો છુ, તે **કાશી** ગયો, નદી **ગાઉ** વાકી છે

જે સ્થળે જવુ કે પહોચવુ હોય તે સ્થળ, અને સ્થળની મર્યાદા બતાવનાર નામ બીજી વિભક્તિમા આવે છે ઉપલા વાક્યોમા 'કપડ-વંજ,' અને 'કાશી' જવાની ક્રિયાનુ સ્થળ બતાવે છે, અને 'ગાઉ' શબ્દ સ્થળની મર્યાદા બતાવે છે મર્યાદા બતાવનાર શબ્દની પછી 'સુધી' કે 'લગણ' શબ્દ મૂકી શકાય છે નદી ગાઉ વાકી છે (ગાઉ સુધી) અહીંથી ગામ ગાઉ દૂર છે એમા 'ગાઉ' શબ્દ પછી 'સુધી' શબ્દ લગાડી શકાતો નથી એ ઠેકાણે 'ગાઉ' **નામાર્થે** પહેલી વિભક્તિમા છે.

૩. **કાળ**—સ્થળની માફક કાળની મર્યાદા બતાવનાર શબ્દ પછી 'સુધી' કે 'લગણ' શબ્દ લગાડી શકાય છે એ શબ્દો બીજી વિભક્તિમા લેવાય છે જેમ, તે બે **માસ** માદો રહ્યો (બે માસ લગણ), તે રાત્રે બે **કલાક** વાચે છે (બે કલાક લગણ), દિવાળીથી દેવદિવાળીને ૧૫ **દિવસ** છે (નામાર્થે પહેલી છે)

ત્રીજી વિભક્તિ.

કર્ત્તા, કરણ, હેતુ, મૂલ્ય, પરિમાણ, અંગવિકાર, સાહિત્ય. વગેરે જણાવનાર શબ્દને ત્રીજી વિભક્તિ હોય છે.

૧. **કર્ત્તા:**—કર્મણિ પ્રયોગમા કર્ત્તા ત્રીજી વિભક્તિમા હોય છે જેમ, **તેણે** પાઠ કરવો, **લલ્લુએ** ઘડું લીધા, **તેણે** વાર્તા લખાવી, આ નાટક **તેણે** લખેલુ છે, **ગૃહસ્થે** અપગને પાળવા જોઇએ

વિધ્યર્થરૂપમા અકર્મક ક્રિયાપદનો કર્ત્તા ત્રીજી વિભક્તિમા આવે છે જેમ, **તેણે** જવુ, **મારે** બેસવુ, **તેણે** દોડવુ, **મારે** નહાવુ, વગેરે

૨. **કરણ:**—જેમ, મે **પેનસિલે** કાગળ લખ્યો, વાવ **ગોળીએ** મરાણો, પાપી **પાપે** મરશે, તેઓ **પગરસ્તે** રાજકોટ ગયા, તે આ **દાદરે** માળે ચડયો, તેણે **માથે** ટોપલો ઉચક્યો છે.

કરીને નામયોગી અવ્યયની પહેલાના, અને **વિના, વગર** પછી નામને કરણાર્થે ત્રીજી વિભક્તિ લાગે છે જેમ, **વેપારે કરીને** મબઈ ધનાઢ્ય થઈ, **વિના કારણે** કોઈને પીડવો નહિ, **વગર વિચારે** કામ ન કરવુ

૩. **હેતુ**—કારણ અથવા સબબ, જેમાથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય તે જેમ, **તાવે** ઘણા માણસ મરી ગયા, **ઉજાગરે** માથુ દૂખે છે.

૪. **મૂલ્ય**—ભાવ, કિમ્મત ઘોડો ૫૦ **રૂપિયે** વેચ્યો, **ટકે** શેર, **રૂપિયે** તોલો.

૫. પરિમાણ:—આગગાડી **કલાકે** ૩૦ માઇલ ચાલે છે, દૂધપાકમા **મણે** છ શેરીકી ખાડ ન ખાય છે, સોળ **આને** રૂપિયો થાય

૬. અંગવિકાર—શરીરની ખો. જેમ, **આંખે** આધળો છે, તે **કાને** બહેરો છે

૭. સાહિત્ય—સામગ્રી સાહિત્યને સાથે કે સહિત નામયોગી અવ્યય લાગેલો હોય, ત્યારે સાહિત્યને છટ્ઠી વિભક્તિ લાગે છે, પણ નામયોગી અવ્યય લાગેલો ન હોય, તો ત્રીજી વિભક્તિ લાગે છે જેમ, રાજા ચારસે **ઘોડે** આવ્યા (રાજા ચારસે **ઘોડા** સહિત આવ્યા), તે બસે **માણસે** ચઢ્યો

૮ જાતિ, ધર્મ, નામ, સ્વભાવ, વગેરે નામ સાથે બોલવા હોય, તો તેને **કરણાર્થે ત્રીજી** વિભક્તિ લાગે છે જેમ, તે **જાતે** બ્રાહ્મણ છે (બ્રાહ્મણ છે એમ જાતવડે જણાય છે), **ધર્મે** હિંદુ છે (હિંદુ છે એમ ધર્મવડે જણાય છે), હુ **નામે** નગીન છુ (નગીન છે એમ નામવડે જણાય છે) તે **સ્વભાવે** આકળો છે (આકળો છે એમ સ્વભાવવડે જણાય છે)

૯. કાળવાચક:—કોઇ ક્રિયા અમુક મુદતે બની હોય, ત્યારે ત મુદતને ત્રીજી વિભક્તિ લાગે છે જેમ, મહેલ પાચ **વર્ષે** પૂરો થયો હુ બે **મહીને** આવ્યો

ચોથી વિભક્તિ.

સપ્રદાન (કઇ આપવાની ક્રિયાનુ ગૌણકર્મ), **સબંધ, તાદર્થ્ય અને કોઇવાર કર્ત્તાને ચોથી વિભક્તિ હોય છે.**

૧. સપ્રદાન:—જેમ, હુ **તને** વાત કહુ, મહેતાજી **છોકરાંને** વિદ્યા શિખવે છે રાજા **બ્રાહ્મણને** દાન આપે છે, મારાથી **તેને** વાત કરાઇ.

દ્વિકર્મક ધાતુનુ ગૌણકર્મ સપ્રદાન કહી શકાય જેમ, પિતા પુત્રને પત્ર મોકલે છે, શિક્ષકે વિદ્યાર્થીને પાઠનો સાર પૂછ્યો.

૨. સબંધ --લાગતુ, વળગતુ, જોડાવુ જેમ, રાજાને એ કુવર છે, પાઘડીને કસબ છે, તેને ઉધ્રસ થઈ છે, મને ભૂખ લાગી, તેને લાભ રહ્યો, એને રગ ચઢશે, બકરીને સાત બચ્ચા થયા, ગોંડળને અને ધોરાજીને ૩૦ માઇલનુ અતર છે

ભાવકર્તૃક ક્રિયાપદ સાથે સબધી નામ કે સર્વનામ ચોથી વિભક્તિમા આવે છે જેમ, મને પેટમા દુખે છે, તમને જે ગમે તે ઠગે

૩. તાદર્થ્યે (તેને માટે એવો ભાવ)--નામને અર્થે, કાજે, બદલે, સાટે, માટે, વાસ્તે, સારૂ, લીધે, કારણે નામયોગી અવ્યય લાગેલા હોય તો તે શબ્દ તાદર્થ્યે ચોથી વિભક્તિમા ગણાય છે જેમ, હુ તેને સારૂ ટોપી લાવ્યો, મારે વાસ્તે પાણી લાવો, તુ તેને લીધે અમદાવાદ ગયો, તે રમવાને (રમવાને માટે) આવ્યો છે

૪. કર્ત્તા:--વિધ્યર્થ ક્રિયાપદ પછી બીજુ ક્રિયાપદ આવે છે, ત્યારે વિધ્યર્થ ક્રિયાપદનો કર્ત્તા કેટલીક વખત ચોથી વિભક્તિમા આવે છે જેમ, અકબરને લડાઈ કરવી પડી, મગનને જવુ પડયુ

પાંચમી વિભક્તિ.

અપાદાન, ન્યૂનાધિકતા, હેતુ, મર્યાદા, કર્ત્તા અને કરણ વગેરે જણાવનારા શબ્દને પાંચમી વિભક્તિ હોય છે. અપાદાન એ સપ્રદાનથી ઉલટુ છે સપ્રદાનમા મળવુ થાય, અને અપાદાનમા છૂટુ પડવુ થાય.

૧. અપાદાન:--કોઈનાથી છૂટા પડવુ તે પદાર્થ સ્થળ, ભય, આદિથી વિયોગ બતાવે છે જેમ, હુ રાજકોટથી નીકળ્યો, તે તાવથી બચ્યો, માથી દીકરી જુદી પડી, તે ભૂતથી બીતો નથી.

તે **ઝાડ પરથી** પડ્યો એમા 'પરથી' નામયોગી અવ્યય છે, ને 'ઝાડ' છઠ્ઠી વિભક્તિમા છે પરન્તુ 'ઝાડપરથી' શબ્દસમુદાય પાચમી વિભક્તિના અપાદાનાર્થે છે.

૨. **ન્યૂનાધિકતા**—(ન્યૂન=ઓછુ+અધિકતા=વધારેપણુ) ઓછા અદકાપણુ, જેમ, **નડીઆદથી** કપડવજ નાનુ છે, **અમદાવાદથી** મુબાઈ મોટુ છે, તે **સૌથી** શ્રેષ્ઠ છે, આ **તેનાથી** પોણુ છે.

૩ **હેતુ**—**પુણ્યથી** સુખ મળે છે, **ગરમીથી** માથુ દૂખે છે.

૪. **મર્યાદા**—સીમા, હદ, સ્થળાતર કે કાળાતર બતાવવાના કામમા આવે છે જેમ, **અમદાવાદથી** કપડવજ વીસ ગાઉ છે, તે એ **માસથી** માદો છે

૫. **કર્તા:**—ભાવે કે કર્મણિ રચનામા કર્તા પાચમી વિભક્તિમા આવે છે જેમ, **તેનાથી** નહિ ચલાય, **મારાથી** દાખલા ગણાયા, **રામથી** રાવણ મરાયો

૬. **કરણ**—તે **લાકડીથી** મરાણો, **છરીથી** શાક સમાર્યું.

છઠ્ઠી વિભક્તિ.

ઘણી જાતના સંબંધ બતાવવામાં છઠ્ઠી વિભક્તિ વપરાય છે. જેમ, **મગનનો** ભાઇ (સગાઈ) **રાજાનો** મહેલ (માલિકી), **નદીનું** માછલુ (આધાર), **રૂપાનો** લોટો, **ચોપડીનુ** કદ, **મારૂં** બનાવેલુ, **તાવની** ગરમી, **પાઘડીનો** તોરો, **લખવાનો** સાહી.

છઠ્ઠી વિભક્તિ પાચમીના અર્થમા પણ વપરાય છે જેમ, તે ત્રણ **દિવસનો** (ત્રણ દિવસથી) ભૂખ્યો છે **રાતનો** જાગે છે, એમા બે અર્થ છે પાચમીને બદલે છઠ્ઠી એટલે **રાતથી** જાગે છે સાતમીને બદલે છઠ્ઠી એટલે **રાતે** જાગે છે

છઠ્ઠી વિભક્તિ કરણના **અર્થમા** ત્રીજી વિભક્તિને બદલે પ વપરાય છે જેમ, તે **જાતનો** (જાતે) બ્રાહ્મણ છે, **ધર્મનો** (ધર્મે હિંદુ છે, હુ **નામનો** (નામે) નગીન છુ, તે **સ્વભાવનો** (સ્વભાવે આકળો છે

નામયોગી અવ્યય જે નામ કે સર્વનામ સાથે જોડાય ર તે નામ છઠ્ઠી વિભક્તિમા હોય છે જેમ, **ઘરની** આસપાસ, **તે** ‹ (તેના વડે)

નામયોગી અવ્યય પહેલા **'ને'** પ્રત્યય આવે છે, તે કેટલેક પ્રસ છઠ્ઠી સાથે ત્રીજી કે સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યય મળવાથી થએલો ર જેમ, માણસો **પેટને અર્થ**-કાજે મહેનત કરે છે (છઠ્ઠી સાથે સ તમી), તે **ગાંધીને** નામે ઓળખાય છે (છઠ્ઠી સાથે ત્રીજી)

સાતમી વિભક્તિ

અધિકરણ (સ્થળ) **અને કાળ બતાવનાર શબ્દને સાતમ વિભક્તિ હોય છે**

૧. **સ્થળ**—જેમ, **હોડીમાં** બેઠો, **ગળપણમાં** આ ગો સરસ છે, **વર્ણોમાં** બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, હુ **કપડવંજમાં** રહુ છુ, **છાપ** ચઢયો, **ઘરે** આવ્યો, **ધોળકે** ગયો, **માથે** પાઘડી છે, **ભીંતે** કાગળ ચો

૨. **કાળ**:—હુ પાચ **દિવસમા** આવીશ, તું **સવારમાં** આવ બપોરે સૂવાની ટેવ છે, નિશાળમા ધોરણ બાર **માસે** બદલાય ર સાતમી વિભક્તિને સમાનાર્થે કેટલાક નામયોગી અવ્યય વપરાય ર જેમ, તમારા **ખીસ્સામાં** કુચી છે—તમારા **ખીસ્સાની અદર** કુ૨ છે, છોકરા **નિશાળમાં** છે—છોકરા **નિશાળની અંદર** છે, **ઓરડામ** સોળ છોકરા છે—**ઓરડા મધ્યે-માંહે-વિષે** સોળ છોકરા છે, **હા**

આગળા કેટલા છે?—**હાથપર** પાચ આગળા છે, તમારી નિશાળ **ગામમાં** છે કે?—તે **ગામની બહાર** છે

કેટલીક વખત વિભક્તિના એવડા તેવડા પ્રત્યય લાગી દરેક વિભક્તિના અર્થનો ભાસ કરે છે જેમ, **હિંદુમાંથી** સ૫ ગયો, એમા સ્થળ ને વિયોગનો અર્થ છે **તેમનામાંથી** એક જણે વાત કરી એમા સ્થળ, ને વિયોગનો અર્થ છે

તેનાથી અત્રે અવાશે નહિ પ્રત્યય પરથી જોતા 'તેનાથી'ની વિભક્તિ છઠ્ઠી સાથે પાચમી દેખાય છે, પણ તેમા છઠ્ઠીનો અર્થ બિલકુલ નથી 'મારાથી,' 'તારાથી,' 'તેનાથી' એ માત્ર પાચમી વિભક્તિના રૂપ છે, તેમજ 'મારામા', 'તારામા,' અને 'તેનામા માત્ર સાતમી વિભક્તિના રૂપ છે

સાતે વિભક્તિના અર્થપર વિચાર કરવાથી માલૂમ પડશે કે **કર્ત્તા** પહેલી, ત્રીજી, ચોથી ને પાચમી વિભક્તિમા આવે છે, **કર્મ** પહેલી ને બીજી વિભક્તિમા આવે છે, **પરિમાણ** પહેલી, બીજી, વગેરે વિભક્તિમા આવે છે, **સ્થળ** બીજી ને સાતમી વિભક્તિમા આવે છે **કાળ** બીજી ને સાતમી વિભક્તિમા આવે છે, **કરણ** અને **હેતુ**, ત્રીજી ને પાચમી વિભક્તિમા આવે છે, અને **સંબંધ** ચોથી ને છઠ્ઠી વિભક્તિમા આવે છે

જે શબ્દને **સ્થળ**, **કાળ**, **કરણ**. **હેતુ**, **મૂલ્ય**. **સાહિત્ય**, **સંબંધ** (ચોથી વિભક્તિ), **અપાદાન**, **મર્યાદા**, **ન્યૂનાધિકતા**; એ વગેરે અર્થે વિભક્તિઓ લાગેલી હોય, તેવા શબ્દનો અધિકાર **ક્રિયાવિશેષણ** જેવો છે, કેમકે ક્રિયાવિશેષણો જેમ ક્રિયાનુ સ્થળ,

કાળ, રીત, હેતુ, વગેરે બતાવે છે, તેમ આ શબ્દો બતાવે છે, માટે તે વાક્યપૃથક્કરણમા **વિધેયપક્ષમાં વિધેયવર્ધકમાં** જાય જેમ, તે **અમદાવાદ** ગયો (સ્થળ), તે ચાર **કલાક** પાઠ કરે છે (કાળ), તે **તાવે** મુઓ (હેતુ)

વિભક્તિના અર્થ નક્કી કરવા વિષે—પ્રથમ આખુ વાક્ય વાચી જવુ, ને તેમા શી ક્રિયા કરવાની છે તે નક્કી કરવુ પછી—

૧ **કર્ત્તા, કર્મ** પૃષ્ટ ૧૩, ૧૪ મે કહ્યા મુજબ શોધી કાઢવા

૨ ક્રિયાપદની પહેલા **કેટલો, કેટલી, કેટલુ** મૂકી પ્રશ્ન પૂછવાથી **પરિમાણુ** માલૂમ પડશે જેમ, તેણે ચોખા કેટલા લીધા ? **પાંચ મણુ** (નામાર્થે પહેલી વિભક્તિ), પાણી કેટલુ પીએ ? **એકલોટો** (બીજી વિભક્તિ), કેટલે વખતે ૩૦ માઇલ ચાલે છે ? **કલાકે** (ત્રીજી)

૩ ક્રિયાપદની પહેલા **ક્યાં** મૂકી પ્રશ્ન પૂછવાથી **સ્થળ** માલૂમ પડશે જેમ, ક્યા ગયો ? **કાશી** (બીજી), ક્યા બેઠો ? **હોડીમાં** (સાતમી), ક્યા ગયો ? **ઘેર** (સાતમી)

૪ **ક્યારે, ક્યાંસુધી** એ શબ્દો ક્રિયાપદની પહેલા મૂકી પ્રશ્ન પૂછવાથી **કાળ** માલૂમ પડશે જેમ, ક્યા સુધી માદો રહ્યો ? **બે માસ** (બીજી), ક્યારે આવીશ ? **પાંચ દિવસે** (સાતમી)

૫ ક્રિયાપદની પહેલા **શાવડે** મૂકી સવાલ પૂછવાથી **કરણુ** માલૂમ પડશે જેમ, શાવડે કાગળ લખ્યો ? **પેનસિલે** (ત્રીજી), શાવડે મરાણો ? **લાકડીથી** (પાચમી)

૬ ક્રિયાપદની પહેલા **શાથી** મૂકી સવાલ પૂછવાથી **હેતુ** માલૂમ પડશે જેમ, શાથી માથુ દૂખે છે ? **ઉજાગરે** (ત્રીજી), શાથી સુખ મળે છે ? **પુણ્યથી** (પાચમી)

૭ ક્રિયાપદની પહેલા **કેટલે** મૂકી સવાલ પૂછવાથી **મૂલ્ય** માલૂમ પડશે. જેમ, કેટલે વેચ્યો ? **૫૦ રૂપિયે** (ત્રીજી).

૮ ક્રિયાપદની પહેલા **સાથે કોણ**, મૂકી સવાન પૂછવાથી **સાહિત્ય**, **કોને** મૂકી સવાલ પૂછવાથી **સંપ્રદાન** કે **સંબંધ** (ચોથી વિભક્તિનો), **ક્યાંથી** મૂકી સવાલ પૂછવાથી **વિયોગ**, **ક્યાંથી** કે **ક્યારથી** મૂકી સવાલ પૂછવાથી **મર્યાદા**, અને **કોનાથી** મક્યાથી **ન્યૂનાધિકતા** માલૂમ પડશે છઠ્ઠી વિભક્તિ કયા નામ જોડે સબંધ રાખે છે, તે તો શોધી કાઢવુ સહેલ છે, કેમકે તેનુ રૂપ વિકારી વિશેષણ જેવુ છે જેમ, શાનો લોટો ? **રૂપાનો**, કોનો ભાઈ ? **મગનનો**, વગેરે.

પાઠ ૧૩. વાકયમાં શબ્દનો અન્વય.

શબ્દરચનાના કેટલાક સહેલા નિયમો બીજા ભાગમા આપી ગયા, આ સ્થળે વાક્યોમા શબ્દોના સબંધ (અન્વય) સબધી કેટલાક નિયમો આપીએ છીએ

૧. ક્રિયાપદ તથા ક્રિયાનાથ – (૧) ક્રિયાપદને પુરુષ, જાતિ, ને વચન ક્રિયાનાથ પ્રમાણે લાગે છે જેમ, **હું જાઉં છું**, **છોકરે પુસ્તક ખરીદ્યું**.

(૨) એક જ જાતિના એકથી વધારે ક્રિયાનાથ હોય, અને તેઓ 'તથા,' 'અને' કે 'ને' અવ્યયથી જોડાએલા હોય તો ક્રિયાપદ **તેજ જાતિના બહુવચનમાં** આવે છે જેમ, છગન, મગન, અને લલ્લુ **આવ્યા હતા**

(૩) જુદી જુદી જાતિના એકથી વધારે ક્રિયાનાથ હોય, અને તેઓ '**તથા**,' '**અને**' કે '**ને**' અવ્યયથી જોડાએલા હોય, તો ક્રિયા-

પદ ઘણુખરૂ **નાન્યતર જાતિના બહુવચનમાં** આવે છે, અને કદી ક્રિયાપદની પહેલા **'એ સર્વે,'** કે **'સર્વ'** એવા શબ્દ મૂકવામા આવે છે જેમ, મગન, છગન, કાશી, એ સર્વે **આવ્યાં હતાં**

(૪) જુદી જુદી જાતિના એકથી વધારે ક્રિયાનાથ હોય અને તેઓ **'તથા,'** **'અને'** કે **'ને'** અવ્યયથી જોડાએલા હોય, તો ઘણી વખત પાસેના ક્રિયાનાથ પ્રમાણે પણ ક્રિયાપદના જાતિવચન થાય છે. જેમ, મે ગાય, ઘોડો, ને ગાડી **લીધી**

(૫) ક્રિયાનાથ ઘણા હોય, અને તેઓ **'અથવા'** **'કે'** અવ્યયથી છૂટા પડયા હોય, તો ક્રિયાપદનુ રૂપ પાસેના ક્રિયાનાથ પ્રમાણે થાય છે જેમ, તેણે ગાડી કે **સગ્રામ વેચાતો લીધો,** પણ કેટલીક વખત ક્રિયાનાથ પછી **એમાંનુ કાંઇ** એવા શબ્દ લગાડી ક્રિયાપદ નાન્યતર જાતિના એકવચનમા મૂકવાનો ચાલ છે જેમ, કાશી કે મગન એમાનુ કોઇ **આવ્યું નથી,** ભૂગોળ કે ઇતિહાસ એમાનુ કાઇ કર્યુ **નથી**

(૬) ક્રિયાનાથ જુદા જુદા પુરુષ સર્વનામ હોય, ત્યારે જો પહેલો પુરુષ તેમા હોય તો ક્રિયાપદ પહેલા પુરુષના બહુવચનમા આવે છે જેમ **હું,** તું ને તે કાલે **જઇશુ,** હુ ને મગન **આવીશુ, હું** ને તે **વાંચીએ છીએ,** હું ને તુ **વાંચીએ છીએ**

પણ પહેલો પુરુષ ન હોતા બીજા ત્રીજા પુરુષનુ સર્વનામ હોય તો ક્રિયાપદ બીજા પુરુષના બહુવચનમા આવે છે જેમ, તુ ને મગન કાલે **આવજો,** તું ને તે **જજો**

(૭) માન આપવા સારૂ ક્રિયાનાથ નર જાતિના એકવચનમા હોવા છતા ક્રિયાપદ નરજાતિના બહુવચનમા આવેછે જેમ, ગુરુજી **પધાર્યા**

ક્રિયાનાથ નારીજાતિના એકવચનમા હોય, તો ક્રિયાપદ નાન્યતર જાતિના બહુવચનમા આવે છે જેમ, વહુજી મહારાજ **પધાર્યાં.**

૨. વિશેષણ અને વિશેષ્ય:—(૧) વિકારી વિશેષણને તેના વિશેષ્ય પ્રમાણે જાતિ, વચન, ને વિભક્તિ લાગે છે, પણ વિભક્તિના છૂટા પ્રત્યય વિશેષણને લાગતા નથી, માત્ર 'એ' ત્રીજી કે સાતમી વિભક્તિનો ભળેલો પ્રત્યય લાગે છે અવિકારી વિશેષણના રૂપ બદલાતા નથી વિશેષ્ય એક હોય ને વિશેષણ એકથી વધારે હેય તો પણ આજ નિયમ રહે છે જેમ, ભલા, શાણા, તથા વિદ્વાન માણસની પાસે હમેશા બેસવુ, ઊંચે સ્વરે બોલવુ નહિ, કાળે ઘોડે લાત મારી

(૨) એકથી વધારે વિશેષ્ય જુદી જુદી જાતિના હોય અને તે '**તથા,**' '**અને,**' '**ને**' અવ્યયથી જોડાએલા હોય, તો તેમના વિશેષણ ઘણુંકરીને વિધેયપક્ષમા નાન્યતર જાતિના બહુવચનમા આવે છે જેમ, ભાત, દાળ, ને શાક **સારાં** હતા, અગરખુ, દુપટો ને પાઘડી **સારાં છે.**

(૩) એકથી વધારે વિશેષ્ય જુદી જુદી જાતિના કે એક જ જાતિના હોય, અને તે '**અથવા.**' '**કે**' અવ્યયથી છૂટા પડ્યા હોય, તો તેમનુ વિશેષણ પાસેના વિશેષ્યનુ રૂપ લે છે જેમ, **સારી** પાઘડી કે મેલુ લાવજો, છોકરો કે છોકરી ડાહી હોય

ઘણી વખત ઉપર પ્રમાણે મેળ રહેતો નથી, પણ અર્થની સ્પષ્ટતાને સારૂ દરેક વિશેષ્યની જાતિ પ્રમાણે જુદુ જુદુ વિશેષણ મૂકવામા આવે છે જેમ, **સારી** પાઘડી કે **સારૂ** મેલું લાવજો

(૪) માન આપવા સારૂ વિશેષ્ય નરજાતિના એકવચનમા હોવા છતા વિશેષણ નરજાતિના બહુવચનમા આવે છે જેમ, ગુરુજી **ભલા** છે

વિશેષ્ય નારીજાતિના એકવચનમા હોવા છતા વિશેષણ નાન્યતર જાતિના બહુવચનમા આવે છે. જેમ, માજી **ભલાં** છે.

૩. **વિભક્તિ.**—(૧) એક અથવા વધારે નામ કોઈ નામને ઓળખાવવાને તેની સાથે આવી તેનીજ વિભક્તિમા હોય છે, પણ તેને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી તે વખતે તે ઓળખાવનારા નામ ઓળખાનાર નામની સમાનાર્થે વિભક્તિ કહેવાય છે

જેમ, **રામજી** મહેતાજીને મોકલો આમા 'રામજી'ની વિભક્તિ મહેતાજીને' સમાનાર્થે કહેવાય છુ **પટેલ** રામુલાલની પાસે પચાસ રૂપિયા માગુ છુ, **સ્કોલર** દામોદરે પહેલો નબર મેળવ્યો

(૨) સામાસિક શબ્દમા છેલ્લા શબ્દને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે જેમ, **માબાપની** આજ્ઞા માનવી

(૩) ઉભયાન્વયી અવ્યયથી બે કે અધિક નામ જોડાયા હોય, તો વિભક્તિના પ્રત્યય ઘણુ કરીને છેલ્લા નામને લાગે છે, અથવા કોઈવાર નામને જુદા જુદા દર્શાવવાને દરેક નામને લાગે છે જેમ, તમે મગન, છગન, અને **લલ્લુને** તેડી લાવજો, અથવા તમે **મગનને, છગનને.** અને **લલ્લુને** તેડી લાવજો, ભલા અને **ભુંડાનો** વિચાર કરવો

ટીકા—જ્યારે છેલ્લા નામને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે, ત્યારે પહેલાના નામમા વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા જે ફેરફાર થવા જોઇએ, તે તો થાય છેજ

(૪) જ્યારે ઘણા નામ ઉભયાન્વયી અવ્યયથી જોડાએલા હોય અને તેમને ઓળખાવનાર દર્શક સર્વનામનુ **એ**, અથવા તે નામોની પછી **વગેરે**, **ઇત્યાદિ** એ શબ્દો આવે, તો સઘળા નામ પહેલી વિભક્તિમા રાખીને વિભક્તિના પ્રત્યય **'એ' દર્શક સર્વનામનુ બહુવચન** 'વગેરે,' 'ઇત્યાદિ,' એમને લાગે છે જેમકે, લુચ્ચા, દગારા, જુગ્ગા, ચોર, **એમની** સાથે વાતચીત કરવી નહિ, તમે કાળિદાસ, તેમના ભાઈ, **વગેરેને** તેડીને આવજો

(૫) જ્યારે ઘણા સર્વનામ ઉભયાન્વયી અવ્યયથી જોડાતા હોય, તો દરેક સર્વનામને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે જેમ, ત્યા **મને, તમને,** અને **તેમને** બોલાવે છે, આ કામ **મારાથી, તમારાથી,** અને **તેમનાથી** નહિ થાય કોઇવાર રૂપ ન ફરે તો વિભક્તિનો પ્રત્યય છેડે પણ આવે જેમ, આ કામ હુ, તુ અને **તેથી** નહિ થાય

પાઠ ૧૪. સાદા વાક્યનું પૃથક્કરણ.

ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક તરીકે વપરાતા શબ્દો.

૧ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દો મુખ્યત્વે **નામ** હોય છે જેમ, **મગન** ગયો, **લલ્લુએ** પાઠ વાચ્યો, **લલ્લુ** અકળાણો, મજૂરોથી **તળાવ** ખોદાયુ, છોકરો **કલમ** ઘડે છે, માવજીએ **સમજીને** બોલાવ્યો, ફીકાભાઈ **વકીલ** છે આમા 'મગન,' 'લલ્લુએ,' 'લલ્લુ' અને 'તળાવ' ઉદ્દેશ્ય છે, અને 'કલમ,' 'ગમજીને,' અને 'વકીલ' ક્રિયાપૂરક છે

૨ **સર્વનામ** નામની જગ્યાએ વપરાતા શબ્દ છે, માટે તે ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દ થઈ શકે જેમ, **હું** ગયો, **તેણે** પાઠ વાચ્યો, માવજીએ **મને** બોલાવ્યો, તે **હું** છુ

૩ **વિશેષણો** વિશેષ્ય વિના એકલા આવે છે, ત્યારે તે નામ તરીકે વપરાય છે, માટે વિશેષણો પણ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દ થઈ શકે ગાંડો બકે છે, તેણે **ભલાને** માર્યો

૪ **કૃદન્ત** પણ નામ તરીકે વપરાય છે, માટે તે પણ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દ થઇ શકે જેમ, **વાંચવું** સહેલુ છે, **છપાવનાર** જડયો નહિ, સૌને **ખાતાં** આવડે, તેણે **લખવુ** શરૂ કર્યું, છગને **છપાવનારને** બોલાવ્યો, તેણે **મુકેલું** ગળ્યુ, **ડૂબતાને** તારો

૫ **અવ્યય** કોઈ પ્રસંગે નામ તરીકે વપરાય છે, માટે તે પણ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દ થઈ શકે જેમ, ઘરમા આજે એક મોટો અકસ્માત્ થયો. તીર્થવાસીઓ **એમ** માને છે

ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દના વધારા તરીકે વપરાતા શબ્દો —

૧ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દના વધારા તરીકે મુખ્યત્વે **વિશેષણો** વપરાય છે જેમ, **સારો** છોકરો આવ્યો, મે **કાળો** ઘો લીધો, કાળિદાસ **મોટા** પંડિત ગણાય છે

૨ કેટલાક **સર્વનામ** વિશેષણ તરીકે વપરાય છે માટે તે ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દના વધારા તરીકે વપરાય. જેમ, **કયો** માણસ આવ્યો? **આ** માણસ જાય છે, **જે** માણસ જમતો હતો, **પેલો** ઘોડો તોફાની છે, તમે **શી** વસ્તુ ખરીદી? મે **એ** ઘર લીધુ, **તે** માણસને બોલાવો, તમે **કોઈ** માણસને ન છેડો

૩ કેટલાક **કૃદન્ત**, વિશેષણ તરીકે વપરાય છે, માટે તે ઉદ્દેશ્ય ને ક્રિયાપૂરક શબ્દનો વધારો થઈ શકે જેમ, **દોડતો** ઘોડો પડયો, **કર્યા** કર્મ પીડે છે, તમે **મરતા** માણસને મારો મા, **કોહેલી** કેરી ખાશો મા

૪ **છઠ્ઠી વિભક્તિવાળાં નામ** વગેરે વિશેષણની પેઠે વપરાય છે, માટે તે ઉદ્દેશ્ય ને ક્રિયાપૂરક શબ્દનો વધારો થઇ શકે જેમ, **છોકરાની** સ્લેટ ફૂટી, **મારૂં** અંગરખુ ફાટયુ, તેણે **મગનની** ચોપડી ખરીદી, વાઇસરાયે દિલ્હી દરબારમા **વર્ત્તમાનપત્રના** અધિપતિને નેતર્યા, તમે **ઉપરની** ખુરસી લાવો, પ્રથમ ચીનાઓએ **છાપવાની** કળા શોધી

૫ **સમાનાર્થ નામ** ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દને ઓળખાવે છે, માટ તે તેનો વધારો થઇ શકે જેમ, **રામજી** માસ્તરે

પેનશન લીધુ, સરકારે સયાજીરાવ ગાયકવાડને ગાદી આપી.

૬ પરિમાણ બતાવનાર નામ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દનો વધારો થઈ શકે છે જેમ, હજારમણ ચોખા બળી ગયા, તેણે ઘડો પાણી પીધુ

વિધેય તરીકે વપરાતા શબ્દો:—

૧ એકલાં ક્રિયાપદ.—તે આવે છે, હુ જઈશ.

૨ એકલાં કૃદંત:—તે જવાનો, અમે નાઠા.

૩ શબ્દયુક્ત—ક્રિયાપદ:—

अ નામ —મગનલાલ મહેતાજી છે, અમદાવાદ શહેર છે, તાપી નદી છે, મણીભાઈ દિવાન થયા. તે રાજા બન્યો, તે પ્રધાન નીમાયો.

ब. સર્વનામ —તે હું છુ. આ કોણ છે? છપાવનાર અમે હતા

क. વિધિપૂરક વિશેષણ —તે તોફાની છે, ઔરંગઝેબ કપટી હતો, શિવાજી બહાદુર હતો, છોકરો વિચારવંત છે, દેવ મામલતદાર ધર્માત્મા હતા, તે આળસુ રહ્યો, વર્ષ સારૂં નીવડયું

ड. છઠ્ઠી વિભક્તિવાળા શબ્દ —મોવિયા ગામ ઠાકોર સાહેબનું છે, આ ઘર અમારૂં છે, તે તેનું નથી.

इ. કૃદંત —શાક સડેલું છે, તે પતિત થયો, આ માણસ ગાનાર છે.

फ. ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય:—લલ્લુભાઈ ત્યાં હતા. તે ઉપર છે.

ઉપર પ્રમાણે વાકયમા પૂર્ણ ક્રિયાવાચક અકર્મક ક્રિયાપદ હોય છે, ત્યારે તે એકલુ જ વિધેય થાય છે; ને અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક અકર્મક

ક્રિયાપદ હોય છે, ત્યારે અર્થ પૂરો કરવા વિધેયમા ક્રિયાપદની સાથે કેટલાક શબ્દ વાપરવાની જરૂર પડે છે

સકર્મક ક્રિયાપદવાળા વાકયમા ક્રિયાપદ, કર્મ સાથે વિધેય થાય છે જેમ, તે **વાત** કરે છે. દ્વિકર્મક ક્રિયાપદમા ક્રિયાપદ અને બે કર્મ મળી વિધેય થાય છે જેમ, મે **ગરીબને રોટલી આપી.**

વિધેયનો વધારો કરનાર શબ્દો:—

૧ **ક્રિયાવિશેષણો**—તે **કાલે** ગયો (વખત), તે **અહીં** આવશે (સ્થળ), તે **જરા** દોડ્યો (રીત), તે **નહિ** આવે (નકાર), એમ **કદાચ** આવીએ (સંશય), તે **સાથે** લેજો (સાહિત્ય), ઇત્યાદિ

૨ **ક્રિયાવિશેષણને અર્થે આવતાં વિભક્તિવાળાં નામ, સર્વનામ, વિશેષણ અને કૃદંત**—તે **સુરત** ગયો (સ્થળ), હુ **બે કલાક** સૂતો (કાળ), આ કામ **તેનાથી** થશે (કરણ), છોકરો **બોલવે** વાચાળ છે (સ્થળ), તે **ચાલવાથી** માદો પડયો (હેતુ), તે **અમદાવાદથી** આવશે (વિયોગ), તે **સારો** ચાલે છે (રીત), ઇ

૩ **નામયોગી અવ્યયની સાથેનાં નામ, સર્વનામ, વિશેષણ અને કૃદત**—**તેની** પાસે બેસીશ (સ્થળ), **અકબર પછી** ઔરંગઝેબ પાદશાહ થયો (કાળ), તમે આ કામ **એને વાસ્તે** કરો (હેતુ), તમને **લખવા માટે** બોલાવ્યા છે (હેતુ)

૪ **કૃદંત અવ્યય.**—જયશિખર **લડતાં** મુઓ (હેતુ)

ઉદ્દેશ્ય, ક્રિયાપૂરક, અને વિધેયનો શબ્દાવળીથી* વધારો

---

* શબ્દો એક બીજા સાથે કાઇ સબધે બધાયેલા હોય, પણ તેમા **ક્રિયાપદ** ન હોય તો તે શબ્દસમુદાયને **શબ્દાવળી** કહે છે જેમ, તમારા વર્ગનો તોફાની, તમારા દીકરાનો, રાત્રે બહુ વાચવાથી, ભુવડ સાથે લડતા, આ બધા શબ્દસમુદાયમા ક્રિયાપદ નથી માટે તે શબ્દાવળી કહેવાય.

ઉદાહરણ—

ઉદ્દેશ્યનો શબ્દાવળીથી વધારો—

૧ બુદ્ધના પૂર્વજન્મો વિષેની વાર્ત્તાઓનું એક પુસ્તક છે

૨ રામની પ્રજામાંના કેટલાક લોકે સીતાની નિંદા કરી

૩ તેની પાસે બેઠેલો માણસ ક્યાં ગયો?

૪ ઉપજ કરતાં ખર્ચ વધારે રાખવાની ટેવ બહુબહુ રીતે પડે છે

ક્રિયાપૂરકનો શબ્દાવળીથી વધારો:—

૧ ઋષભદેવજીએ આત્માના કલ્યાણનો ઉત્તમ બોધ સૌને ફેલાવ્યો

૨ તે ભૂખે મરી રહેલ ભીખારીને માર્યો

૩ ચંડાળે હરિશ્ચંદ્રને મુડદાં ઉપરનાં લૂગડાં એકઠાં કરવાનું કામ સોંપ્યું

૪ દુર્યોધને યુધિષ્ઠિરને જુગટુ રમાડી રાજપાટ છીનવી લેવાની યુક્તિ રચી

વિધેયનો શબ્દાવળીથી વધારો.

૧ મે લોઢાની લેખણ વડે કાગળ લખ્યો

૨ જનોઇ પહેરી, સૂર્યનો મંત્ર લઇ, વિદ્યાર્થી ગુરુને ઘેર રહે છે

૩ યુરોપના ઘણા વહાણવટીઓ હિંદુસ્તાન પહોંચવાનો દરિયાઈ માર્ગ શોધવાને મથી રહ્યા હતા

૪ તેના શેઠે તેના હાથમાં દીવો ન જોવાથી પૂછ્યું

☞ ઉદ્દેશ્ય, ક્રિયાપૂરક, ને વિધેયનો વધારો વાક્યોથી થાય છે, ત્યારે તે વાક્ય ગૌણવાક્ય કહેવાય છે, એ સંબંધી વિવેચન પૃષ્ઠ ૨૦૦ મે મિશ્રવાક્યના પાઠમા આવશે

સાદા વાકયના

	ઉદ્દેશ્ય પક્ષ.	
	ઉદ્દેશ્ય.	ઉદ્દેશ્યવર્દ્ધક.
૧ મોવિયા ગામ ઠાકોર સાહેબનુ છે	ગામ	મોવિયા
૨. રામજી માસ્તરે પેનશન લીધુ	માસ્તરે	રામજી
૩ હજાર મણ ચોખા બળી ગયા	ચોખા	હજારમણ
૪ બકરીને સાત બચ્ચા થયા	બચ્ચા	સાત
૫ ઘણા જુના વખતમા મધ્ય એશિયા તરફથી દક્ષિણમા ઉતરી આવી કેટલાક લોકો વાયવ્ય ખુણાને માર્ગે હિંદુસ્તાનમા પેઠા	લોકો	કેટલાક
૬. પ્રતાપનુ છત્ર ઝુંટવી તેને અળગો કરી ઝાલો પોતાના યોદ્ધાઓ સાથે માથે છત્ર ધરાવતો રણમા ધસે છે	ઝાલો	માથે છત્ર ધરાવતો
૭ તેને રાણો જાણી મોગલ યોદ્ધા તેની આસપાસ મધમાખોની પેઠે ફરી વળે છે	યોદ્ધા	મોગલ

પૃથક્કરણનો નમૂનો.

વિધેયપક્ષ		
વિધેય		વિધેયવર્ધક.
ક્રિયા.	ક્રિયાપૂરક.	
છે	હાકોર સાહેબનુ	
લીધુ	પેનશન	
બળી ગયા		
થયા		બકરીને (સંબંધદર્શક)
પેઠા		ઘણા જુના વખતમા (કાળદર્શક), મધ્યએશિયા તરફથી દક્ષિણમા ઉતરી આવી(રીતદર્શક), વાયવ્યખુણાને માર્ગે (કરણાર્થે), હિંદુસ્તાનમા (સ્થળદર્શક)
ધસે છે		પ્રતાપનુ છત્ર ઝુટવી તેને અળગો કરી પોતાના યોદ્ધાઓ સાથે (રીતદર્શક), રણમા (સ્થળદર્શક)
ફરી વળે છે		તેને રાણો જાણી (કારણદર્શક), તેની આસપાસ (સ્થળદર્શક), મધમાખોની પેઠે (રીતદર્શક)

સાદા વાક્યનુ પૃથક્કરણ કરવાની રીત

જો વાક્યમા એકજ ક્રિયાપદ હોય તો **સાદુ' વાક્ય** જાણવુ મુખ્ય અને સાહાય્યકારક ક્રિયાપદો મળી એકજ ક્રિયાપદ ગણવુ

વાક્યની અંદર આવેલા કૃદન્તને ક્રિયાપદમા ન ગણાય જેમ, મારૂ કર્યું તેને ગમતું નથી, સત્યવતી દેવી દરવર્ષે શિયાળામા ગરીબોને ગરમ કપડા **આપી** તેઓનુ કષ્ટ નિવારણ કરતી પહેલા વાક્યમા 'કર્યુ' અને બીજા વાક્યમા 'આપી' કૃદન્ત છે, માટે બને સાદા વાક્ય કહેવાય

સાદા વાક્યના પૃથક્કરણને માટે નીચેને ક્રમે કામ કરવુ

अ. પ્રથમ પૃષ્ઠ ૯૦ મે જણાવ્યા મુજબ કોઠો તૈયાર કરવો

ब ક્રિયાપદના ખાનામા મુખ્ય ને સાહાય્યકારક ક્રિયાપદો ખોળી કાઢી લખવા સયુક્ત ક્રિયાપદ સાથે લેવાય

क. વાક્યનો ઉદ્દેશ્ય (કર્ત્તરિરચનામા કર્ત્તા, ને કર્મણિ રચનામા કર્મ, પાચમી વિભક્તિમા કર્ત્તા હોય ત્યારે) ખોળી ઉદ્દેશ્યના ખાનામા ને તેનો વધારો ખોળી તેના વધારાના ખાનામા લખવો ભાવે રચનામા ક્રિયાપદનો ભાવ ઉદ્દેશ્ય હોય છે

ड. ક્રિયાપૂરક શબ્દો (ગૌણકર્મ, પ્રધાનકર્મ અને શબ્દયુક્ત ક્રિયાપદમા ક્રિયાપદ સાથેના શબ્દો પૃષ્ઠ ૧૮૩ મે બતાવ્યા મુજબ) અને તેનો વધારો ખોળી કાઢી ક્રિયાપૂરકના ખાનામા લખવો

इ વિધેયનો વધારો (ક્રિયાવિશેષણો કે તેના જેવુ કામ કરનાર શબ્દો કે શબ્દાવળી) ખોળી વિધેયવર્ધકના ખાનામા લખવો

फ ઉદ્દેશ્ય કે બીજુ હરકોઇ પદ અધ્યાહાર રૂપે રહેલ હોય, તો તે ગણત્રીમા લેવુ, સંબોધનાર્થે આવેલુ નામ અને કેવળ પ્રયોગી અવ્યય છોડી દેવા

પાઠ ૧૫. પદચ્છેદ.

૧. છગનથી મનસુખને દાખલો શિખવાયો.

૧. છગનથી:—વિશેષનામ, નરજાતિ, પાચમીનુ એકવચન. 'શિખવાયો' નો કર્ત્તા

૨. મનસુખને:—વિશેષનામ, નરજાતિ, ચોથીનુ એકવચન. 'શિખવાયો', નુ ગૌણ કર્મ

૩. દાખલો:—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનું એકવચન 'શિખવાયો'નુ પ્રધાનકર્મ (કર્મણિ રચના છે)

૪. શિખવાયો:—કર્ત્તા 'છગનથી', કર્મ 'મનસુખને દાખલો ,માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'શીખ' ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'દાખલો' ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

૨ મગન મહેનતુ છોકરો છે

૫ મહેનતુ:—ગુણવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'છોકરો માટે નરજાતિ, પહેલીનુ એકવચન

૬ છોકરો:—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, વિધેયવાચક પહેલીનુ એકવચન 'છે' ક્રિયાપદનુ પૂરક.

૩ નરભેરામ મહેતાજીને પેનશન મળ્યુ

૭ નરભેરામ:—વિશેષનામ, નરજાતિ, 'મહેતાજીને' એની સમાનાર્થે વિભક્તિ

૮ મહેતાજીને:—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, ચોથીનું માનાર્થે બહુવચન 'મળ્યુ' ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ

૯ પેનશન:—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'મળ્યુ' નો કર્ત્તા.

૪ પાલી ચોખાથી તેણે બ્રાહ્મણોને જમાડયા.

૧૦ **પાણી:**—સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, પાચમીનું એકવચન 'ચોખાથી'ના સમાનાર્થે.

૧૧ **ચોખાથી.**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, પાચમીનુ બહુ-વચન 'જમાડયા' નુ કરણ

૧૨. **જમાડયા**—કર્ત્તા 'તેણે', કર્મ 'બ્રાહ્મણોને', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'જમ' ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'બ્રાહ્મણોને', ત્રીજો પુરષ, નરજાતિ, બહુવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

૫ નદી ગાઉ વાંકી છે

૧૩ ગાઉ—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, બીજીનુ એકવચન 'વાંકી છે' વિધેયના સ્થળની મર્યાદા

૧૪ **વાંકી:**—વિધિપૂરક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'નદી' માટે નારી-જાતિ, વિધેયવાચક પહેલીનુ એકવચન

૬ તાવે ઘણાં માણસો મરી ગયાં

૧૫ **તાવે:**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, ત્રીજીનુ એકવચન 'મરી ગયા'નો હેતુ.

૭ આગગાડી કલાકે ૩૦ માઇલ ચાલે છે

૧૬ **કલાકે:**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, ત્રીજીનુ એકવચન ૩૦ માઇલ ચાલવાના કાળનુ પરિમાણ

૧૭ **ત્રીશ:**—સંખ્યાવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'માઇલ' માટે નરજાતિ, બીજીનુ બહુવચન

૧૮ **માઇલ:**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, બીજીનુ બહુવચન. (માઇલ સુધી '–સ્થળની મર્યાદા બતાવે છે).

૮ મહારાજા ચારસેં ઘોડા સહિત પધાર્યા

૧૯ **ચારસેં:**—સંખ્યાવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'ઘોડા' માટે નરજાતિ, છઠ્ઠીનુ બહુવચન

૨૦ **ઘોડા**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, છઠ્ઠીનુ બહુવચન. 'સહિત' સાથે સંબંધ

૨૧ **સહિત**—નામયોગી અવ્યય 'ઘોડા' સાથે સંબંધ

૯ તારે ઘોડે તેને લાત મારી

૨૨ **તારે**—બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, છઠ્ઠી સાથે ત્રીજીનુ એકવચન 'ઘોડે' સાથે સંબંધ

૨૩ **ઘોડે**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, ત્રીજીનુ એકવચન. 'મારી' નો કર્ત્તા

૨૪ **તેને**—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ચોથીનુ એકવચન 'મારી' નુ ગૌણ કર્મ

૨૫ **લાત**—સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'મારી' નુ પ્રધાન કર્મ

૨૬ **મારીઃ**—કર્તા 'ઘોડે', કર્મ 'તેને લાત', માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'મર' ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'લાત' માટે ત્રીજો પુરષ, નારીજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ.

૧૦ મારે ને તેને બને છે

૨૭ **મારે**—પહેલો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ચોથીનુ એકવચન, 'બને છે' ક્રિયાપદ સાથે સમધ.

૨૮ **નેઃ**—ઉભયાન્વયી અવ્યય 'મારે' ને 'તેને' એ બે શબ્દને જોડે છે

૨૯. **તેને**—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ચોથીનુ એકવચન 'બને છે' ક્રિયાપદ જોડે સબધ

૩૦ **બને છે**—કર્ત્તા ક્રિયાનો ભાવ, કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'બન' ધાતુ, દ્વિત્વ વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ ક્રિયાનો ભાવ માટે ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ભાવે પ્રયોગ

૧૧. તમે મારે વાસ્તે પાણી લાવો.

૩૧. મારે:--પહેલો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, તાદર્થ્યે ચોથીનુ એકવચન, 'વાસ્તે' સાથે સબંધ

૩૨. વાસ્તે--નામયોગી અવ્યય 'મારે' સાથે સબંધ

૧૨ મગનને જવું છે

૩૩ મગનને:--વિશેષ નામ, નરજાતિ ચોથીનુ એકવચન જવુ છે'નો કર્તા

૩૪ જવું છે--કર્તા 'મગનને', કર્મ નથી, માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'જા' ધાતુ વિધ્યર્થ વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ ક્રિયાપદનો ભાવ માટે ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ભાવે પ્રયોગ

૧૩ અલી બેન, તું તાવથી બહુ ગભરાય છે.

૩૫ અલી:--વિકારી વિશેષણ, વિશેષ્ય 'બેન' માટે નારીજાતિ, સંબોધનાર્થે પહેલીનુ એકવચન

૩૬. બેન:--સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, સબોધનાર્થે પે એ વ.

૩૭. તુ.--બીજો પુરુષ સર્વનામ, 'બેન'ને ઠેકાણે માટે નારીજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'ગભરાય છે'નો કર્તા

૩૮ તાવથી--સામાન્ય નામ, નરજાતિ પાચમીનુ એકવચન. 'ગભરાય છે'નો હેતુ

૩૯ બહુ--ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'ગભરાય છે'નો રીતદર્શક.

૪૦ ગભરાય છે.--કર્તા 'તું', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, ગભરા' ધાતુ, દ્વિત્વ વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'તુ' માટે બીજો પુરુષ, નારીજાતિ, એકવચન, અકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ.

૧૪ તમારાથી દાખલો ગણાવાય તો ગણાવો, નહિતો હુ ગણાવું

૪૧ તમારાથી:--બીજો પુરુષ સર્વનામ સામાન્ય જાતિ,

પાચમીનુ બહુવચન. 'ગણાવાય'નો કર્ત્તા

૪૨ દાખલો:—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનું એકવચન. 'ગણાવાય'નુ કર્મ (કર્મણિ રચના છે)

૪૩ ગણાવાય:—કર્ત્તા 'તમારાથી,' કર્મ 'દાખલો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'ગણ' ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ, વર્ત્તમાનકાળ, સંકેતાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'દાખલો' માટે ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

૪૪ તો—ઉભયાન્વયી અવ્યય તમારાથી દાખલો ગણાવાય અને ગણાવો, આ બે વાક્યને જોડે છે

૪૫. ગણાવો:—કર્ત્તા 'તમે', કર્મ 'દાખલો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'ગણ' ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ, વર્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તમે' માટે બીજો પુરુષ, સામાન્યજાતિ, બ વ, સકર્મક કર્તરિ પ્ર

૪૬ નહિતો—ઉભયાન્વયી અવ્યય ગણાવો અને હું ગણાવુ એ બે વાક્યને જોડે છે

૪૭. હું:—પહેલો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્યજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'ગણાવુ'નો કર્ત્તા.

૪૮ ગણાવું—કર્ત્તા 'હુ', કર્મ 'દાખલો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'ગણ' ધાતુનુ પ્રેરક રૂપ, વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયનાથ કર્ત્તા 'હુ' માટે પહેલો પુરુષ, સામાન્ય જાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ

૬૫ તે ઘેર હોવો જોઇએ

૪૯ તે—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન. 'જોઇએ'નો કર્ત્તા

૫૦ ઘેર—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, સાતમીનુ એકવચન 'હોવો'નું સ્થળદર્શક

૫૧ હોવો—સામાન્ય કૃદતનામ, નરજાનિ, બીજીનુ એકવચન 'જોઇએ'નું કર્મ

પર **જોઇએ**—કર્ત્તા 'તે', કર્મ 'ઘેર હોવો' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'જો' ધાતુ, વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તે' માટે ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ

૧૬. ભલા. વિદ્વાન, એમની પાસે હંમેશાં બેસવુ જોઇએ.

પ૩. **ભલા**—ગુણવાચક વિશેષણ (નામ અર્થે), નરજાતિ, 'એમની' એની સમાનાર્થે વિભક્તિ

પ૪. **વિદ્વાન**—ગુણવાચક વિશેષણ (નામ અર્થે), નરજાતિ, 'એમની' એની સમાનાર્થે વિભક્તિ

પપ. **એમની**—દર્શક સર્વનામ, ભલા અને વિદ્વાનને દર્શાવે છે માટે નરજાતિ, છઠ્ઠીનુ બહુવચન 'પાસે' જોડે સબંધ

પ૬. **પાસે**—નામયોગી અવ્યય 'એમની' સાથે જોડાએલો.

પ૭ **હમેશાં**—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'બેસવુ'નો કાળદર્શક

પ૮. **બેસવુ**—સામાન્ય કૃદતનામ, નાન્યતરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ એકવચન 'જોઇએ'નુ કર્મ

પ૯ **જોઇએ**—કર્ત્તા બેસનારે, કર્મ 'બેસવુ' માટે સકર્મક ક્રિ-યાપદ, 'જો'ધાતુ, વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'બેસવુ' માટે ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

૧૭ અગન ઘણો તોફાની છે.

૬૦. **ઘણો**—ક્રિયાવિશેષણ 'તોફાની' વિધિપૂરક વિશેષણના અર્થમા વધારો કરે છે

૬૧. **તોફાની**—વિધિપૂરક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'અગન' માટે નરજાતિ, વિધેયવાચક પહેલીનુ એકવચન

૧૮. આપણે તો જવાના.

૬૨ **આપણે**—પહેલો બીજો પુરુષ સર્વનામ, નરજાતિ, ના-માર્થે પહેલીનું બહુવચન, 'જવાના'નો કર્ત્તા.

૬૩. **તો**—ક્રિ વિ અવ્યય 'આપણે'ના અર્થમા વધારો કરે છે

૬૪. **જવાના**—કર્ત્તા 'આપણે', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'જા' ધાતુ, ભવિષ્યકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'આપણે' માટે પહેલો બીજો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન અકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ

૬૫. અમે રાજકોટ **ગયા હતા**—કર્ત્તા 'અમે', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'જા' ધાતુ, પ્રથમ દ્વિત્વ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયા નાથ કર્ત્તા 'અમે' માટે પહેલો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન, અકર્મક ક પ્ર

૬૬ તેનાથી **રમાય છે**—કર્ત્તા 'તેનાથી', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'રમ' ધાતુ, દ્વિત્વ વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ ક્રિયા-પદનો ભાવ માટે ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ભાવે પ્રયોગ

૬૭ ઝાડ **પડયું હોત**—કર્ત્તા 'ઝાડ', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'પડ' ધાતુ, પ્રથમ દ્વિત્વ ભૂતકાળ, સંકેતાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'ઝાડ' માટે ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, અકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ

૬૮ હું મેડીપર **ચઢતો હઈશ**—કર્ત્તા 'હું,' કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'ચઢ'ધાતુ, વર્ત્તમાન ભવિષ્યકાળ, સંશયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'હુ' માટે પહેલો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, અકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ

૧૯ તમારા કહેવાથી તે પોતાનો નંબર ઉપર રાખવાનો નથી

૬૯ **કહેવાથી**—સામાન્ય કૃદંત નામ નાન્યતરજાતિ, પાંચમીનુ એકવચન 'રાખવાનો નથી' નુ કારણ

૭૦ **ઉપર**–ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'રાખવાનો નથી'નુ સ્થળદર્શક

૭૧ **રાખવાનો નથી**—કર્ત્તા 'તે', કર્મ 'નંબર' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'રાખ' ધાતુ, નિષેધાર્થ ભવિષ્ય વર્ત્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ ક્રિયાનાથ કર્ત્તા 'તે' માટે ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એ વ, સકર્મક કર્ત્તરિ પ્ર.

૨૦ માબાપનું કહ્યું ન માનનારાં બાળકો અંતે દુખી થાય છે.

૭૨ **કહ્યું**—ભૂતકૃદન્તનામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીનુ એકવચન 'માનનારા' કૃદન્તનુ કર્મ

૭૩ **માનનારાં**—ભવિષ્ય કૃદન્ત વિશેષણ, વિશેષ્ય 'બાળકો,' માટે નાન્યતરજાતિ, પહેલીનુ બહુવચન

૭૪ **દૂખી**—વિધિપૂરક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'બાળકો' માટે નાન્યતરજાતિ, વિધેયવાચક પહેલીનુ બહુવચન.

૨૧ પોપટ બોલતાં શીખે છે

૭૫ **બોલતાં**—વર્તમાન કૃદન્તનામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીનુ એકવચન, 'શીખે છે' નુ કર્મ

૨૨ મામા હાથે કરીને પીડા શું કરવા વહોરો છો?

૭૬ **હાથે**—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, કરણાર્થે ત્રીજીનુ એકવચન 'કરીને' સાથે સબધ

૭૭ **કરીને**—નામયોગી અવ્યય 'હાથે' સાથે જોડાએલો

૭૮ **શું**—પ્રશ્નાર્થ સર્વનામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીનુ એકવચન 'કરવા' કૃદન્તનુ કર્મ

૭૯ **કરવા**—સામાન્ય કૃદન્ત નામ, નાન્યતરજાતિ ચોથીનું એકવચન 'વહોરો છો' ના હેતુ અર્થે

૨૩ વગર કારણે પીડા ઉભી ન કરો

૮૦. **વગર**—નામયોગી અવ્યય 'કારણે' સાથે જોડાએલો

૮૧. **કારણેઃ**—ભાવવાચક નામ, નાન્યતરજાતિ, ત્રીજીનુ એકવચન, 'ઉભી ન કરો'નુ કરણ

૮૨ **ઉભી**—પ્રથમ ભૂતકૃદન્ત વિશેષણ વિશેષ્ય 'પીડા' માટે નારીજાતિ, બીજીનું એકવચન

૮૩. **ન.**—નકાર બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય

૮૪ કરો --કર્તા 'તમે', કર્મ 'પીડા' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'કર' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્તા 'તમે' માટે બીજો પુરુષ, સામાન્ય જાતિ, બહુવચન, સકર્મક કર્તરિ પ્રયોગ

૨૪ તેઓ માત્ર ઉઘરાણી સારૂ જ જતા આવતા રહેતા

૮૫ માત્ર —ક્રિ વિ અ 'ઉઘરાણી'ના અર્થમા વધારો કરે છે

૮૬ જ --ક્રિ વિ અ 'ઉઘરાણી સારૂ'ના અર્થમા વધારો કરે છે

૮૭ જતા --કર્તા 'તેઓ', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, જા ધાતુ, નિયમિત ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ, ક્રિયાનાથ 'તેઓ' માટે ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન, અકર્મક કર્તરિ પ્રયોગ ('આવતા' ને 'રહેતાનું' પદચ્છેદ 'જતા' પ્રમાણે થાય)

૨૫ શું ! એમ કરાય કે ?

૮૮ શુ ! --કેવળપ્રયોગી અવ્યય

૮૯. એમ —ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય નામ તરીકે 'કરાય'નુ કર્મ

૯૦. કરાય:—કરનાર કર્તા, કર્મ 'એમ' માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, 'કર' ધાતુ, વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, ક્રિયાનાથ કર્મ 'એમ' માટે ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, કર્મણિ પ્રયોગ

૯૧. કે ? —ક્રિ વિ અવ્યય 'કરાય'ના અર્થમા વધારો કરે છે

૯૨. કરતાં —છોકરા કામ કરતાં (ક્રિયાપદ), છોકરા કામ કરતા હતા (ક્રિયાપદ, વર્તમાન ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ), તે કામ કરતાં થાકી ગયો (કૃદત અવ્યય), મગન કરતાં તે ડાહ્યો છે (નામયોગીઅવ્યય)

૯૩ છતા —સંસ્કૃત अस् 'હોવું' ધાતુનો વર્તમાન કૃદંત सत्, તેનુ સાતમીનુ એકવચન सति થાય છે सतिનું અપભ્રંશ 'છતે', 'છતા' થયુ છે 'છતે' કે છતા' રૂપ જે પદની સાથે વપરાયુ હોય, કે વાપરી શકાય તેમ હોય, તે પદની વિભક્તિ सति સ-

સમી કહેવાય છે **છતાં માણસે** ભવાઈ, **જતે દહાડે** (દહાડે જતે છતે) તે સુખી થયો, પરશુરામે **બ્રાહ્મણ છતાં** એકવીશ વાર નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી હતી, **હું છતાં** કામ બગડે ? **વખત જતાં** (વખત જતે છતે) સૌ સારા વાના થશે, આ વાક્યોમા 'માણસે', 'દહાડે' 'બ્રાહ્મણ', હું' અને 'વખત'ની વિભક્તિ સતિ સપ્તમી કહેવાય બ્રાહ્મણ', 'હું' અને 'વખત'મા સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યય લોપાયો છે એવી નોંધ પદચ્છેદમા કરવી

છતાં—વર્તમાન કૃદંત વિશેષણ વિશેષ્ય 'માણસ,' નાન્યતરજાતિ, સતિ સપ્તમી, બહુવચન

માણસે—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, સતિસપ્તમી, બહુવચન

જતે—વર્તમાન કૃદંત વિશેષણ, વિશેષ્ય 'દહાડે, નરજાતિ, સતિસપ્તમી, બહુવચન

બ્રાહ્મણ—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, સતિસપ્તમી, એકવચન (સતિસપ્તમીનો પ્રત્યય લોપાયો છે)

૯૪ **ઉભો**—ત્યા જઈને **ઉભો** (ક્રિયાપદ), ત્યા જઈને **ઉભો** રહ્યા (સયુક્ત ક્રિયાપદ, પ્રથમ ભૂતકાળ, નિશ્ચયાર્થ)

૯૫. શું:—શુ કહો છો ? (પ્રશ્નાર્થ સર્વનામ), શુ કામ કરો છો ? (પ્રશ્નાર્થક વિશેષણ), શું ! તે ગયા (કેવળપ્રયોગી અવ્યય)

૯૬. ઉતાવળા—આ **ઉતાવળા** છોકરા છે (વિશેષણ), છોકરા **ઉતાવળા** ચાલે છે (ક્રિયાવિશેષણ), **ઉતાવળા** મા બાવરા ધીરા સો ગભીર (વિશેષણ નામ અર્થે)

૯૭. માટે—માંદા છો **માટે** ન આવો (ઉભયાન્વયી અવ્યય), તેને માટે ચાલો (નામયોગી અવ્યય)

૯૮. વારુ—વારુ, તમો આવશો ? (કેવળપ્રયોગી અવ્યય),

ત્યા જજો, વારૂ. (ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય)

૯૯ તે—તે ગયો (પુરુષ સર્વનામ), તે છોકરો (દર્શક વિશેષણ), રાજકોટથી તે નવાનગર સુધી રેલવે થઈ (ઉભયાન્વયી અવ્યય), તેમા તે શુ? (ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય).

૧૦૦. તેઓ અન્યોન્યને-પરસ્પરને-એકબીજાને મદદ કરશે આપણે એકએકથી જુદા બેસવુ 'અન્યોન્ય', 'પરસ્પર', 'એકબીજું', 'એકએક' એવા અર્થના શબ્દો અન્યોન્યવાચક સર્વનામ કહેવાય છે (અન્ય અન્યને, પર પરને, એક બીજાને, એક એકથી એવો એમા અર્થ છે) આવા શબ્દનો પ્રથમ ભાગ પહેલી વિભકિતમા રહે છે, ને બીજા ભાગને વિભકિતના પ્રત્યય લાગે છે

૧૦૧. તેણે આવવાની ચોકખી ના પાડી (ભાવવાચક નામ છે, 'પાડી' નુ કર્મ છે.)

કવિતાનું પદચ્છેદ.

પદ્યમા શબ્દરચનાનો કાંઈ મેળ નથી એટલુંજ નહિ, પણ શબ્દ પ્રત્યય વગેરે અધ્યાહાર મૂકવાની કવિને છૂટ છે, માટે કવિતામા જે શબ્દ પ્રત્યય અધ્યાહાર હોય તે ઉમેરી તેનો બરાબર અન્વય કરવો. પછી ચરણમા જે ક્રમે શબ્દ હોય તે ક્રમે શબ્દો લઇ પદચ્છેદ કરવું. ચરણમાના શબ્દોમા કાંઈ અધ્યાહાર હોય તો પ્રથમ ચરણનો શબ્દ લખવો, ને તેની પાસે કૌસમા અધ્યાહાર ભાગ લખી તેનુ પદચ્છેદ કરવુ જેમ—

કૃતિ ભારી નિર્ખી જન દૂર ખસે છે મથી મથી

(હે ઇશ્વર, તારી)ભારી કૃતિ નિર્ખી જન મથીમથી (ને) દૂર ખસે છે.

૧૦૨. કૃતિ—ભાવવાચક નામ, નારીજાતિ, બીજીનુ એકવચન 'નીરખી' કૃદતનુ કર્મ.

૧૦૩. ભારી --ગુણવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય ' કૃતિ ' માટે નારીજાતિ, બીજીનુ એકવચન

૧૦૪ નિર્ખી --સંબંધક ભૂતકૃદત અવ્યય.

૧૦૫ જન -સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, નામાર્થે પહેલીનુ બહુવચન 'ખસે છે' નો કર્ત્તા

૧૦૬. દૂર--ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય 'ખસે છે'નુ સ્થળદર્શક.

૧૦૭. ખસે છે--કર્તા 'જન', કર્મ નથી માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'ખસ' ધાતુ, દ્વિત વર્તમાનકાળ, નિશ્ચયાર્થ ક્રિયાનાથ કર્તા 'જન' માટે ત્રીજો પુરષ, નાન્યતરજાતિ, બહુવચન, અકર્મક કર્ત્તરિ પ્રયોગ

૧૦૮. મથીમથી (ને) -સંબંધક ભૂતકૃદત અવ્યય

પાઠ ૧૬. વાકયના પ્રકાર-મિશ્રવાક્ય.

જે વાક્ય બીજા વાક્યના કોઇ પણ શબ્દ સાથે જોડાઇને એક વાક્ય કરવાના કામમા આવે છે, તેને **ગૌણુવાકય** કહે છે જેમ—

૧ કોઈ કોઈ વાર તો આપણે એવી વાતો સાભળીએ છીએ, કે ફલાણુ ઘર તો વેધવાળુ છે

૨ જે મહેનત કરે તે ધન મેળવે

૩. કાશીમા મરવાથી મોક્ષ મળે છે, એમ તીર્થવાસીઓ માનેછે

૪. જ્યા જશો ત્યા નસીબ બે ડગલા આગળનુ આગળજ છે

પહેલા વાક્યમા 'ફલાણું ઘર તો વેધવાળુ છે' એ ગૌણુવાક્ય 'સાભળીએ છીએ' ક્રિયાપદનુ કર્મ છે, 'એવી વાતો' સાથે સમાન અર્થમા છે, બીજા વાક્યમા 'જે મહેનત કરે' એ ગૌણુવાક્ય 'તે'નુ વિશેષણ છે, ત્રીજા વાકયમા 'કાશીમ મરવાથી મોક્ષ મળે છે, એ

ગૌણવાક્ય 'માને છે' ક્રિયાપદનુ 'એમ' કર્મ છે તેના સમાન અર્થમા છે, ચોથા વાક્યમા 'જ્યા જશો' એ ગૌણવાક્ય 'છે' ક્રિયાપદનુ વિ-શેષણ, 'ત્યા'ના સમાન અર્થમા સ્થળ વાચક છે ગૌણ વાક્યો બીજા વાક્યે પર આધાર રાખનારા હોય છે, જે વાક્યો પર ગૌણ વાક્યો આધાર રાખે, તે **મુખ્ય વાક્ય** કહેવાય છે

પહેલા વાક્યમા 'કોઇ કો વાર તો આપણે એવી વાતો સા-ભળીએ છીએ,' બીજા વાક્યમા 'તે ધન મેળવે,' ત્રીજા વાક્યમા 'એપ તીર્થવાસીઓ માને છે,' ચોથા વાક્યમા 'સા નસીબ બે ડગલા આગળનુ આગળજ છે,' એ **મુખ્ય કે પ્રધાન** વાક્ય છે.

જે વાક્યમા એક મુખ્ય વાક્ય, અને એક અથવા અનેક ગૌણ વાક્ય હોય તેને **મિશ્રવાક્ય** કહે છે મિશ્રવાક્યમા બે કે તેથી વધારે ઉદ્દેશ અને ક્રિયાપદો હોય છે

ગૌણવાક્ય ત્રણ જાતના હોય છે ૧ **નામરૂપ**, ૨. **વિશેષ-ણરૂપ**, ૩ **ક્રિયાવિશેષણરૂપ**

નામરૂપ ગૌણવાક્ય.

નામરૂપ ગૌણ વાક્ય અને મુખ્ય વાક્યની વચ્ચે **એ**, **તે**, **કે** એવા દર્શક શબ્દો આવે છે જ્યારે વચમા **એ**, **તે** આવે છે, ત્યારે ગૌણવાક્ય પહેલુ અને મુખ્ય વાક્ય પછી આવે છે, અને વચમા **કે** આવે છે, ત્યારે મુખ્ય વાક્ય પહેલુ ને ગૌણ વાક્ય પછી આવે છે

નામરૂપ ગૌણ વાક્ય, નામના ધર્મ પ્રમાણે મુખ્ય વાક્યના **કર્ત્તા**, **કર્મ** કે **ક્રિયાપૂરક** બને છે.

(૧) **કર્ત્તા**—૧ રજપુતો લડાઇમાં પાછા હઠે એ સભવિત નથી, ૨ માબાપને હંમેશાં પૂજ્યભાવથી માન આપવું તે આ-પણો ધર્મ છે, ૩ એ ઉઘાડુ છે કે પાણીથી અગ્નિ ઓલવાય છે.

પહેલા વાક્યમા 'રજપુતો લડાઇમા પાછા હઠે' એ ગૌણ વાક્ય 'નથી ક્રિયાપદનો કર્ત્તા અથવા એ' ની સમાન વિભક્તિમા છે, બીજા વાક્યમા 'માબાપને હમેશા પૂજ્યભાવથી માન આપવુ'એ ગૌણ વાક્ય 'છે' ક્રિયાપદનો કર્ત્તા અથવા 'તે'ની સમાન વિભક્તિમા છે, ત્રીજા વાક્યમા 'પાણીથી અગ્નિ ઓલવાય છે' એ ગૌણ વાક્ય છે ક્રિયાપદનો કર્ત્તા અથવા 'એ'ની સમાન વિભક્તિમા છે

(૨) કર્મ --૧ **નાનાં બાળક બોલતાં કેમ શીખે છે** એ તુ જાણતો નથી, ૨ **આ છોકરાઓ આમ શુ કરવા કરે છે**, તે પેલો બુઢ્ઢો ન સમજ્યો, ૩ તેણે કહ્યુ કે **તમે ખોટા છો.** ૪ બિલાડીઓ બોલી જે **આ રોટલાને વાસ્તે વાંધો પડયો છે** પહેલા વાક્યમા 'નાના બાળક બોલતા કેમ શીખે છે' એ ગૌણ વાક્ય 'જાણતો નથી' ક્રિયાપદનુ કર્મ અથવા 'એ'ની સમાન વિભક્તિમા છે. બીજા વાક્યમા 'આ છોકરાઓ આમ શુ કરવા કરે છે' એ ગૌણ વાક્ય 'ન સમજ્યો' ક્રિયાપદનુ કર્મ અથવા 'તે'ની સમાન વિભક્તિમા છે, ત્રીજા વાક્યમા 'તમે ખોટા છો' એ ગૌણ વાક્ય 'કહ્યુ' ક્રિયાપદનુ કર્મ છે, ચોથા વાક્યમા 'આ રોટલાને વાસ્તે વાધો પડયો છે' ગૌણ વાક્ય 'બોલી' ક્રિયાપદનુ કર્મ છે

(૩) **ક્રિયાપૂરક**—૧ નાના બાળકનો ધર્મ છે કે **માબાપની આજ્ઞા માનવી**, ૨ તેનુ માનવુ હતુ કે **કૃષ્ણ ફતેહમંદ થાય**, ૩ મારી સલાહ એ છે કે **હમણા તમારે ભણવુ.** પહેલા વાક્યમા 'માબાપની આજ્ઞા માનવી' એ ગૌણ વાક્ય 'છે' ક્રિયાપદનુ, બીજા વાક્યમા 'કૃષ્ણ ફતેહમંદ થાય' એ ગૌણ વાક્ય 'હતુ' ક્રિયાપદનુ, અને ત્રીજા વાક્યમા 'હમણા તમારે ભણવુ' એ ગૌણ વાક્ય 'છે' ક્રિયાપદનુ પૂરક છે

વિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય.

વિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્યને આરભે **જે, જેવુ, જેટલુ, જેવડુ** એવા સબધી સર્વનામ આવે છે, અને ગૌણ વાક્ય પૂરૂ થઈ રહે ત્યારે અનુક્રમે **તે, તેવુ, તેટલુ, તેવડુ** એવા સબધી સર્વનામ આવે છે

વિશેષણ રૂપ ગૌણ વાક્ય તેના ધર્મ પ્રમાણે મુખ્ય વાક્યના કર્ત્તા, કર્મ, ક્રિયાપૂરકનો વધારો થાય છે જેમ—

૧ **જે માણસ પોતાનો ગુસ્સો દબાવે** તે ડાહ્યો છે

૨ **જેવું વાવશો** તેવુ લણશો

૩ **જેટલુ પાણી જોઈએ** તેટલુ ભરી લો

૪ **તમારે જેવડી સ્લેટ જોઇએ** તેવડી લો

૫ આ કાગળ **મારે જેવડો જોઇએ** તેવડો છે

પહેલા વાક્યમા 'જે માણસ પોતાનો ગુસ્સો દબાવે' એ ગૌણ-વાક્ય 'તે' કર્ત્તાનુ વિશેષણ છે બીજા વાક્યમા 'જેવુ વાવશો' એ ગૌણ વાક્ય 'તેવુ' કર્મનુ વિશેષણ છે ત્રીજા વાક્યમા 'જેટલુ પાણી જોઇએ' એ ગૌણ વાક્ય 'તેટલુ' કર્મનુ વિશેષણ છે ચોથા વાક્યમા 'તમારે જેવડી સ્લેટ જોઇએ' એ ગૌણ વાક્ય 'તેવડી' કર્મનુ વિશેષણ છે પાચમા વાક્યમા 'મારે જેવડો જોઇએ' એ ગૌણ વાક્ય 'તેવડો' ક્રિયાપૂરકનુ વિશેષણ છે

નામરૂપ ગૌણ વાક્ય પછી આવનાર **'એ'**, **'તે'** ને છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે, ત્યારે તે વિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય બને છે જેમ, **બહુ વરસાદ વરસ્યો તેનું** પરિણામ લીલો કાળ છે આ વાક્યમા 'બહુ વરસાદ વરસ્યો' એ ગૌણ વાક્ય 'તેનુ' નુ વિશેષણ છે, અને 'બહુ વરસાદ વરસ્યો તેનુ,' એ મુખ્ય વાક્યના કર્ત્તા 'પરિણામ'નો વધારો છે

ક્રિયાવિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય.

ક્રિયાવિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્યને આરંભે **જ્યાં, જ્યારે, જેમ, જો** એવા શબ્દ આવે છે, અને ગૌણ વાક્ય પૂરૂં થાય તે ઠેકાણે **ત્યાં**, ત્યારે, **તેમ,** તો એવા શબ્દ આવે છે

ક્રિયાવિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય મુખ્ય વાક્યના વિધેયનું **સ્થળ, કાળ, રીત, કારણ, સંકેત,** વગેરે બતાવે છે

(૧) **સ્થળ — જ્યાં પુનર્લગ્નનો ચાલ નથી,** ત્યાં બાળલગ્ન નજ જોઇએ '**જ્યાં જશો** ત્યાં' નસીબ એ ડગલાં આગળનું આગળજ છે

(૨) કાળ—'**જ્યારે ફકીરને સજા કરવા માંડી,** ત્યારે' તે બોલ્યો '**જ્યારે સસલી મોટી થઈ** ત્યારે' દૂધ પીતાં શીખી

(૩) **રીતિ —'જેમ નજરમાં આવે છે,** તેમ' વર્તો છો

'**જેમજેમ વહેલો આવશે** તેમતેમ' સુખી થશે

(૪) **કારણ** —હું તેને ચાહું છું કેમકે '**તે માયાળુ છે.**'

અહીં ઉભા ન રહો કેમકે '**ટ્રેન ચૂકશો.**'

'**તે મને ગાળો દેતો હતો**' માટે તેને માર્યો

(૫) **સંકેત —'જો તમે જાઓ'** તો હું આવું

નામરૂપ ગૌણ વાક્ય પછી આવનાર **એ. તે** શબ્દને, અથવા તેમના વિશેષ્યને કારક વિભક્તિના પ્રત્યય અથવા નામયોગી અવ્યય લાગે, તો તે ક્રિયાવિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય થઈ જાય છે જેમ—

'**શરીરનું આરોગ્ય જાળવવાને કયા નિયમ પાળવા જોઇએ** એને માટે' વિચાર કરીએ (હેતુ)

'**મનને કબજે રાખવું** એમાં' ખરી મરદાઈ છે (સ્થળ)

'હું છું, તેના કરતાં' ને હોશિયાર છે (મુકાબલો)

વિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય પછી આવનાર **તે. તેવું, તેટલું**

તેવડું એવા શબ્દને, કે તેના વિશેષ્યને કારક વિભક્તિના પ્રત્યય અથવા નામયોગી અવ્યય લાગે, તો તે ક્રિયાવિશેષણરૂપ (વિધેયવર્ધકના વિશેષણ હોવાથી) ગૌણ વાક્ય થઈ જાય છે જેમ—

'તે જેટલું ધન કમાયો તેટલાથી' તેણે સંતોષ ન માન્યો (કારણ)

'જે છોકરા સદ્વર્ત્તનથી વર્તે, તે માટે' ઇનામ રાખો (કારણ)

મિશ્ર વાક્યમાં ગૌણ વાક્ય કોઈ વખત મુખ્ય વાક્યના કૃદંતનો પણ વધારો કરે છે જેમ, 'જ્યાં મેં જગ્યા ખરીદી, ત્યાં' જગ્યા ખરીદીને તેમણે બંગલો બંધાવ્યો આમાં ક્રિયાવિશેષણરૂપ ગૌણ વાક્ય મુખ્ય વાક્યની વૃદ્ધિ કરનાર 'ખરીદીને' કૃદંતનું સ્થળ બતાવે છે

મિશ્ર વાક્યનું પૃથક્કરણ.

મિશ્ર વાક્યનું પૃથક્કરણ સાદા વાક્યની રીતેજ કરવું પ્રથમ વાક્ય સામે તેનો પ્રકાર જણાવી તેમાંના મુખ્ય વાક્યનું પૃથક્કરણ કરવું, ને તેમાં ગૌણ વાક્યો જે જે કામ બજાવતા હોય તે તે પ્રમાણે તેને ગોઠવવા.

પાઠ ૧૭. વાક્યના વર્ગ—સંયુક્ત વાક્ય.

પાછલા પાઠોમાં આપણે સાદા અને મિશ્રવાક્યો વિષે વિવેચન કર્યું, સાદા વાક્યોમાં એક ઉદ્દેશ્ય અને એક ક્રિયાપદ હોય છે, મિશ્ર અને સંયુક્ત વાક્યોમાં એકથી વધારે ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપદો હોય છે, પણ તે બંન્ને વચ્ચે મોટો તફાવત એ છે કે મિશ્રવાક્યમાં એક જ મુખ્ય વાક્ય હોય છે, ને બાકીના બધા તેનાપર આધાર રાખનારા વાક્યો હોય છે, અને સંયુક્ત વાક્યમાંના સઘળા વાક્યો એક બીજાથી તદ્દન સ્વતંત્ર હોય છે એટલે એક વાક્યનો આધાર બીજા વાક્યપર બિલકુલ હોતો નથી, માત્ર ઉભયાન્વયી અવ્યયથી તેઓ જોડાએલા હોય છે

સરખા અધિકારના બે અથવા વધારે સહગામી (જોડે આવનાર) મુખ્ય વાક્યો **ઉભયાન્વયી અવ્યયથી** જોડાઇને જે વાક્ય બને તેને **સંયુક્ત વાક્ય** કહે છે સહગામી મુખ્ય વાક્યો નીચે બતાવેલી પાંચમાંથી એક રીતે જોડાએલા હોય છે—

(૧) સમુચ્ચયવાચક ઉભયાન્વયી અવ્યયથી–ઉદા વનમા મહેતાને શુદ્ધ ભક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ, અને સાધુસંતોનો સહવાસ વધ્યો

(૨) વિરોધવાચક ઉભયાન્વયી અવ્યયથી–ઉદા નાતીલાઓએ પણ તેમની પજવણી કરવામા બાકી રાખી નહિ, પણ મહેતા એ કશાથી ભક્તિમાથી ડગ્યા નહિ

(૩) કારણવાચક ઉભયાન્વયી અવ્યયથી–ઉદા જમીનધારો સીધો કર કહેવાય છે, કેમકે એ કર ખેડુતની પાસેથીજ લેવાય છે

(૪) પરિણામવાચક ઉભયાન્વયી અવ્યયથી–ઉદા આ ઉપદેશનો મર્મ અહલ્યાબાઇ તરત કળી ગઇ, તેથી તેણે એ સ્વીકાર્યો નહિ

(૫) વિકલ્પવાચક ઉભયાન્વયી અવ્યયથી–ઉદા તમે મને ચોખા આપો, અથવા ઘઉં આપો.

સંયુક્ત વાક્યના મુખ્ય વાક્યમા કોઇ વખત ગૌણ વાક્ય હોય છે, છતા બે અથવા વધારે મુખ્ય વાક્યો હોવાથી આખા વાક્યને સંયુક્ત વાક્ય કહે છે જેમ, લા **જે કામ કરવાનું હતુ તે કર્યું** અને પાછો પોતાને ગામ જવાને નીકળ્યો

સંકોચિત સંયુક્ત વાક્ય—સંયુક્ત વાક્યમા મુખ્ય વાક્યના કર્તા, કર્મ, ક્રિયાપદ સામાન્ય હોય છે, ત્યારે ઘણુ કરીને તેની પુનરુક્તિ કરવામા આવતી નથી, એવા વાક્ય સંકોચિત સંયુક્ત વાક્ય કહેવાય છે જેમ—

(૧) ગાય અને ઘોડો ચરે છે–ગાય ચરે છે અને ઘોડો ચરે છે એમા 'ચરે છે' ક્રિયાપદ સામાન્ય છે

(૨) લલ્લુ દોડયો અને પડયો—લલ્લુ દોડયો અને લલ્લુ પડયો એમા 'લલ્લુ' કર્તા સામાન્ય છે

(૩) તેણે પાઠ કર્યો અને કરાવ્યો—તેણે પાઠ કર્યો અને તેણે પાઠ કરાવ્યો એમા 'તેણે' કર્તા અને 'પાઠ' કર્મ સામાન્ય છે

સંયુકત વાકયનું પૃથક્કરણ—મિશ્રવાકયની માફક સંયુક્ત વાકયનુ પૃથક્કરણ કરવુ

સંકોચિત સંયુક્ત વાકયમા પ્રકટ ક્રિયાપદ એક દેખાય, પણ અધ્યાહારરૂપે ઘણા હોય છે તેથી એવા વાકયને દેખાવ પરથી સાદા વાક્યમા ન ગણવા

• પાઠ ૧૮ વિરામ ચિહ્ન.

બોલતા બોલતા શ્વાસ લેવા સારૂ, તથા સાભળનાર માણસ સહેલથી સમજી શકે, તેટલા સારૂ અટકીએ છીએ, લખાણમા એવી અટકવાની જગોએ કેટલીક નિશાનીઓ કરાય છે, તેને **વિરામચિહ્ન** (વિ+રમ્=થોભવુ, અટકવુ) કહે છે એમાના મુખ્ય નીચે આપ્યા છે

(૧) , અલ્પવિરામ, (૨) , અર્ધવિરામ, (૩) ગુરુવિરામ, (૪) પૂર્ણવિરામ, (૫) ? પ્રશ્નચિહ્ન, (૬) ! ઉદ્દગાર ચિહ્ન, (૭) ' ' કે " " અવતરણ ચિહ્ન, (૮) [ ] કે ( ) કૌસ, (૯) - સયોગ રેખા, (૧૦)—વર્ણન કે ઉદાહરણ રેખા, (૧૧)— અપસારણ ચિહ્ન

અલ્પવિરામ.

૧ બે શબ્દ ઉભયાન્વયી અવ્યયથી જોડાય, તો તેની વચમા કાઇ નહિ, પણ તેની વચમા ઉભયાન્વી અવ્યયનો અધ્યાહાર હોય, તો વચમા અલ્પવિરામ મૂકાય છે જેમ, છગન અને મગન ગયા, છગન, મગન ગયા. તે આવ્યો ને ગયો (સાધણ પૃષ્ઠ ૨૧૪)

મિશ્ર વાક્યની

વાક્ય.	પ્રકાર.	ઉદ્દેશ્ય- ઉદ્દેશ્ય.
૧ રજપુતો લડાઇમા પાછા હઠે એ સભવિત નથી	મિશ્ર વાક્ય	રજપુતો લડાઇમા પાછા હઠે, એ
(રજપુતો લડાઇમા પાછા હઠે)	નામરૂપ વાક્ય ('સભવિત નથી' માના 'નથી'નો કર્તા અથવા 'એ'ની સમાન વિભક્તિમા)	રજપુતો
૨ નાના બાળક બોલતા કેમ શીખે છે તે તુ જાણતો નથી	મિશ્ર વાક્ય	તુ
(નાના બાળક બોલતા કેમ શીખે છે)	નામરૂપ વાક્ય ('જાણતો નથી'નુ કર્મ, અથવા 'તે'ની સમાન વિભક્તિમા)	બાળક
૩ નાના બાળકનો ધર્મ છે કે માબાપની આજ્ઞા માનવી.	મિશ્ર વાક્ય	ધર્મ
(માબાપની આજ્ઞા માનવી)	નામરૂપ વાક્ય ('છે' ક્રિયાપદનુ પૂરક)	બાળકે (અધ્યાહાર)

પૃથક્કૃતિનો નમૂનો.

પક્ષ.	વિધેયપક્ષ.		
	વિધેય.		
ઉદ્દેશ્યવર્ધક.	ક્રિયા.	ક્રિયાપૂરક.	વિધેયવર્ધક.
	નથી	સંભવિત	...
..	હઠે	..	લડાઇમાં (સ્થળ), પાછા (રીત)
...	જાણતો નથી (નિષેધવાચક)	નાના બાળક બોલતા કેમ શીખે છે તે	..
નાના	શીખે છે	બોલતા	કેમ (રીત)
નાના બાળકનો	છે	માબાપની આજ્ઞા માનવી	.
	માનવી	માબાપની આજ્ઞા	.

૪ જે છોકરો આળસુ હોય છે તે છોકરો મોડો આવે છે	મિશ્ર વાક્ય	છોકરો
(જે છોકરો આળસુ હોય છે)	વિશેષણરૂપ વાક્ય ('તે' વિશેષ્ય)	છોકરો
૫ જ્યારે સસલી મોટી થઇ ત્યારે તે દૂધ પીતા શીખી	મિશ્ર વાક્ય	તે
(જ્યારે સસલી મોટી થઇ)	ક્રિયાવિશેષણરૂપ વાક્ય	સસલી
૬ જ્યા મે જગ્યા ખરીદી ત્યા જગ્યા ખરીદીને તેમણે બગલો બધાવ્યો	મિશ્ર વાક્ય	તેમણે
(જ્યા મે જગ્યા ખરીદી)	ક્રિયાવિશેષણરૂપ વાક્ય ('ખરીદીને' કૃદતનુ સ્થળ)	મે
૭ જોસફની બાયડી બોલી કે જ્યારે મારો ધણી છાપરે ચડેલો હતો ત્યારે બરફનો એક ડુગર ઢળી પડતો સાભળ્યો	મિશ્રવાક્ય	બાયડી
(બરફનો એક ડુગર ઢળી પડતો સાભળ્યો)	નામરૂપ વાક્ય ('બોલી'નુ કર્મ)	જોસફની બાયડીએ (અધ્યાહાર)
(જ્યારે મારો ધણી છાપરે ચડેલો હતો)	ક્રિયાવિશેષણરૂપ વાક્ય	ધણી

જે છોકરો આળસુ હોય છે, તે	આવે છે		મોડો (કાળ)
જે	હોય છે	આળસુ	
...	શીખી	દૂધ પીતા	જ્યારે સસલી મોટી થઇ, ત્યારે (કાળ)
	થઇ	મોટી	જ્યારે (કાળ)
...	બંધાવ્યો	બંગલો	જ્યા મે જગ્યા ખરીદી ત્યા (સ્થળ), જગ્યા ખરીદીને (કાળ)
	ખરીદી	જગ્યા	જ્યા (સ્થળ)
જોસફની	બોલી	જ્યારે મારો ધણી છાપરે ચડેલો હતો ત્યારે બરફનો એક ડુંગર ઢળી પડતો સાભળ્યો (કર્મ)	
...	સાભળ્યો	બરફનો એક ડુંગર ઢળી પડતો	
મારો	ચડેલો હતો		જ્યારે (કાળ) છાપરે (સ્થળ)

સંયુક્ત વાક્યના

વાક્ય	પ્રકાર	ઉદ્દેશ્ય ઉદ્દેશ્ય.
૧ એક બાયડીએ એક નાનુ સસલાનુ બચ્ચુ વેચાતું લીધુ, ને તેની ટેવ જોવાને પાળ્યુ	સંયુક્ત વાક્ય	
(એક બાયડીએ એક નાનુ સસલાનુ બચ્ચુ વેચાતુ લીધુ)	સાદુ વાક્ય	બાયડીએ
(તેની ટેવ જોવાને પાળ્યુ)	સાદુ વાક્ય	,,
૨ જો એક વેળામા માત્ર એક કામ કરશો, તો આખા દહાડામા દરેક કામ કરવાને તમને પૂરતો વખત મળશે, પણ જો એકજ વખતે બે કામ લઇ બેસશો, તો બધુ વર્ષ પણ પહોચી નહિ વળો	સંયુક્ત વાક્ય	
જો એક વેળામા ..પૂરતો વખત મળશે,	મિશ્ર વાક્ય	વખત
(જો એક વેળામા માત્ર એક કામ કરશો)	ક્રિયાવિશેષણ વાક્ય	તમે (અધ્યાહાર)
જો એકજ વખતે બે કામ પહોચી નહિ વળો	મિશ્ર વાક્ય	તમે (અધ્યાહાર)
(જો એકજ વખતે બે કામ લઈ બેસશો)	ક્રિયાવિશેષણ વાક્ય	તમે (અધ્યાહાર)

પૃથક્કરણનો નમૂનો

પક્ષ.	વિધેયપક્ષ		
ઉદ્દેશ્ય વર્ધક.	વિધેય		વિધેયવર્ધક.
	ક્રિયા.	ક્રિયાપૂરક.	
એક	વેચાતું લીધુ	એક નાનુ સસલાનુ બચ્ચુ	..
,,	પાળ્યુ	,,	તેની ટેવ જોવાને [હેતુ]
પૂરતો	મળશે	તમને	જો એક વેળામાં માત્ર એક કામ કરશોતો, સંકેત) આખા દહાડામા (કાળ), દરેક કામ કરવાને (હેતુ,
	કરશો	માત્ર એક કામ	એક વેળામા (કાળ)
	પહોંચી નહિ વળો (નિષેધવાચક)		જો એક વખતે એ કામ લઇ બેસશો તો(સંકેત), બધુ વર્ષ પણ (કાળ
	લઇ બેસશો	એ કામ	એકજ વખતે (કાળ)

૨ એથી વધારે શબ્દ જોડાય, તો છેલ્લા શબ્દ સિવાય સઘળા શબ્દ પછી અલ્પવિરામ મૂકાય છે જેમ, તે ડાહ્યો, મહેનતુ અને ભલો છે તે આવ્યો, બેઠો અને ચાલ્યો ગયો

૩ સબોધનવાળુ નામ વાક્યની આરભમા આવે તો તેની પછી, અને વાક્યની વચમા આવે તો તેની બને તરફ અલ્પવિરામ મૂકાય છે જેમ, હે ઈશ્વર, અમારા પાપ ક્ષમા કર અમારા પાપ, હે ઈશ્વર, ક્ષમા કર

૪ શબ્દાવળી બેજ હોય, તોપણ તેની વચ્ચે હમેશા અલ્પ-વિરામ મૂકાય જ જેમ, તે છોકરો કામ કરવે ચાલાક, અને ભણવા ગણવામા હોશિયાર છે

૫ પૂર્વ સ્થાનના શબ્દને ઓળખાવનાર શબ્દાવળીની બને બાજૂએ અલ્પવિરામ મૂકાય છે જેમ, સયાજીરાવ, વડોદરાના મહા-રાજા, હવા ખાવા મહાબળેશ્વર પધાર્યા છે

૬ ગૌણ વાક્યની પછી અલ્પવિરામ મૂકાય છે, પણ જો બહુ નાનુ ગૌણ વાક્ય હોય, તો કાઈ પણ ચિહ્ન મૂકાતું નથી જેમ, તે આજે અમદાવાદ જવાનો છે, એ હું જાણતો નથી તે જવાનો છે એ હુ જાણતો નથી પોતાના માબાપની આગ્નામા રહેવુ, અને તેમની મર્યાદા રાખવી, એ કામ સપુત છોકરાનુ છે

૭ સયુક્ત વાક્યમા સહગામી વાક્યોની પછી વખતે અલ્પવિ-રામ મૂકાય છે જેમ, બાગમા નારગી, લીંબુ, દાડમ, તાડ અને બીજી અનેક પ્રકારની વનસ્પતિ છે, અનેક ખીલી રહેલા ફૂલોની વાસ ચારે તરફ ફેલાઇ રહી છે, અને માછલાથી ભરેલા હોજ અને ફુવારા આવી રહ્યા છે

૮ જે શબ્દો પછી તેના સમાનાર્થે એ, તે, સર્વે, એ સર્વે.

ઇત્યાદિ, વગેરે એવા શબ્દો આવે, તો તે દરેક શબ્દની પછી અલ્પ વિરામ મૂકાય છે જેમ, છગન, લલ્લુ, એમને બોલાવીને વહેલો આવ, કપડવજમા કાચ્ય, સાબુ, વગેરે બને છે

૯ હા, ના, હવે, વળી, બીજુ, છેવટે, ટુકામા, વગેરે એવા અર્થના કેટલાક શબ્દની પછી અલ્પવિરામ મૂકાય છે. જેમ, વળી, હું તેમને કહું છુ

અર્ધવિરામ

ગૌણુ વાક્યની અદર પેટાવાક્ય આવેલા હોય, તો ગૌણુવાક્યને છેડે અર્ધવિરામ મૂકાય છે જેમ, અભ્યાસમા જેવી કાળજી હોય તેનું તેવુ ફળ મળે, એમા સદેહ શો ?

સહગામી વાક્યોમા બે કે વધારે ગૌણુ વાક્યો હોય, અને તે ગૌણુવાક્યો અલ્પવિરામવડે જુદા પડતા હોય, તો સહગામી વાક્યો વચ્ચે અર્ધવિરામ આવે જેમ, એવા લોકને ત્યા કોઈ પરદેશી જઇ ચઢ્યો હોય, તો તેઓ તેને ઉતારાની અને ખાવાપીવાની સોઇ કરી આપવામા આનદ માને છે, અને એ પરદેશી જેની પાસેથી દૂધ, વગેરે ચીજો વેચાતી મેળવી શકતો નથી, તેનીજ પાસેથી તે ચીજો મેમાન થઇને મફત પામે છે (નવી સાતમી)

સહગામી વાક્યોમા ગૌણુવાક્ય ન હોય, પણ અલ્પવિરામ કરતા વધારે અટકવાની જરૂર હોય તો સહગામી વાક્યો વચ્ચે અર્ધવિરામ મૂકાય જેમ, જનોઈ પહેરી સૂર્યનો મત્ર લેઇ વિદ્યાર્થી ગુરને ઘેર રહે છે, ભિક્ષા માગીને ગુજરાન ચલાવે છે, ગુરુની સેવા કરે છે, અને વિદ્યા ભણે છે (નવી સાતમી)

ગુરુવિરામ:—સરખા અધિકારના મુખ્ય વાક્યોને જોડનાર ઉભયાન્વયી અવ્યય પડતો મૂકાય, તો ત્યા ગુરુવિરામ મૂકાય છે જેમ,

આળસ તજો આળસ સમાન બીજો વેરી નથી 'એમાના કેટલાકમા કવિ દલપતરામ આ પ્રમાણે વર્ગ કરે છે પહેલો શામળ ને બીજો પ્રેમાનંદ, ૭૦' (નર્મગદ્ય) આ ચિહ્ન એકલુ ભાગ્યે વપરાતુ નથી વર્ણનરેખા સાથે વપરાય છે જે કઈ કહ્યુ હોય, તેમા દાખલા રૂપે ઉમેરવુ હોય, ત્યારે આ ચિહ્ન વપરાય છે જેમકે, સર્વનામના ૭ પ્રકાર છે —

પૂર્ણ વિરામ

૧ રચના અને અર્થમા જ્યા વાક્ય પૂરૂ થાય, ત્યા પૂર્ણ વિરામ મૂકાય છે જેમ, તે ગયો જો ચાકરી કરીએ તો ભાખરી મળે

૨ આજ્ઞા આપતી વખતે કે આશીર્વાદ આપતી વખતે વાક્યને છેડે પૂર્ણવિરામ મૂકાય છે જેમ, લક્ષ્મણજીને રામચંદ્રજીએ કહ્યુ કે ભાઈ, માતા, પિતા અને ગુરુની સેવા કરજે ભગવાન તારી રક્ષા કરો

૩ કોઈ નામ કે શબ્દને માટે સક્ષેપ નિશાની વાપરીએ, ત્યા પૂર્ણ વિરામ મૂકાય છે જેમ, લખ્યુ હરિભાઈ=લ હ મહેરબાન=મે મિસ્તર=મિ

પ્રશ્ન ચિહ્ન.

જે વાક્યમા સવાલ કરેલો હોય છે, તે વાક્યને છેડે પ્રશ્ન ચિહ્ન મૂકાય છે જેમ, તમે ક્યા જાઓ છો? તમારો ધર્મ શો?

જ્યારે પ્રશ્નાર્થ વાક્ય પેટા વાક્ય હોય છે, ત્યારે ત્યા પ્રશ્ન ચિહ્ન મૂકાય નહિ જેમ, તમે ક્યા જાઓ છો એમ તેણે મને પૂછ્યુ

ઉદ્ગાર ચિહ્ન:—કેવળપ્રયોગી અવ્યય, અથવા તે અર્થે વપરાએલા કોઈ પણ શબ્દ કે શબ્દાવળીની પછી ઉદ્ગાર ચિહ્ન મૂકાય, અને ઉભરાનો ભાવ ઓછો હોય તો અલ્પ વિરામ મૂકાય જેમ, અરે! શિવશિવ! આ તે શો ગજબ! અરે, મારૂ માથુ દૂખે છે

અવતરણ ચિહ્ન:—કોઇના કહેલા કે લખેલા શબ્દો તેના તેજ રૂપમા લખી બતાવવા હોય, તો તે શબ્દોની પહેલા અને પછી

" " આવા અવતરણુ ચિહ્ન મૂકાય છે, જો વાક્ય નાનુ સરખું હોય તો ' ' આવા ચિહ્ન કરાય છે જેમ, શ્રી કૃષ્ણે ભગવદ્ગીતામા કહ્યુ છે કે "અજ્ઞાનીના મનને ચલાવી નાખવુ નહિ " કોઈ શબ્દને શબ્દ તરીકે વાપરીએ તો ' ' આવા ચિહ્ન મૂકાય છે જેમ, વિશેષ્ય 'છોકરો'

કૌંસ:—અર્થની સ્પષ્ટતા કે ખુલાસાને માટે કાઇ વિશેષ જણાવવાનુ હોય, તે [ ] આવા અથવા ( ) આવા કૌંસમા લખાય છે કૌંસમા લખેલી બાબત કાઢી લેતા મૂળ અર્થ તૂટતો નથી જેમ, ઇ (અય્)=જવુ

સંયોગ રેખા:—જ્યા લીટી પૂરી થાય ત્યા શબ્દ અધુરો રહે ત્યારે, અથવા બે પદને એક જેવા બતાવવા હોય ત્યા સયોગ રેખા વપરાય છે જેમ, લખ–વામા, કર–નાર, વખત–નો, પુરુષ–ત્વ, ગુજરાતી–ઇંગ્રેજી ડિકશનરિ, ગુરુ–ચેલો

વર્ણન કે ઉદાહરણ રેખા—વાક્યમા ઉદાહરણ તથા કહેલા વિષયનુ વર્ણન છે, એ જણાવવાને જરા લાબી લીટી કાઢવામા આવે છે, તેને વર્ણન કે ઉદાહરણ રેખા કહે છે કોઈવાર મહાવિરામ અને વર્ણનરેખા (—) આ પ્રમાણે સાથે પણ લખાય છે

અપસારણ ચિહ્ન:—હકીકત લખતા લખતા તેને વધારે સ્પષ્ટ કરવાને, અથવા વચમા સૂઝી આવેલા વિચારોને દર્શાવવા તેની પહેલા–આવુ અને પછી પણ–આવુ ચિહ્ન કરાય છે તેને અપસારણ ચિહ્ન કહે છે જેમ, દેહ જાળવવાનો નિયમ–બ્રહ્મચર્ય, સારો ખોરાક, શુદ્ધ જીવન, વગેરે–બરાબર પળાય તો ૮૦, ૯૦ વર્ષ સહેજ જીવાય

પાઠ ૧૯. સવાલો.

૧ ભાવકર્તૃક ક્રિયાપદ એટલે શુ ? તેના પાચ દાખલા આપો.

૨ સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ કોને કહે છે ?

૩ મિશ્રકાળ શી રીતે બને છે ?

૪ પદર મુખ્ય મિશ્રકાળના નામ બોલો ને તે શી રીતે બને ?

૫ 'કર' ધાતુના નિશ્ચયાર્થ ને સ કેતાર્થમા મિશ્રકાળના રૂપ કહો

૬ 'દોડ' ધાતુના મિશ્રકાળમા ભાવે રચનાના રૂપ કહો

૭ નિષેધાર્થ રૂપ શી રીતે બને ?

૮ પ્રેરક રૂપ એટલે શુ ? તે શી રીતે બને ? 'ખા' ધાતુનુ પુન પ્રેરક રૂપ શુ ?

૯ 'લખાવ' ધાતુના શુદ્ધ ને મિશ્રકાળમા નિશ્ચયાર્થ ને સ કેતાર્થમા રૂપ બોલો

૧૦ કૃદત નામ, વિશેષણ અને અવ્યયના પ્રત્યય કયા ?

૧૧ 'લખ' ધાતુપરથી કૃદત નામ, વિશેષણ અને અવ્યય બનાવો

૧૨ સ યુક્ત ક્રિયાપદ કોને કહે છે

૧૩ સકર્મક ક્રિયાપદ ભૂતકાળે, કર્તરિ પ્રયોગમા આવે એવા પાચ વાક્ય બનાવો

૧૪ સકર્મક ક્રિયાપદ ભૂતકાળે કર્ત્તરિ તથા કર્મણિ પ્રયોગમા આવે એવા ત્રણ ત્રણ વાકય બનાવો

૫ ક્રિયાવિશેષણ, નામયોગી અને ઉભયાન્વયી અવ્યયના પ્રકારના નામ ને તેના દાખલા આપો.

૧૬ કર્ત્તા, કર્મ, પરિમાણ, સ્થળ, કાળ, કરણ, હેતુ, મૂલ્ય, અગવિકાર, સાહિત્ય, સ બંધ, અપાદાન, મર્યાદા, ન્યૂનાધિકતા એ અર્થે કઇ કઇ વિભક્તિ આવે છે તે દાખલા સાથે કહો

૧૭ સકર્મક કર્ત્તરિ ને કર્મણિ રચનાવાળા વાક્યોમા કર્ત્તા ને કર્મ કઈ વિભક્તિમા હોય તે દાખલા સાથે સમજાવો (કર્ત્તરિ રચનામા કર્ત્તા નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા ને કર્મ બીજી વિભક્તિમા હોય છે કર્મણિ રચનામા કર્ત્તા ત્રીજી, ચોથી કે પાચમી વિભક્તિમા ને કર્મ નામાર્થે પહેલી વિભક્તિમા હોય છે)

૧૮ ક્રિયાપદ ને ક્રિયાનાથ, વિશેષણ ને વિશેષ્ય અને વિભક્તિ સબંધી અન્વયના કેટલાક નિયમ દાખલા સાથે આપો.

૧૯ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક તરીકે કયા શબ્દો વપરાય છે તે દાખલા સાથે કહો

૨૦ ઉદ્દેશ્ય અને ક્રિયાપૂરક શબ્દના વધારા તરીકે કયા શબ્દો વપરાય છે તે દાખલા સાથે કહો

૨૧ વિધેય તરીકે વપરાતા શબ્દો કયા તે દાખલા સાથે કહો

૨૨ વિધેયવર્ધક તરીકે કયા શબ્દો વપરાય છે તે દાખલા સાથે કહો

૨૩ શબ્દાવળી કોને કહે છે તે દાખલા સાથે કહો

૨૪ ઉદ્દેશ્ય, ક્રિયાપૂરક અને વિધેયનો વધારો, શબ્દાવળીથી કર્યાના બબ્બે ઉદાહરણ આપો

૨૫ મિશ્રવાક્ય, ગૌણવાક્ય અને મુખ્ય વાક્ય કોને કહે છે તે દાખલો આપી સમજાવો

૨૬ ગૌણવાક્ય મુખ્ય વાક્યની પહેલા કે પછી ક્યારે આવે ?

૨૭ ગૌણવાક્ય કેટલી જાતના છે તે દાખલા આપી સમજાવો

૨૮ નામરૂપ, વિશેષણરૂપ અને ક્રિયાવિશેષણરૂપ ગૌણવાક્ય શા શા અર્થે વપરાય છે ?

૨૯ સયુક્ત વાક્ય કોને કહે છે તે દાખલો આપી સમજાવો

૩૦ સંકોચિત સયુક્ત વાક્ય કોને કહે છે તે દાખલો આપી સમજાવો

૩૧ મુખ્ય વિરામ ચિહ્નના નામ આપો ને તે કયે પ્રસંગે વપરાય ?

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૮	૧૮	પડા	પડી
૪૩	૨૨	વગન	વર્ગને
૧૨૪	૧૨	કર્ત્તાને	કર્ત્તાને બદલે
૧૪૪	૧૦	જવાનાર હોય	જવાનાર હોત
૧૪૮	૬	ફેર	ફર

રચેલાં અન્ય શાળોપયોગી પુસ્તકો.

૧ દેશીનામાની પદ્ધતિઃ—મુબઈ ઇલાકાના કેળવણી ...ટેક્સ્ટ બુક છે આ ૩૩ મી કિં ૫ આના નામુ ... આ એક ઘણુંજ ઉપયોગી પુસ્તક નીવડયુ છે

૨. સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશઃ—ઉત્તર વિભાગ, કાઠિયાવાડ ...ન્સે, ને ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા માટે લાઇબ્રેરિ ... પ્રાઇઝબુક, અને ગોંડળ, જુનાગઢ, નવાનગર સ્ટેટમા ટેક્સ્ટબુક ...રીકે મંજૂર છે. સુધારેલી આ ત્રીજી કિં. ૮ આના બીજીઆવૃત્તિથી ...ઠે વાચનમાળાની ૫–૬–૭ મી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દો તથા વ્યાકરણના સાંકેતિક શબ્દોનો કોષ આપી ઉપયોગિતામા વધારો કર્યો છે

૩. નવું સરલ મુખગણિત—ઘણે ઠેકાણે ટેક્સ્ટ બુક છે. આ ૧૪ મી. કુલ પ્રત ૬૦,૦૦૦ કિં ૩ આના એકજ બુકમાં બાળવર્ગથી ઘો. ૫ સુધીનો વિષય મનોયત્નસહ સમજાવ્યો છે. આંક, ઘાત, કોઠકો પણ તેમાં આપ્યાં છે. વ્યાજ, તોલ-બારદાન, કાટલાકડા ને હુંડીના હિસાબ વ્યવહારોપયોગી હોઇ છેડે પૂરવણી તરીકે આપ્યા છે ધોરણ ત્રીજામા એકમ પદ્ધતિનાં લેખા એવી રીતે સમજાવ્યા છે કે તેથી બાળકો ધો ૪–૫ મા લેખાની કુંચીઓ જાતે ઉત્પન્નકર્તા થાય છે બહોળા જથ્થામા ખપે છે.

૪. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યાઃ—આ ૧૪ મી કુલ પ્રત ૪૨,૦૦૦ કિં દોઢ આનો કાઠિયાવાડની સ્કૂલો માટે બનાવી છે

કમિશન—જથ્થાબંધમા ૨૫ ટકા, દેશીનામામા ૨૦ ટકા પોસ્ટેજ તથા વી પી ખર્ચ મગાવનારને શિર છે મુખ્ય એજટઃ—અમદાવાદ દે પાનકોર નાકે મેસર્સ એસ બી શાહની કંપની, રાજકોટ બહેચરભાઇ મેઘજી, ભાવનગર અબદુલહુસેન આદમજી, ગોંડળ ચુનીલાલ ટોકરશી, ધોરાજી એલ ટી પાઠક, જુનાગઢ વૃંદાવન દામોદર, જામનગર હેમરાજ જાદવજી, મુંબઇ એન એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, માંડવા હબીબ ઇબ્રાહીમ કાચવાળા, સુરત કરસનદાસ નારણદાસ સવળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાથી મળી શકશે.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, માજી ડે. એ. ઇ ગોંડળ સ્ટેટ.
મુ કપડવંજ (જિલ્લે ખેડા)